

palocföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 95/6

XXIX. évfolyam

november-december

Dobai Péter

**EGY MAGYAR (momentán pártonkívüli)
ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ – zavart –
JÓTANÁCSAI EGY (momentán munkanélküli)
TATABÁNYAI VÁJÁRNAK, AKI ÉPPEN A PESTI
KORZÓN CSELLENG. 1995.**

Hát most mit is mondjak Önnek,
a *volt* munka egykori hősének...?
Tudom, hogy egymaga mégsem szállhat le
a föld mélyébe... Nézze, jól van, hát
egyelőre hagyjuk a híres köszöntést:

JÓ SZERENCSE!

De... Stress Management! Free Spirit!
Jogging! Masszázs! Szauna! Termálfürdő!
Önkéntes véradás! És! És! Váltson operabérletet!
Talán *A végzet hatalmával* kellene kezdeni...
aztán: a *Rigoletto* !Utána a *Bohémélet* !
aztán...hát igen, aztán jöhet a *Botygó hollandi*...
És nyáron, nos nyáron, vájár polgártárs... hát?
Mit szólna mondjuk MADEIRA szigetéhez,
ha csak... persze nem zavarják az ott nyaraló
milliomosok, fegyver- és drogcsempészek
és a sok félvér leányzó...
tudja mire gondolok... Néha jobb a bánya mélye!
Ó, operák, milyen gyönyörű, amikor kiömlik Carmen vére...
haja fekete, mint az antracit szén...
de hát éppen egy bányásznak magyarázzam ezt?

**MENETREND, UTITERV MAGYAR ÍRÓKNAK,
KÖLTŐKNEK, FESTŐMŰVÉSZEKNEK,
ÉS FŐLEG ÖNMAGAMNAK: MIHEZTARTÁS
VÉGETT! A.D. 1995.**

Utazz Ózdra, Diósgyőrbe, Tatabányára:
a sóval hintett panel-Karthagóba, Oroszlányba, Paksra,
a mecseki szénbányákba, halott gyárakba,
a kiürült szerelőcsarnokokba, az Óbudán, Újpesten elpusztult hajógyárakba,
utazz ki a „*Vörös Csepelre*”, az üres szabadkikötőbe -----
Ne mindig az aranyazúr Adriára, ne Velencébe,
vizszontlátni a lagúnákat, a lassú, fekete gondolákat,
Palladio nagyságos „fortissimo” barokkját:
a *San Giorgio Maggiore*, a *Redentore* templomát,
harminíáját a homlokzatoknak, az oszloprend mértánát,
a *Canal Grande* és a *Giudecca* vizére ráragyogva!
Longhena márvány-máglyákban lángoló
kupola-koncertjét: kőből, a *Santa Maria della Salute*
templomának nevezett, úszni, vízen lebegni látszó,
nagyságosan uralgó, hosszú megállásra-delejező épületét!
Sansovino könyvtárát a Szent Márk téren,
a Rialto-híd mindig boldogan-zsúfolt bazársorát,
Tiziano és Canova sírját őrző Frari bazilikát,
a képtárakat, százados szobrok közénk lépő, vérmes vitalitását!

Olykor Ózdon, Miskolcon is bolyongj, gyalogolj át
– itt ugyan nincsenek szerenádos, palota-soros, balkonos lagúnák –,
noteszfűzetet, Nikon fényképezőgépet sem kell vinned:
szabad szemmel is azonnal látod:
kizsigerelt hazádat, Magyarországot!
Ó! Ott Ózdon nem szól az Albioni-adagio,
Vivaldi-hangverseny sem zavar meg,
ott méltóságos harangtornyok helyett
gyárkérmények merednek, megölt üzemek
sora mellett mehetsz, itt nem kísért
Palladio, Sansovino, Longhena megépített extázisa!
Tetszhalott kohók, hengerművek, csendessé lett gépcsarnokok
mellett viszhoni tanulmányutad,
láthatod a „lenini út”, a lenini bolsevizmus,
a túlórázó, kádári *Kommunizmus* és a krisztusi *Communizmus*

nélkül maradt munkanélküli martinászokat,
 a proletárokat, a sorstalan, agyonhajszolt asszonyokat,
 a jövőtlen gyermekeket, az ingerült, agresszív kamaszokat,
 érezheted, már a hasadó hajnalban is: a pálinkaszagot,
 a cigarettafüstöt, láthatod a férfiak és nők arcába maródott,
 kialvatlan, dermedt dühöt - - -
 - - - vízió ez is, vasbeton-„Serenissima”:
 a tehetetlenség, a szorongás, a szomorúság szélárnyéka
 sztrájkokban olykor fölszakad,
 nos, akkor eljön egy-egy párt szónokája
 - fekete Mercedes vagy Volvo hozza -,
 szavait megrepedt betonfal, nyersvas, acélhuzal visszhangozza.
 Páncélköllel volna jó belelőni ezekbe a Monacóba,
 Porto Finóba, Cannes-ba, Floridába illő
 luxusautókba, de lángszóró is megteszi...
 Lassan hiányozni kezd a berlini fal
 titokban, csendesen, hiányoznak a kormány párt-bábjai,
 hogy integessenek nekem, a vörösmárvány-mellvédes dísztribünökről
 mint civilbe öltözött püspökök...
 (Máris nyújtom szelíden bilincsre a kezem.)
 Ajkán, Dunaújvárosban, Diósgyőrben már fel sem tűnik
 a Jaguár, a Volvo - - -
 Ugyan ki venne észre egy luxus kocsit,
 amikor lakbérhátraléka van, villany- és gázzámlával TARTOZIK?!
 És átázott (részeg) élő-plakát-apa,
 elég, ha önmagára mutat, ő maga a jelen, ő a tananyag,
 a „történelmi lecke fiúknak”...
 kamaszfiának történelem helyett :
 üres konzervdoboz-jelent
 tanít.

Szombathy Bálint

A zenitizmus időszerűsége

Különleges, ellentmondásokkal teli jelensége volt a húszas évek európai avantgárdjának a jugoszláv talajon sarjadt zenitista mozgalom, amelynek művészetfilozófiáját és poétikai hitvallását a modernista szemlélettől idegen nemzeti vonás szötte át.

A zenitizmus nyelvi-stílusbeli programját a futurizmus, az expresszionizmus, a dadaizmus és a konstruktivizmus artikulációs eszközei határozták meg, szinte egyenlő mértékben, egy sajátos összevonás szintetikus masszájaként.

S míg a kifejezés tekintetében kereste az érintkezési pontokat az európai avantgárd vezető vonalával, szellemi attitűdje lázadt az Európa-központúság, a nyugati civilizáció hamisnak és mesterkéltnek bélyegzett vívmányai, a polgári társadalom eszményei ellen. *Ljubomir Micic* zenitista vezér az európai kultúra és a művészet gyökeres átértékelése mellett kardoskodott, a kontinens balkanizálását szorgalmazta, az „egészséges” balkáni barbárság és primitivizmus előretöréséért szállt síkra, s az új emberideált, a balkáni „barbárzenit” eszményítette.

Helyi, balkáni erényeket dicsőítő külön művészetbölcselete kifejezett posztmodern tartalmat vitt a modernista kor kozmopolita eszmerendszerébe, ezt a belső lelkületet is meghatározó másságot pedig nyelviileg, paradox módon, épp a forrongása teljében lévő avantgárd nyelvi kulcsrendszerének függvényében tette világpolgári értelemben is kifejezővé.

A javarészt a szerbség nemzettörténeti mítoszaival átfont erényeknek a kor nemzetek feletti nyelvén való megfogalmazása egy olyan jellegzetes mozzanat volt, amelynek különlegessége főleg napjainkban, a délszláv háború indítékainak zürzavaros rendszerében kapja meg tényleges dimenzióit, hiszen látnoki erővel mutat rá a jugoszláv nemzetek történelmében, kultúrájában és mentalitásában mutatkozó kizárólagosságokra.

A zenitista költészet üzenete tehát, hetven év elmúltával, a balkáni apokalipszis vetületében, egy szomorú mementó kapcsán válik időszerűvé és alkalmassá arra, hogy bővebben foglalkozunk vele.

*

Az első világháború utáni évek várakozással teli légkörében, amikor Nyugat-Európa haladó művészeit az orosz forradalom lendülete készítette tettekre, számtalan új művészeti irányzat jött létre. Az esztétikai szempontok különbözőségén túl megannyi közös vonás jellemezte őket. Mindenekelőtt a háború- és polgárellenség.

A társadalmi-szociális forrongásokkal párhuzamosan kibontakozódó avantgárd áramlatok egymást túlharsogva hozták nyilvánosságra sok vonásban hasonló jövőképzetük eszmei támpontját képező kiáltványaikat. A különféle mozgalmak és irányzatok forgatagában csak kevés olyan akadt, amely esztétikai-nyelvi hitvallását nem a társadalmi valósággal szemben tanúsított reakcióinak és nézeteinek függvényében formálta meg.

Az értelmiségnek a világháborút követően létrejött háborúellenes frontja megkérdőjelezte az európai polgárság történelmi szerepvállalását, s ez a gesztus mintegy összecsengett az orosz forradalom célkitűzéseivel, s általában a baloldalnak azzal a magatartásbeli kitételével, amely a „romlotok hogy építhessetek” kassáki jelszavában összegződött.

A civilizált Európa peremén alakult fiatal jugoszláv államba tömörült délszláv népek kulturális kötődése, tájékozódása és tudatszintje meglehetősen eltérő, mindenekelőtt pedig kezdetleges volt, híján a modern hagyományoknak. A szerb népet ért háborús sérelmek következtében az értelmiség berkeiben Európa- és polgárságellenes hangulat uralkodott el, s ennek az elutasító légkörnek külön felhangot adott a legnagyobb szláv nemzethez fűződő természetes történelmi rokonszenv.

A polgári vívmányok elleni lázadás lett végül is az az eszmei alap, amely az orosz forradalmat a rokonszenvező, polgárság- és háború-, sőt Európa-ellenes Mičićet közel hozta a korabeli avantgárd képviselőihez. Ez volt tehát az a pont, ahol a haladó délszláv – mindenekelőtt szerb – művészet közvetlenül csatlakozhatott a modernizmus lázadó tendenciáihoz, elvetve és megtagadva azt az európai hagyományt, melyet különben is csak felületesen, részleteiben ismert.

A zenitizmus a nullpontról, a semmiből kívánt elrugaskodni, le akarta rázni magáról az európai tradíció fertőjét. Ezt a gondolatot a zenitista kiáltvány első sorában Mičić a következőképp fogalmazta meg: „Tiszták vagyunk és meztelenek”.

*

A Zenit című folyóirat első száma 1921 februárjában jelent meg Zágrábban, a *Ljubomir Mičić-Ivan Goll-Boško Tokin* szerzői hármas Zenitista kiáltványa szintén ugyanabban az esztendőben látott napvilágot szerb, német és francia kiadásban.

A manifesztum nem közös mű, hanem három önálló szöveg a kor jellegzetes expresszionista-harsány stílusában. Nyoma sincs benne a „nagy” avagy „polgári” irodalom igényes, kifinomult és árnyalt szóválasztékának és mondatfűzésének; a nyelv a hétköznapi verbális kontextusára és beszédmódjára van ráhangolva, a sajtó, a rádió és a reklám modorában szól az olvasóhoz. A közlés közvetlensége, hatáskeltő és ráható ereje, a mondanivaló érdes szókimondása érvényesül, akárcsak Mičić és a többi zenitista útitárs költészeti-prózai szövegében, úgy, ahogyan a kor hasonló felfogású művészeinek elfogadott manírja előír-

ta, de valamivel még elereszkedettebben, balkániabban és barbárabban.

„Mi a Nap és a Hegy gyermekei vagyunk – az EMBER szellemiségének hordozói (...), délkelet barbárgéniuszának gyermekei...”, énekli Mičić a zenitista manifesztumban. *A zenitizmus szellemisége* című dolgozatában viszont a Nyugat dekadenciáját és materializmusát veszi kritikai górcső alá, s élesen bírálja kizárólag az értelem képességeire szorító szűk spekulatív értékrendszerét, melyet álhumanizmusának okozójaként nevez meg.

Az Új Emberért küzdő zenitizmus az ész mellé egyenlő mértékben állítja oda az emberi szív érzelmi komponensét, hogy aztán a kettő teljességéből a vallásosság sajátos szubsztátumát hozza létre. A szláv zenitizmus tehát – az úgyszintén szláv szuprematizmushoz hasonlóan – erkölcsi-vallási kategóriává lép elő, s lényegében az ember etikai tulajdonságainak a metszőpontját rajzolja ki: racionalizmus és materializmus ellenében a lélek és a szellem értékrendszerét állítja fel.

Mičić nem elégszik meg a pusztá bírálattal, hanem a kontinens kultúrájának és művészetének megreformálását, gyökeres átalakítását is felvállalja; meg kívánja változtatni az eltévelyedett nyugati embert. Erre a magasztos feladatra a tiszta lelkű balkán-szerb embert predesztinálja, akinek romlatlansága és tisztasága műveletlenségéből fakad. Mičić a műveletlenségéből és a kulturális gyökértelenségéből tehát erényt kovácsol. Barbár-géniusza egy tabula rasa, akire végső szabadságának kivívását követően a szellemi felemelkedés sorsa vár. Ő pedig úgy látja, hogy a szellemi szabadságot csak a „behozatali” európai kultúrimerializmus visszaszorítása révén lehet kiharcolni:

„Kiiszunk kilenc akó csillagot
És elfogyasztunk ezer vagon szerb eget
Ha a balkáni szemek ki nem csipkedik
a nyugati kultúra agyvelejét
Ha a keleti szivárványok ki nem
lefetyelik Európa vérét”.
(Barbár rántotta)

Az Európával való szembeszegülés dik-tátuma még csak fokozódik a *Zenitista* mű című traktátumban, amelyben Micic nyíltan meghirdeti Keletnek Nyugattal szembeni háborúját, a civilizált világgal, a hanyatló kor eklekticizmusával szembeni ellenállását. A korabeli kultúrát Európa holtpontjának nevezi, az új szellemiség fészkeül pedig a Balkánt, mint a Kelet és a Nyugat közötti szellemi harc köztes területét jelöli ki. A sors ítéleteként könyveli el, hogy a szerb barbárzseni mondja ki a cselekvésre való felszólítás első szavait, s hogy ellenszegüljön az idegen hatásoknak és lerázza magáról a nyugati civilizációt védő határőr örökös kötelességét. „Legyünk strázsa a Nyugat ellen!”, adja ki a jelszót, majd *Egy boldond prologusa a túl bölcs legyek raja előtt* című poémájában szavai kartácstüzként záporoznak a kontinens felé: „Csetnikeként bombázzuk Európát...”.

A zenitizmus mint az új élet és az új művészet balkáni egyetemesítője című 1923-as értekezésében Mičić a „degenerált” és „paralízises” Európát gyógyíthatatlannak nevezi, olyan kóros szervezetként látatja, amely képtelen véghezvinni ön maga megújódását. A zenitista embertípus nyers jóhiszeműsége és szentimentalizmusmentes, józan lelkülete merő ellentéte a polgári Európa dekadens, bohém, mesterkelt művészalkatának. A mičići értékrendszer az „európai degeneráltakat” – úgymint Baudelaire-t, Verlaine-t, Sade márkit, stb. – a művészettörténet szeméttelépének legaljá-

ra veti, mert csakis a munkásságot és az emberiség üdvösségét szolgáló költő-vezér küldetését tartja követendőnek.

Az Európa-ellenesség szempontjából a zenitista alapállás egészen a húszas évek közepéig szilárd maradt, sőt Mičič a barbarizmus eszméjét nemzetközivé fejlesztette, ösztöretartásra szólítva fel a világ barbárköltőit. Ez a gesztus valószínűleg annak tudható be, hogy a zenitista vezér kiábrándult abból az elutasító viszonyulásból és közönyből, amellyel a balkáni környezet, illetve a délszláv kultúra viseltetett a mozgalommal szemben.

1925-ben jelentette meg *Kiáltvány a szellem és a gondolat barbárjaihoz az összes kontinensen* című művét, amelyben hátrálásra szólította fel a barbarizmus ellenségeit. Utolsó Európa-ellenes alkotása 1926-ban kiadott *Anti-Európa* című, tíz poémát tartalmazó füzet volt, amely *Európa paralízise* című politikai novellájával egyetemben mintegy lekerekítette a civilizált szárazföld elleni támadásait: „Európa Asszony! Pogány nyelved és keléses tábesz talpad alá köpünk. Költeményeink bombáit torz európai égboltonra röpítjük. Új eszméink ágyúival a selyemburzszoázia csúcsait célozzuk. (...) S annak dacára, hogy ágyúkat és bombákat emlegetünk, félre a politikával; le Európával! Le a háborúkkal! Gyűlöljük a politika varaeskos békáját. (...) A mi időnk és teendők a lázadás dala. Hurrá, barbárok! Hurrá, zenitisták!”.

A zenitista szóhasználat harcias-militáns kicsengése mögött nem politikai meggyőződés áll, a zenitizmus katonái nem a lövészárcok, hanem az új kultúra harcosai. Mičičék szövegeinek katonai patetikája egy ősinek is mondható nemzeti jellemvonást tükröz – egyfajta genetikai örökségként fogható fel –, másrészt a futurizmus patto-

gó, rohamra szólító, a száguldást és a sodrást színlelő beszédgyakorlatára vezethető vissza, tehát a modernista példát is magáénak tudja.

Amikor Mičič azt hangoztatja, hogy a délszláv kultúra elsőként épp a zenitizmus által vált egyenrangú, sőt a dolgokat befolyásolni képes partnerré a nemzetközi porondon, nem felejt el hozzátenni: ezáltal azt is megmutatták a világnak, hogy a dicső szerb fegyver és a felülmúlhatatlan szerb hősiesség mítosza mellett immár új minőségként van jelen „a korszakot uraló zenitista Balkán”, az a Balkán, amely fegyver helyett a testvéri kéznyújtás gesztusával építi a nemzetek közös jövőjét: „A halálos ágyúgolyók dőreje után visszahangozzék a zenitizmus életető ujjongása”.

*

A zenitizmus és az európai kultúrkör kibékíthetetlenül ellentétes viszonyát elemezve eddig csak nagy vonalakban esett szó a mozgalom művészetfelfogásáról, vagyis arról, hogyan értékelt a kortárs művészetet, s milyen volt a hozzáállása a vele hasonló modernista áramlatokhoz.

Mint tapasztaltuk, a zenitizmus elvetette a „félművelt” nyugati kultúrát és annak „dekoratív” művészetét. A cseh Bytova Kultura című folyóirat 1924-es ankétjára válaszolva Mičič az antiszociális művészet megsemmisítésének a gondolatát is kifejtette, mondván: csak a romokból lehet teljesen új ábécét teremteni, a réginek pedig még a nyomát és az emlékét is el kell tüntetni.

A polgári világ múzeumait a dologtalan-ság pantheonjainak és közönséges sírboltoknak nevezte. A múzeumok szerepét a jövő ipari tanintézeteire, az étellel és a munkával szoros kapcsolatban lévő iskolákra kívánta

átruházni. Ez a funkciómódosítás amúgy is összhangban volt osztályharcos nézeteivel, hiszen a kontinens balkanizálását illető fejtegetései között kiemelkedő szempont volt, hogy a kiváltságos osztály galériáit, múzeumait és könyvtárait szolgáló „hazugság- és papírkultúra” ellenében meg kell teremteni a balkáni etika szellemiségének új kultúráját, amely az életből táplálkozik és minden emberhez szól.

Mičić – október művészetének hatására – a művészet kollektív jellegét dicsőíti, annak általános, egyetemes értékét élteti, felismerve, hogy az aeroplán, a rádiótelegráfia, az általános gépesítés, illetve a „technikai akrobatika” korszaka megteremtette a kollektívizmus új fogalmát. Az „emberevő társadalom” hínárjából kivezető út a modernizáció eszközeivel küzdhető le, gyorsasággal, hatákonysággal, teljes emberi odaadással, húzza alá Mičić: „A rádió: új művészet/ Minden egyéb csak jeges limonádé/ Az európlánok legyőzik a tér akadályait...”.

A barbárok második betörése című zenitista programvers az orosz produktivizmus és az olasz futurizmus kvintesszenciáját elegyíti, a technikai haladást élteti, s az egész emberiség javát szolgáló iparművészeti termékek rohamos terjedését sürgeti, annak a sarkötételnek a szellemében, mi szerint az új művészet a nép tulajdona, illetve az új művészet összemberi érték.

Mindenképpen furcsa, hogy a Zenit eredetiségre törő művészeti ideológiája mellé nem párosult valamilyen új nyelvi kifejezés, sőt, erre kísérlet sem történt. A zenitisták mindig is szerepük összegző tulajdonságát hangsúlyozták. A tízes és húszas évek poétikáit kívánták szintetizálni. A szellem gazdasági erőátviteli központja szerettek volna lenni, s egy haladó irányzatú kultúra- és művészettermelő energiahasznosító rendszer utópiája lebegett szemük előtt.

A zenitizmus, végül is, a „szédületbe ejtő távlatok” (Kassák) egyik európai ostromlójaként kénytelen volt osztozni az új civilizációt éltető baloldali szellemi mozgalmak sorvadást hozó sorsában. Annak az új szenzibilitásnak az elhalásában, amely egy adott időközben Nyugat-Európában – Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Angliában, Olaszországban –, valamint Közép-Kelet-Európában – Magyarországon, Romániában, Bulgáriában – egyaránt erőre kapott, s a leírt és a kimondott szó, illetve a vizuális ábrázolás gazdag eszköztára által tudatosította egy univerzális jelentésű művészet, egy igazságosabb társadalom és az új embereszmény kifejlődésének szükségességét.

Ezek az elvárások azonban réteggényeknek bizonyultak. A műveletlen nagyközönség nem volt felkészülve egy olyan gyökeres változásra, amely új értékrendszer életképességét jelentette volna a társadalmi létforma valamennyi szférájában.

A tudattalan, az európai hagyományt nem ismerő balkáni ember még nagy vonalakban sem foghatta fel az avantgárd harsány kiáltása mögött rejlő követelések valós indítékait. Mičić ugyan számos szellemi rokonra lelt a nemzetközi művészetben, a jugoszláv kultúrközeg azonban nem tudta és nem is akarta befogadni az önmagára nézve is veszélyesnek vélt új eszmerendszert.

A horvát közegben – Zágrábban – szerbek által kiadott Zenit helyzete kétszeresen összetett volt, hiszen nem csak az egész Balkánt jellemző maradisággal, hanem a horvát kultúrpolitika akadékoskodásával is szembe kellett néznie. Mičićék számára a horvát politikai tájékozódás eleve téves volt, az akkoriban éppen időszerű horvát nemzeti kérdés – tudniillik az államiság kérdése – pedig mesterséges és kierőszakolt, provinciális és anakronisztikus. Úgy vélekedtek, hogy az

orosz forradalom után többé nem létezhet nemzeti kérdés, csakis a szociális-gazdasági és művelődési problémák kerülhetnek terütekre.

Metaforikus értelemben Mičić a „kapitalista-szeparatista horvát blokkot” a politikai dadaizmussal egyenlítette ki. Ez azért oly lesújtó, mert a művészeti dadaizmust is mélyen megvetette, azt tartva, hogy a dada egy élősködő szervezet, amely a pozitív erőt negatívvá alakítja át, építés helyett rombolást propagál. A dada tehát a háborús rombolást jelentette számára. „A horvát blokk a legnépesebb dada-klub Jugoszláviában. A horvát blokk a kulturálatlanság légrétegének fő megteremtője. A horvát blokk a szociális haladás legnagyobb kerékkötője”, záporoztak nem egy esetben a zenitista vezér vádjai. S ezek a vádak nem egy esetben a gyűlölködés gátlástalan kinyilvánításába csaptak át:

„A rotációsgépek még mindig a zenitista költeményeket ontják minden embernek itt és távoli földeken, s ti, horvátok, mégis valamennyien háttárlatlanul gyűlöltök bennünket”.
(Forradalom a fehér városban avagy kerestetik az ember)

*

A háború sérelmezése Mičić örök témája marad. Humanista és háborúellenes, de

harciasná válik, amikor a zenitista Új Emberért folytatott kulturális küzdelemről van szó. Ugyanakkor kozmopolita és nemzeties egyszerre, tősgyökeres balkáni és világpolgár egy személyben. A szláv nép és ezen belül a szerb nemzet felemelkedéséért a felvilágosodás eszközeivel, a kultúra és a művészet katonájaként száll a lövészárokból, ahol végül is magára marad, egymagában is a zenitizmus első parancsolatát hangoztatva: „Az ember és a zenitizmus nevében: Ne ölj!”.

Hétmérföldes csizmáival belegázol az agg Európa szívébe és ugyanakkor kontinenseket köt velük össze, pánszlávizmust és nemzetköziséget hirdet egyidejűleg, s az erkölcsiséget az ész és a szív közös dalában magasztalja, hogy egy másikban büszkén jelenthesse ki: „A zenitizmus a szerb balkáni faj leglázadóbb mozgalmá!”

A zenitista irodalom hiteles példatárát nyújtja azoknak a műveknek, amelyek nem csak az adott történelmi pillanat lelkiállapotát vetítik vissza, hanem a délszláv talajon honos mentalitásnak azokat a mindenkori mozgatórugóit is visszaszármaztatják, amelyek a közelmúltban újból revitalizálódtak és a második ezredforduló küszöbén visszanyerték eseményformáló rendeltetésüket.

Ezért Mičić és a zenitisták munkássága ma legalább olyan időszerű, mint keletkezésekor volt.

Ljubomir Mičić

Emberiség

A mi dalaink immár nem az asszonyi szerelmeskedés dalai
 A mi dalaink városok utcák és terek dübörgése –
 viharok és szakadékok villámcsapása.

A mi dalaink nem a rímek és rigmusok dalai.
 A mi dalaink kozmikus égítestek megfeszült ritmusa
 a káosz és a látomás égövében.

A mi dalaink nem a feslett nők és az otromba műzsák dalai.
 A mi dalaink a tér mozdulatainak és az eljövendő világoknak
 a dalai.

Legfenségesebb dalunk lesz maga az EMBERISÉG.

Egy bolond prológusa a túl bölcs legyek raja előtt

Drága és tisztelt legyek
 Mily könnyen megbocsátható a ti ártatlan zümmögéstek
 Amely kizárólag az év második szakára jellemző
 Mély hódolatom kifejezéseként
 Fogadjátok vérem áldozatát
 Szárnyaitok előtt
CSODÁS SZÁRNYAKAT NEKÜNK

Ám hogyan óvjuk magunkat azoktól a legyektől
 Akik esztendőök óta unalmaskodnak erőltetett bölcsességükkel
 Habzsolnak mint a disznók és majmokként viselkednek
 Majmokként csókolóznak s kik fertőző betegségek neveivel ékesültek
 Irigylésre méltó kutatásokat végeznek üres zsebeinkben és
 beleinkben

Mégis embereknek nevezik őket
 Ó kérdlek benneteket én dieső legyeim
 Miért jobbak a kutyák az embereknél
 Ebek még soha nem követtek el rablógyilkosságot
 Mért nem ők robbantották ki a világháborút
 Vagy mért nem lettek öngyilkosok
 Ha csak annyival lehetnének jobbak hogy feltekinthessünk az
 ebekre

Javaslom

**JÓ KUTYÁK LEGYÜNK
 HOGY JÓ EMBEREK LEHESSÜNK**

Azt mondjátok Chaplin csak egy cirkuszi bohóc
 Holott Chaplin egy filmbéli hazátlan költő
 Egy új festői Shakespeare a mozivásznon
 Legyünk vidámak
A FILM AZ EGYEDÜLI KOLLEKTÍV MŰVÉSZET
 Poshadt és éhes pocakok tiszteletére
 Énekeljünk dalokat amint a film teszi
 Legyünk minden ember költője
 Hatalmas kacajjal feledtessünk könnyet és fájdalmat
 És ugyan kik
 Vajon kik tekinthetők a zenitisták ellenségeinek
 Üres betűrosodott tőkfejek esúszómászó hadának
 Gyűlöltök bennünket és köptök ránk
 Holnap már bizonyára kedvelitek a zenitistákat
 A Karadjordjek és a hajdukok leszármazottai vagyunk
 Csetnikekként bombázzuk Európát
 Lázadók maradtunk
 A szerb föld tüzhányó
 Lávája a zenitizmus
 S való igaz
 Én vagyok kitörésének első áldozata
 A zenitista tűz szellemével szórjuk tele a földgolyót
 Megsemmisítjük Monte Carlót Párizst Berlint Londont Rómát
 Ki téríthet el bennünket a zenitista csapásról és hadjárattól
 A zenitizmus a szerb magasrepülések irányítója és pilótája
 A látóhatár felé
 Az összemberi és a balkán civilizáció győzelméért

Szavak a térben

Költők – fanatikusok – a Föld vétkes fiai!
Szavaitokban tömegek véres lázadása?

Miért esküdöttök oly konokul az ürre
S nem a felkelés és a lázadás harangjait kondítjátok?
AZ ÉLETFELETTSÉG SIKOLYÁT

A szeretet valamennyi szava a Föld és a Nap közötti égitest.
Az igazság minden szava sötét tömegek világítótornya.

Miért csak gyűlöttök és a szeretetről dűnnyögtök
Amikor szeretetetek csak hazugság pogányok nyelve hegyén?

Vajon a ti erényetek csak: Gyűlölet
Megaláztatás
Sértegetés

VÉRES TETT

Büntett
Gyilkosság
Átok

Káosz anyja Oroszország
Miért a FORRADALOM a te titkod

A szél vad boszorkánytáncot jár
Hazug templomkeresztek körül.

A keresztek százados bűnök kólóvezetői
Arannyal veretve

Vérrel bemocskolva

A templomok az erotika felszentelt imaházai
arannyal borral asszonyokkal énekszóval vannak teli.
Vajon a bor lenne Krisztus vérének jelképe?
Ti nem tudjátok hogy a gyóntatópap
a templom sötétjében

mások asszonyait csókolgatja a bűnök bocsánataért?

A papok a mi időnk irtózatosszörnyetegei!

Romboljátok le a keresztek hamis szimbólumait!
Utcák – kávéházak – nagyvárosok széles boltívei
a mi templomaink

Nyissátok ki a „szent titkok” kovácsolt kapuit –
a parányi megtevesztett emberke hadd legyen szabad!

A templomokat zengjük tele új dalok hitével
Új ember MESSIÁS Új ember
eljöveteléről
Krisztus immár soha nem tér vissza
Rég megölték mert hogy Ember volt
és fel nem támadhatott mert hogy Isten vala.
Istenek soha soha nem is léteztek...
Ó a templomok mért nem népszínházak
ó a színházak mért nem templomai az emberiségnek
színészek és papok nélkül
új világok apostolaival
új dalok dudvaival
új drámák jeleneteivel oltárok magaslatán
ó Szellemi Messiása

Szellem Messiása

EREDET

ki a Gyűlölet és a Bűn túlsó oldalán sarjadt
most messzire utazik napviharok zajos kíséretében.

A költő – a fanatikus – a Föld vétkes fia
visszafojtja idegsejtek sokaságában fogant sötét gondolatait
s feje búbján lángoló terek halálos tüzét hordozza.

Ember!

Lépteid mért süllyednek a Föld bűneinek ingoványába
Holott fejedben a ZENIT-NAP tündököl.

A balkáni városok napfényes utcái lángokban állnak.
 Belgrád a véres izzadtság énekét zengi
 a Nap táncának tüzeiben.

Tornamutatványokon hősi parádés harsonák
 visítják és hazudják: „Hej, szlávok!”
 „Testvéri ölelések!”
 Szerb cigányok részeg lakodalmast húznak
 Húrok pattognak
 Bankók szakadoznak
 Cimbalom feszes húrjai cincognak.
 Ereken vér és alkohol
 mocskos vér csörgedez
 Tisztek táncot járnak: „Hej, de fényes a csizmám szára!”
 Zágráb bánatos hogy a Balkánon van.
 Ó átkozott szenvedélyünk
 miért lesz vörös **VÉRÁRRÁ**
 ó énekünk miért oly szomorú
 s miért oly pirosas a vérfolyam?

 Száguld a Föld vad világok sergésével
 új üstökös mérgezett csóváján át
 a csillagok szigettengerében.
 Az idő karmaiban napfényes szív leli végzetét.

Ó mért nem lehetek a tér cikázó villáma
 hogy beutazhassam a kozmosz és a káosz kiterjedéseit
 túl időn és teren?

 A város koszorúk és zászlók füledt sírgödre.
 Házaikon fekete lobogókat lenget a szél
 A topcsideri domboldalon meghalt a topolai Karadjordje unokája
 a lázadó király.

Kubáni kozákok rozsdás sarkantyúi csörrennek
 kifakult vörös díszük riannak a vállon.
 Vecsernye közben orosz halottbeszentelő énekét zengik.
 Szomorúan sír fel a balalajka húrja.
 Ember, készülj fel új születésnapodra!

A barbárok második betörése

Hurrááá

Bitófára húzzuk perverz kultúrákat

Női kalapokért cserébe a nyilvánosházakban

Amikor majd úgy sínylődtök mint holmi csúcsómászók

Nincs többé művészet! Nincs többé művészet!

Mikola Tesla legyőzte Michelangelót Kandinszkijt és Picassót

Nem Marconi hanem a Balkánról jött szerb BARBÁRZSENI

fedezte fel az emberiségnek a huzal nélküli távirót

A rádió: új művészet

Minden egyéb csak jeges limonádé

Az aeroplánok legyőzik a tér akadályait

Összeomlott minden égbe vezető híd

Az elektromotor energiája legyőzi a történelem

és háborús kötéláncosainak szerelmi kalandjait.

A múzeumokat patkányok elszállásolására veszik igénybe
világforradalmak idején

S a művészet? A modern kor anakronizmusa!

A század megsemmisült és új idő köszöntött ránk

ÉLET + EMBER = ÚJ MŰVÉSZET

Szerezték be hamar Tesla új villanyégőit

melyek hő nélkül sugározzák a fényt

A hő élteti az élet dinamikáját -

A fény behatol a begyöpesedett agyak sötét katakombáiba

Csak a magasugrás menthet meg benneteket a tönkremenéstől

Hurrrrááá!

Hurrrrááá!

Hurrrrááá!

ZENIT = a legmagasabb feszültség csúcsa = ZENIT

A MEZTELEN EMBER

ZENITIZMUS a barbárerő expanziója ZENITIZMUS

Másodszor is meg kell semmisíteni az európai álkultúra

és álcivilizáció rohadt gyümölcseit

Máris ezt teszik

EUROPA BARBÁRJAI MI EURÓPA BARBÁRJAI

oly könnyedén

A zenitisták szétmorzsolják a papírtornyokat

s megteremtik az emberi felszabadítás új lehetőségét
 Alkossunk mindahányan zenitizmust
 A ZENITIZMUS új világszemlélet
 mentes a hagyományoktól és a szentimentalizmustól
 A ZENITIZMUS NEMSZENTIMENTÁLIS
 ÚJ ESZME
 Új eszmére van szükségünk az ÚJ EMBERÉRT
 az ÚJ ÉLETÉRT
 A zenitizmus az új alkotás iskolája
 A ZENITIZMUS
 AZT ÖSSZEMBERI KOR KONSTRUKCIÓJA
 amely a proletárforradalom össznemzeti
 testvérgyilkos vérmocsában és káoszában fogant
 Legjobban műveikben a zenitista költők
 megénekelték a zenitizmus dicsőségét
 A szerb faj és a Balkán végre új kifejezést és stílust
 teremtett
 a zenitizmus által
 A lázadó szerb szellem a zenitizmus révén formát
 és irányt kapott
 A cél a ZENIT
 Figyeljétek hogyan dalolnak a zenitista idegsejtek
 Megnyugvás
 Kezdet
 AZ ISTENETEKET!

(Szombathy Bálint fordításai.)

Kármán József emlékezete Losonc 1995

Praznovszky Mihály

Egy literátor család őse: Kármán András

A Kármán család eredetéről nincs adatunk. Az első név, amely eddig elének került, az *Kármán Andrásé*, a losonci tanító-értelmiségi dinasztia megteremtőjéé. Neki még a pontos születési dátumát sem ismerjük. Talán 1705- 1708 táján születhetett. Csak szórvány adatokból tudjuk, hogy 1723. augusztus 24-én iratkozott be a debreceni kollégiumba, majd tanulmányait Sárospatakon fejezte be. 1727-től külföldi egyetemeken tanult. Hazatérve harminc évig volt a losonci iskola rektora. 1760-ban vonult nyugdíjba. Felesége *Gyöngyösi Abigél*. Két gyermekük volt. András, aki 1736-1767 között élt. Ő is külföldön tanult, majd egy ideig tanított Losoncon, s Halasra (Kiskunhalasra) távozott, ahol lelkeszi állást kapott. Második fiuk József volt, az író apja: 1738-1795 között élt. Hasonló módon hazai és külföldi egyetemi tanulmányok után tért vissza Losoncra, ahol már nem tanító, hanem a helyi egyház lelkesze lett, s egyre magasabbra kerülve, megválasztották – a túl a dunai – egyházkerület püspökének – rövid, alig pár hónapos hivatali

élet után azonban váratlanul meghalt.

E lexikális és száraz adatsor mögött mennyi érdekesség, társadalomtörténeti, irodalomtörténeti esemény rejtőzik. Számunkra az író nagyapja a legfontosabb, mint annak a szellemi közegnek a megteremtője és kialakítója, amely egyaránt hatott a szűkebb környezetre: a családra; s hatott a tágabb világra, magára Losonc városára. Hiszen abban minden forrás egyetért, hogy a helyi iskola az ő vezetése alatt lett e tájegység meghatározó, messzesugárzó magyar oktatási intézményévé. S a szórványadatok alapján ismereteink jelenlegi szintjén ennek igazat is kell adnunk, sőt ezeket részben összesítve, tovább is mélyíthetjük.

Kármán András életútja mögött feltétlenül látnunk kell azt a kapcsolatrendszer is, amely ekkor – talán már nem annyira szélsőséges – de még mindig egy igen erős és összetartó közösségbe vonta a reformáció hitén élőket. Azt persze túlzás lenne állítani, hogy el is mosta a köztük lévő társadalmi különbségeket, de hogy a literátor magatartás- és ér-

deklódés segített ezek mérséklésében, az kétségtelen tény. Ez Kármán és a Rádayak kapcsolatára kimondottan érvényes, de ugyanúgy vannak példáink más esetekre is.

A kapcsolatok bonyolultságára, illetve a magyar köznemsi réteg minden szempontú megosztottságára, s így az egyoldalú ítélkezés veszélyére a legutóbbi kutatási eredmények már egyértelműen utalnak. Elég, ha R. Várkonyi Ágnes egyetlen mondatát idézem: „*a köznemesség a XVII-XVIII. század fordulóján nem homogén társadalmi réteg, hanem gazdaság, mentalitás, műveltség tekintetében nagyon is különböző, igen széles csoportokból áll.*” Az egyik csoportban állnak a Rádayak, akiket már a kortársi megítélés is a cselekvők, a gondolkodók közé sorolt. Ráday Pálról a búcsúztatót mondó Sárkány Dávid így írt: „*Aki philosophus, Theologus, jó katoná, Bölts Gazda, derék törvény-tudó, és így mind a tudományokban mind a közönséges társaságnak igazgatásában amint viselt dolgából észrevehették, illendőképpen elkészült ember volt... egész életében a tisztességes tudományokkal és a bölts emberek könyveivel való szoros kapcsolatban*” élt... „*valamikor a közönséges jó és Háza körül való szorgalmazásából ürességet nyerhetett, kedvesebb mulatást a könyvek olvasásával nem szeretett.*” Egyáltalán nem afféle kötelező tisztelgő szavak ezek, hiszen tudjuk jól, hogy a több nyelven beszélő, komoly diplomáciai feladatokat ellátó, a politika tudományában abszolút felkészült Ráday Pál mindemellett verseket írt, imádságos könyvet jelentetett meg, s megalapozta a család nagy hírű könyvtárát, amelynek gyarapítására magát Kármán Andrást is megkérte.

Így tudjuk, hogy 1727 szeptemberében kelt levelében Kármán elmondja, éppen akkor vásárolta meg *Debreceni Ember Pál* egyháztörténeti művét ott Utrechtben. 1729-ben

pedig *Selyebi Pál* írja Rádaynak, hogy kérése értelmében kapcsolatba lépett Kármánnal, közvetítve neki Ráday igényét újabb könyvek beszerzésére.

E sorban *Ráday Gedeon*, Ráday fia sem volt kivétel, aki külföldi egyetemi tanulmányait arra is felhasználta, hogy könyvtárát rendkívüli mértékben gyarapítsa. A jelentős mennyiségű és minőségű könyvtár Ludányban, majd Pécelen központjává lett a hazai tudományos életnek. A két Kármán fiúnak, ifjabb Andrásnak és Józsefnek jelentős anyagi támogatást nyújtott, hogy utrechti, bázeli tanulmányaikat ne kelljen idő előtt megszakítaniuk.

Egy másik csoportot képeznek az értelmiségi hivatást vállalók. Mindenekelőtt meg kell említeni Debreceni Ember Pál nevét, aki a XVII. század végén prédikátor volt Losoncon. A hányatott életű református pap itt kezdte anyaggyűjtését nagyszabású egyháztörténeti művéhez, amely majd csak halála után, évekkel később külföldön jelent meg, s akkor is neve említése nélkül. Losoncon viszont megírta jeles művét, az Innepi ajándékul az Isten sátorába fel-vitetett Szent Siklus... (stb.) címűt, amelyben elmélkedéseket, ünnepi imádságokat fogalmazott meg.

Említendő *Bél Máttyás* is, aki Losoncon tanult, ugyan nem a református, hanem egy evangélikus iskolában. 1790 táján került ide *Bulyovszky Ferenc* magániskolájába az evangélikus nemesi ifjak egyik oktató helyére. Feljegyzése szerint nem sokat időzött itt, hanem tovább ment Kálnóra és Alsósztrégovára, de egymásnak ellentmondóak az itt szerzett élményei. Bármi is legyen, ettől kezdve élete végéig különös rokonszenvvel viseltetett a nógrádiak, s kimondottan a Ráday család iránt. S ez most nemcsak egyszerűen helytörténeti adalék, hanem nagyon is lényeges a kapcsolatok mélységét és meghatározottságát mutató esemény, hiszen *Bél Máttyás*

a pietizmus kimagasló hazai alakja a pozsonyi gimnáziumot a kor legjobb középiskolájává fejlesztette, ahová nagyon sok nógrádi köznemes gyermek is járt, s ott végezvén, maguk is aktív szereplői lettek a kor változó eszményeinek.

A harmadik, számunkra fontos személy, az ördögösnek nevezett *Harvani István*, aki iskoláit Rimaszombaton kezdte, majd Losoncon végezte. Ahogyan ő írta feljegyzéseiben: „*Innen Losoncra mentem által, az hol tanultam másfél esztendeig Tiszt. professor Kármán András úr keze alatt.*” Tizenöt éves volt ekkor, 1734 júniusától 1736 februárjáig tartott a másfél esztendő. Aztán visszatért még 1738 áprilisában egy rövid időre, majd 1738 októberétől 1741 áprilisáig volt itt.

S ezzel ismét visszakanyarodtunk Kármán Andráshoz, s vele ahhoz a bonyolult viszonyrendszerhez, amely e kor kapcsolatait át- és átsütötte.

Kármán András a losonci református gyülekezetet külföldre tanulni. Illetve egész pontosan maga Ráday Pál, aki e gyülekezet patrónusa, mind anyagilag, mind erkölcsileg meghatározó embere volt. Kármán 1727-től tanul külföldön.

Az első három évben talán Utrechtben élt, de 1731-ben egészen biztosan az Odera melletti Frankfurtban volt. Losoncra ekkor írt leveleiben olvasható az a mondat, amelyet gyakorta visszalátunk kései feldolgozásokban, amelyben tanítatásának célját így fogalmazták meg: „*Holott az úri és nemesi Rendek gyermekeinek kedvéért kiváltképpen az Eloquentiák, Históriák, Geographiák, Astronomiák, experimentális Philosophiák és Jurisprudentiák tanulását intimálta a Szt. Ecclesiá ó kegyelmének.*” Ez volt az általunk ismert első lépése a losonciaknak azon az úton, amelynek végén a saját költségükön fenntartott iskola felvirágoztatása állott.

De nemcsak meghatározott és szigorúan számon kért tanulási céllal küldték ki, hanem olykor az iskola gyarapítását szolgáló vásárlásokat is kértek tőle. Így 1730-ban 200 forintot küldtek, hogy azon könyveket és szemléltető eszközöket vásároljon: „*Edj néhány darab instrumentumokat is, legolcsóbbakat, Geographiához és Astronomiához valókat vegyen.*” Nemcsak az eklézsia, hanem Ráday Pál is levélben kért szívességet az ifjútól. S nem is akármit, hanem olyan jellegű szívességet, amelyből méltán következtethetünk kapcsolatuk mélységére, értékére. 1727 őszén az akkor Utrechtben tanuló Kármántól azt kéri, nézzen szét a protestáns egyetemek között, s javasoljon neki egyet, amelyen a még Pozsonyban Bél Mátyás-gimnáziumban tanuló Gedeon fiát küldhetné. Kármán válaszelevele 1727. november 25-én kelt, s ebben először is túl ifjúnak tartja még az ifjút a külföldi életre (Ráday Gedeon 14 éves ekkor). Kísérő kell mellé – írta –, de ő ezt nem vállalja, mert a jövő évben indul tovább német egyetemre (alighanem már Frankfurtba).

Érdekes rangsorolása: Leydent ajánlja a kiváló tanárok miatt, valamint a német egyetemek közül a frankfurtit, a halleit és a hamburgit. Ezeket jól el lehet sajátítani a német nyelvet, sőt a franciát is, s olyan kiválóságok tanítanak, mint például a matematikus Wolff, akinek filozófiai rendszere egy bizonyos fejlődési pontig éppen matematikailag tiszta szerkezete miatt is a tudományban és az oktatásban sok területen volt alkalmazható.

Ráday a későbbiekben személyes tapasztalatok megszerzését kéri Kármántól, hogy ha rövid időre is, de keresse fel ezeket az egyetemeket, s győződjön meg azok alkalmasságáról. Így került Kármán Frankfurtba, s találkozott életének egyik nagyon fontos személyiségével, *Gyöngyösi Pállal*. Gyöngyösi Pál sokat szenvedett prédikátor, gúnyi-

ratok szerzője, egyházának harcosa, maga is külföldi egyetemeket végzett. Vallási villongásokban való bizonyított-nem bizonyított közreműködéséért halálra ítélték, s csak Ráday Pál közbenjárásra változtatták azt örökös száműzetésre 1723-ban. Feleségét *Losonci Rebekának* hívták, s az ő lányuk volt Gyöngyösi Abigél, aki Kármán András felesége lett.

Kármán 1731 decemberétől az iskola rektora. Az eklézsia kezdettől fogva megbecsülte munkáját. Lakáshoz jutott, jelentős pénzbeli fizetést és igen komoly természetbeni juttatást kapott, amelynek nagyságát fokozatosan emelték, látván a tanítás eredményességét. Annyira ragaszkodtak hozzá, hogy amikor 1751-ben a debreceni kollégium meghívta professzornak, jelentősen megemelték mindennemű járandóságát, csak hogy maradásra bírják. Sőt odáig is elmentek, hogy addig példátlan módon két dolgot előre is vállaltak: egyrészt biztosították, hogy ha nyugdíjba megy, rektori jövedelmei felét megadják majd („*ha ő kegyelme előregedvén nem szolgálhatna, eddigi convenciójának a felét in natura, mind pénzül holta napjáig*” megadják). Másrészt: elhatározták, hogy mind a két fiát külföldi egyetemre küldik, velük szerződést kötnek, hogy hazatérve apjuk helyére az eklézsia szolgálatába álljanak.

Kármán Andrást 1860. szeptember 16-án nyugdíjazták. Munkásságát összefoglaló losonci határozat felsorolja érdemeit, s jelzi, a közösség milyen figyelemmel követte pályáját, hasznos munkálkodását: „*csak nem harminc esztendőig sok nyughatatlansággal, hasznos fáradtsággal moderálta oskolánkat, és tagadhatatlan szép profectusokat is mutatott tanuló ifjainkban, ezzel nemcsak városunk gyermekeit, de más s városunk lakosi gyermekit, nem különben sok külső úri belső, középső, alsó rendek gyermekit is maga erei-*

nek s egységének fogyatkozásával is, akikből mind belső, mind külső oszlopok és támaszok nagy számban nevelkedtek, keze alatt kibocsátott, melyért áldassék az Úrnak neve. Ezzel nemcsak magának, hanem nemes Scholánknak is hírt, nevet, tisztességet szerzett.”

Kármán András 1761. január 1-én halt meg. Fia január 27-én Bázalban kelt levelében (ifjabb Andrásról van szó, aki rögtön ezután követte apját a rektori székben, s ott tizenhat évig meg is maradt), apját „*Isten Házának nagy oszlopa, a losonci oskolának Reformátora, Tüköre*” kifejezéssel illette, hozzátéve, sajátos tanítási módszere volt, amelyet ő „*Cármániana methodusnak*” kíván nevezni, s ennek szellemében folytatni a tanítást. Ezek nem pusztán a fiúi kötelező tisztelet szavai. Elég, ha felidézzük Kármán András irodalmi munkásságát. Az említett fia által írt levélben ifjabb Kármán András apja műveit is említi, mondván: „*azokat a könyveket, melyeket édesatyja adott ki, maga könyvei közül, azokat tiszteletes Édes Anyám aszszony kezébe vissza küldeni*” szíveskedjenek.

Melyek voltak ezek a könyvek?

Mindenekelőtt tudunk egy 1728-ban Utrechben megjelent latin nyelvű értekezéséről, amelyet patrónusának, Ráday Pálnak ajánlott. Aztán ismerjük az ugyancsak latin nyelven írt halotti búcsúztatóját, amelyet 1733-ban mondott el Ráday Pál hamvai felett, s amelyet 1735-ben jelentettek meg. És ismerjük még két magyar nyelvű halotti búcsúztatóját is Wesselényi Zsuzsanna felett, illetve a Ráday Pál özvegye felett elmondottakat. Mindkettő gondolatmenete, megközelítése, stílusa, nyelve, élesen eltér a kor szokott búcsúztatóitól.

Érzékeltetőül csak a Ráday Pál felett mondott losonci orációk címeit idézném, illetve azok példaértékű hasonlatait, fordula-

tait, az egyéb típusúakhoz viszonyítottan: *Veresmarti Sámuel* az emberi nyavalygás testnek romladó sátoráról érkezett. *Miskolczi János* Halhatatlan áldott emlékezetnek rothadatlan cédrus oszlopa, *Pataki Sámuel* Halotti virágotska címen indítja beszédét. *Jánosi Györgyről* már cifrábban kezd: A Krisztus Jézustól emelkedett, s dicsőséges inscriptiókkal megékesített isten templomnak erős oszlopa. *Sárkány Dávidnak* csak ennyire futotta: Halotti magyar oratio.

Első búcsúztatójában a példázat mintája egy hajó, ehhez hasonlítja több szempontból is az asszonyi nemet, a másikban egy színpadi darabhoz hasonlítja az életet. Mindkét esetben alapos szakmai ismeretekről tanúskodik leírása, s ha itt nem tűnne frivolnak az állítás, akkor azt mondhatnánk, hogy olykor ellen-állhatatlannul mulatságosak a fordulatai. A hívők elégedetten állapíthatták meg: Kármán Andrásból valóban az elogmentia mestere lett.

A huszonhat éves korában valószínűleg egy koraszüléstől meghalt fiatalasszony, Wesselényi Zsuzsanna feletti búcsúztatót, mint ő mondja „minden istenfelő jámbor asszonyi állatoknak Tükör gyanánt” kívánja elejekbe terjeszteni. Példázatában a nőt hajóhoz hasonlítja, s minden jellembeli, magatartásbeli, erkölcsi vonására a hajózásból választ megfelelést. Bevezetésként rövid hajózástörténeti áttekintést adott. Ki találta fel a hajót, mi volt a célja, hogyan fejlődött a hajóépítés, stb. A hajó törékeny kis eszköz, de ha kívülről szurokkal bekenik, megerősödik. Az „az asszonyi nem is törékeny, gyenge edény”, de ha istenfelő, akkor megkeményedve állja a sors csapásait. A hajóra idegen a parancsnok engedélye nélkül fel sem szállhat, úgy „ez jelentetik a jámbor Asszonyoknak az ő házassági szüzességük”. A hajónak vannak ellenségei: a viharzó habok, a szirtek, a zátonyok, „miként ez asszonynak is a világ”

szemfényvesztő gyönyörűségei, a sátán tüzes nyilai, sőt még „magok tulajdon testektől is nem bátorságosak”.

E párhuzamok keresése közben olykor Bornemissza, Pázmány prédikációi hevét felidéző kifakadásokra bukkanunk, melyeknek hétköznapiságában és izes magyarságában van az ereje: „*A disznó orrába is tehetnek aranya-peretzet, a számárra is bársony nyerget, de azzal ő az ő természetei tulajdonságokat meg nem változtathatják.*”

Orációja végén már teljesen a hajó hasonlat hatása alá került. Zsuzsanna asszony is ilyen hajó volt, mondja „*az igaz hitnek mágnes követével (iránytűjével) a szerénységnek vitorlájával, és a bizodalomnak erős vas- matskájával jól felkészített kereskedő hajó.*”. Hasonlóképpen vigasztalja a búslakodó férjet: „*A te szerelmes Párodnak földi hajótskája össze-omlott is, maga mindazáltal kiszabadult, és a tsendes rév-parton meg-nyugodott.*”

A másik búcsúztató, amelyet patrónusa Ráday Pál özvegye felett mondott 1741-ben, bátran állíthatjuk, komolyabb vizekre evezett. Példázata a színházról szól. Már a címe is ezt ígéri: „*Tragi-comoedia, azaz olyan halotti oratio, amelyben az emberi életnek rész szerint tragédiás, rész szerint pedig comoediás volta és áltortás ábrázatja leirantatott.*”

Ami első olvasásra azonnal szembetűnik: a szerző alapos antik ismerete. Olyan neveket, szerzőket említ, mint: Catullus, Cicero, Homérosz, Hérakleitosz, Seneca, Démokritosz, Sophokles, Plautus, Claudius, Néró, Nagy Sándor. De említi a közelmúltból II. Henrik, VI. Károly francia királyokat, vagy éppen Erasmust is. Ugyancsak feltűnik jártassága a dráma műfajában és a színjátszás gyakorlatában. (Lehet, hogy ő volt az iskolai színjátszás meghonosítója Losoncon?) Hivatkozik a kezdetekre, a görögökre és a róma-

iakra. Mindig megtalálja a pontos párhuzamot az élet tragédiái-komédiái és a színpad tragédiái-komédiái között. Az élet, a föld olyan mint egy színpad – „játék néző hely”, ahol a főrendező az Isten – ahogyan ő nevezi – a „Bölcs Építő mester” játszik.

Szól arról, hogy milyen jelmezeket, álarcokat viseltek a színészek, kinek-kinek megvolt a maga szerepe, feladata, s mindezt szintén a világi lét helyzeteihez igazítja, magyarázza. Nekünk az Isten készíti a komédiát, osztja ki szerepeinket, amelyhez magunkat tartani kell, s a szerepnek megfelelően kell lélni életünket. S az a megvetésünkre érdemes, aki nem a szereposztásnak megfelelő szerepet akarja játszani, hanem valami mást. „*Hízlekedéssel és hazudozással kenyeret kereső*” emberek ezek, majd teszi hozzá keserűen „*bolondoknak soha szűkit nem látja a világ*”. Ámbár jókedvű, iróniára, a világot a maga tökéletlenségében nézni tudó kedélyre mindig is szükség volt, hiszen, idézi Senecát „*Soha egy nagy elme nem volt, amelyhez egy kis bolondság ne fért volna*”.

A XVIII. századi prédikációk, halotti búcsúbeszéddek e ritka példázatai mögött egy új gondolkodás körvonalait látjuk, a mi esetünkben némileg leegyszerűsítve a pietizmus szellemiségét kereshetjük. Ezt igazolja magának Kármánnak az iskoláztatása, külföldi egyetemre járatatása, a pietista teológiai tájékozódása, szakkönyvek könyvtárában stb., s nem utolsósorban kapcsolata Ráday Gedeonnal. Hiszen Ráday annál a Bél Mátyásnál nevelkedett Pozsonyban, aki a hazai pietizmus vezéralakja. Bél Mátyás 1728-ban írt levelében Ráday Pálnak éppen azt javasolja, a Halléba induló Gedeon mellé Kármán Andrást kérje fel kísérőül, vigyázzon. S nem szabad megfélekednünk a környezetében élő, Losoncon lakó olyan személyiségekről sem,

akik értelmiségi hivatásukban ugyan más szerepet játszottak, de felkészültségükben a nyugati egyetemi tanulmányok révén ezt az életelvet igazolták. Ilyen volt *Perlici János Dávid* megyei orvos is, aki Jénában, Göttingenben, Utrechtben tanult, s 1742-ben éppen Losoncon írta meg tervezetét orvosi és sebészeti főiskola létrehozására, s akivel Bél Mátyás is levelezett!

Van tehát a városban és környékén olyan közeg, amelyben találunk pietistákat. Annak a protestáns egyházi irányzatnak a híveit, amely az ortodoxia ellen fordulva az egyes ember vallásos érzelmeinek megújítását célozta, szolgálta. Hatását egyrészt a most kialakuló és dinamikusan előretörő polgárságon keresztül fejti ki, illetve a műveltségét erősítő középrétegeken keresztül. Konkrét megjelenési területe pedig az irodalom mellett az iskolaügy, ahol jobb iskolák szervezésére törekszenek, a praktikus ismeretek oktatását szorgalmazzák, s igen nagy mértékben hívei az anyanyelvi oktatásnak is.

Kosáry Domokost idézve: „*újfajta kegyesség*” jelentkezik ekkor, amely azonban őszintébben érzelmes és egyben ésszerűbb...” „ez minden változatában a dogmákkal, a skolasztikával, a merev tekintélyelvvel szemben próbál valami újat találni a vallás érzelmi átélése segítségével.”

A kutatás azonban tovább folytatódik: az unoka, az író Kármán József felkészültségének, műveltségi hátterének részletesebb feltárása elkerülhetetlenné teszi a nagyapa, Kármán András életútjának, magatartásának, kapcsolatrendszerének, irodalmi tevékenységének vizsgálatát.

Az mindenesetre eddig is kiderült: Kármán József indulása nem volt előzmény nélküli családjában sem. Külföldi iskoláztatású felmenői, a kor modern eszméi, az azokat tükröző családi könyvtár, a literátu-

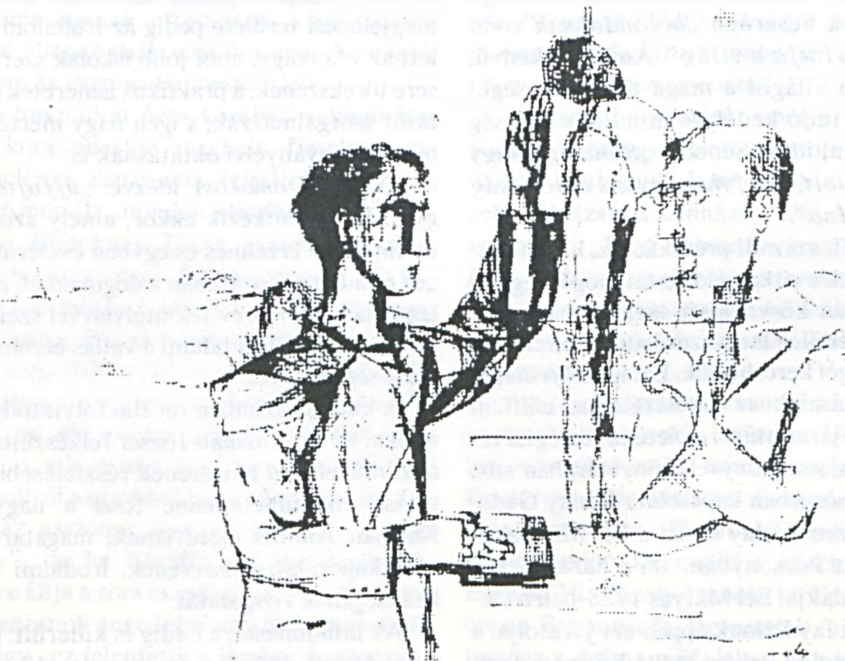
si gyakorlatból tevékenyen részt vállaló nagyapa és apa (utóbbi versszerző is), szellemi kapcsolata kortársaival, amelyeknek kezdetei generációkra nyúlnak vissza, s többet jelentenek mint egyszerű mecenatúrát, egy hosszú és lassú fejlődés után éppen a legfon-

tosabb intézménye, a középiskolája révén ugrásszerű fejlődésnek induló város a maga sokrétű gazdasági, nemzetiségi, nyelvi, vallási meghatározottságával mind-mind vékonyka, de még nem elvarrott szála az életmű gazdag kelméjének.

Irodalom:

Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban; Csoma József: A losonczy Gyürky István családi naplója, Történelmi tár, 1903. 446-455; Gálos Rezső: Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkorából, ITK, 1953, 268-272; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Bp. 1983.; A magyarországi értelmiség a XVII-XVIII. században, Szeged, 1984; Miliesz Béla: Hatvani István emlékgjegyzeteiből, Vasárnapi Ujság, 1872. 19. 233-

234; Molnár Albert: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, 1.k. Bp. 1881; Payr Sándor: Magyar pietisták a 18. században, Bp. 1898; Ráday Pál emlékkönyv, Bp. 1980; Ráday Pál iratai 1.k. Bp. 1955., 2.k. Bp. 1961; Sarlay Soma: Kármán család, Magyar családtörténeti szelme 1941, 88-89; Scherer Lajos: Kármán József nagyatyja, Uj Magyar Muzeum, 1943, 269-274; Terray Barnabás: Kármán József iskolaéveiről, Köznevelés, 1966. 9.s. 342-343.

Szalay Lajos grafikája

Bíró Ferenc

A „tudományok”, a nemzeti nyelv és az eredetiség

Kármán József Urániájának programírásairól

Az Urániát bevezető írások, főképpen A nemzet tsinosodása tradíciót folytatnak. A XVIII. század második felében irodalmunkban egyre több olyan publikációval találkozunk, amelyek a magyar nyelvű irodalom vagy (a kor szavával) a „tudományok” helyzetével, lehetőségeivel és feladataival foglalkoznak. Fontos megjegyezni, hogy ezek az írások az irodalmat (vagy amit annak gondoltak a kortársak) három szempontból is sajátos, más korok reflexióitól eltérő módon kezelik.

Ismeretes, hogy a tudományos köztudat ezt az időszakot a megújulás koraként fogja fel, s ma már ugyan – a *Toldy Ferenc* által kodifikált s csaknem egy évszázadon át érvényes paradigma egyre nyilvánvalóbb elégtelenségei miatt – sokkal szorosabb összefüggésben látjuk a megelőző periódussal, az újszerűségről azonban nem szabad elfeledkezni. Vannak korok a történelemben, amikor a hagyomány hatalma meggyengül, elhomá-

lyosul a múlt legitimációs ereje, s így a jelen kielégületlenül hagyja embereit. Ennek következtében a jövő hirtelen az új lehetőségek hívogató birodalmaként merül fel a tekintetek előtt – üres térként, amelyet a képzelet nem csak kitölt, de amelynek üressége egyenesen ki is hívja a képzelet munkáját. Ezzel a helyzettel találkozunk a szóban forgó évtizedekben, ez magyarázza a jövőt elgondoló, azaz kalkuláló, az elkövetkezendő idők számára jó utakat ajánló, sőt, követendő szabályokat állító mentalitás megjelenését. Ez kimutathatóan befolyásolja az íróknak az irodalomhoz való viszonyát, de – s számunkra most ez a fontos – programszerű írások sorában is testet ölt. Az Uránia szóban forgó publikációi ide tartoznak.

Ez a helyzet a kor magyar történelmének itt nem részletezhető sajátosságai miatt elsőrendűen a művelődés területén jöhetett létre. A magyar nemesség és a bécsi udvar nagyonis erősen tartották kezükben a politika és a gaz-

daság életét, a körülmények összjátéka folytán viszont meglepően tág tér nyílt a „tudományok” s művelőik előtt – a tradíció világa itt veszítette el leginkább erejét s itt mutathatta meg vonzerejét a szabadon hagyott jövő. Míg tehát az emlegetett írások egyik közös vonása a jövőre figyelő, a jelenre kritikával néző, a múltat pedig feledő programszerűség, a másik közös vonás a bennük megjelenő irodalom – vagy tudományfogalom jellegzetességében található meg. Ezeknek a publikációknak a szerzői az irodalmat ugyanis nem általában vett irodalomként tekintik. Az elmélekdedések és a reflexiók nem magát a fogalmat, hanem annak egyik s mai tudatunk számára valóban külsődleges viszonylatát állítják előtérbe, azt, amelyik a nemzeti nyelvhez és magához a nemzethez való kapcsolatában mutatkozik meg. Ez a kapcsolat olyan közös alap, amelynek – noha az azonosságok jól előtűnnek – a különböző interpretációkban igencsak eltérő változatai bukkannak elő.

Néhány példát idéznénk, inkább csak illusztrációképpen. *Bessenyei György* nevezetes programírásaiban a közjő – amely egyúttal az „egész nemzet” stabilitását is magába foglalja – a „tudományok” terjedésétől függ, a tudományok terjesztésének az eszköze pedig a megfelelő állapotban lévő és közérthető nyelv. *Batsányi János*nak a kassai Magyar Múzeum elé írott Bevezetőjének centrumában az a tézis áll, hogy a nemzeti nyelv a nemzet létének legfontosabb jelzője, viszont a nemzet minősített létét a nemzeti nyelven művelt literatúrának a külföldi elismertsége biztosíthatja – a nemzet emelkedése és dicsősége tehát elsősorban a nemzeti nyelven művelt irodalomtól függ. *Verseyhy Ferenc*nél a nyelv ügye és a tudományok ügye egymáshoz időben közel keletkezett, de két külön versben szólal meg. Az Emlékeztető oszlop az

1790-es országgyűlés nyitónapján a nemzeti nyelv ügyét felvállaló nemeseket ünnepelve mutat rá – igen erőteljesen – a nyelvkérdés kardinális jelentőségére. A magyar hazának anyai szózatja című – s jóval terjedelmesebb – költemény viszont csak a „tudományokról” és a tudományok művelésének feltételeiről szól. A vers hangvétele nagyon magabiztos és nagyon éles. Igen valószínű, hogy éppen e radikális beállítottság helyezi külön költeménybe a nemzeti nyelv ügyét: az általa elgondolt nemzetet mintha a közös nyelv sem tehetné egységessé. Úgy tetszik: a magyar harmadik rend szavát halljuk, csak itt éppen a hazai „tudományok” művelői szeretnének (*Sieyes* abbé szavával) „valamivé válni” a nemzet életében. A szolnoki sőtiszt klerikus pályára lépett gyermeke számára a nemzeti múlt, a mások számára oly sok dicsőséges és drámai pillanatot felmutató hajdani századok a „zordon erőszak” (a vitészség), a „religiói dagály” (a vallási fanatizmus) és a „rossz kötések” (az elavult törvények) idejeként tűnik fel. A modern tudományokra éppen az a feladat vár, hogy elűzzék a múltnak e sötét árnyait – voltaképpen az egész múltat: a nemesség idejét – s egyben megalapozzák a nemzet boldog jövődjét. Igen egyértelműen szól a követelményekről is: „*A tudományoknak bő kéz kell s elme szabadság! E kettő nélkül sílnének a nagy Eszek! A kiket a szükség szomorú gondokba le-süüllyeszt! Nem visznek a Musák tiszteletére teményt.*” S folytathatnánk az eltérő hangvételt, de a szóban forgó viszonyt illetően közös munkák felsorolását. Az eltérő írások vagy írás-csoportok igen különböző módokon kapcsolják össze a három fogalmat, a nyelv, a nemzet és az irodalom fogalmait, a különbségek pedig elsősorban ideológiai okokra vezethetők ugyan vissza, de természetesen belejátszanak a temperamentumok eltérései is.

A harmadik általános vonás nem a külső kapcsolódásokban, hanem az itt érvényes irodalom- vagy tudományfogalom belső viszonylatában, mai tudatunk számára: bizonytalanságában lelhető fel. Ez talán érezhető volt ennek a dolgozatnak a szóhasználatában is, hiszen az irodalom itt nem volt még a mai értelemben vett irodalom (maga a szó sem létezett még) s ebből egyenesen következik, hogy a jelenségre leggyakrabban használt „tudomány” szó sem csak a tényleges tudományokat jelentette, hanem egyszerre mind a kettőt. A szó a latin „litterae”-nek megfelelő jelentéssel bírt, vagyis: általában jelentette az írott dolgokat. Nem nagyon találkozunk arra irányuló s igazán erőteljes kísérletekkel, hogy a distinkció megtörténjék a szépirodalom és a tudományok között. Az első jelek azonban fel-feltűnnek. Ilyen jel lehet például a literatúra szó felbukkanása és használatának módja 1788-ban Batsányi tollán – a szó ti. nem eredeti latin szó, hanem későbbi tudós csinálmány, s hozzánk a németből került át, ahol már elég egyértelmű volt a jelentése. Az irodalmat is jelentő „tudomány” szó azonban egy jó ideig ott sem tűnik el, ahol pedig nagyonis modern gondolatok szólnak meg az irodalomról, sőt! Ez a szó nem csak ott szerepel az Uránia imént emlegetett írásaiban, de talán bennük találjuk meg a legfrappánsabb példákat arra vonatkozóan, hogy éppen a kétarcúság révén mennyire homogén fogalom még ebben a korban a „tudomány”.

Az Uránia szóban forgó tanulmányainak talán éppen ez az elsőként szembeötlő vonása. Az olvasó elképedve veszi észre, hogy a „tudomány” fogalma milyen tág jelentéstartományokat képes felölelni s mennyire skrupulusok nélkül közlekedik szerzőjük a mi mai tudatunk számára már élesen létező határok között. Ez az alapja annak, hogy – például – a

Bévezetés sajátos megfogalmazásban állítja elének a régi toposzt a poétáról, aki úgy viselkedik, mint a magányba visszavonuló s ott torka vérzéséig éneklő madár, csakhogy itt éppen nem a poéta szimbóluma ez a fülemüle, hanem a – tudósé! A nemzet tsinosodásában, ha lehet, még szélesebb kört fog körül a tudomány fogalma. Itt hangzik el az az állítás, hogy a „múzsák” nem hálátlanok azok iránt, akik szolgálatukra szegődnek. A „tudományok” ugyanis nem csak gyönyörködtetnek, de „táplálnak” is, hiszen nyitva áll bárki előtt a „becsület útja” a „kereskedés” és a „mesterségek” felé. A múzsák tehát közvetlenül nyújtanak lehetőséget a kereskedelem és az ipari tevékenység gyakorlásához – mintha a manufaktúrákat a művészetek istennői irányítanák, s ők lebegnének az exportra terelt marhacsordák felett is.

A példákat tovább sorolhatnánk – különösen tanulságos ebből a szempontból a folyóirat tervezett tematikai rendjét bemutató Jelentés a magyar asszonyi nemhez –, de fontos hangsúlyozni, hogy itt nem a fogalomhasználat következtelenségéről, hanem egyszerűen a kor még jellegzetesnek tekinthető beszédmódjáról, igaz, e beszédmódnak már meglehetősen szélsőséges változatáról van szó. Ez a késői kor olvasója számára szokatlan, tegyük hozzá: még a kor írásait tanulmányozó olvasó számára is szokatlan szóhasználatot tovább magyarázza, hogy a „tudományok” igen gyakran oppozíciós viszony részeként bukkannak elének – jelentésüket így nagymértékben meghatározza az, hogy mivel szembeállítva emlegeti őket a szerző. Itt – például – a „féltudósság”, a „komor” és nagyképű nehézkesség, a „versecskék” özöne, az életidegenség, a „grammatikális epidémia”, a nem a mi „környülállásainkról” szóló munkák ellenében jelennek meg ennek az

egyébként is igen tág szemantikai térben helyet foglaló fogalomnak a tulajdonságai; következőképpen a „tudományok”-nak is mindig más és más arcukat kell megmutatniok. Igaz, az oppozíció általában nem tiszta oppozíció. Az Uránia programmatikus írásainak érvelési módjában ezért játszik uralkodó szerepet az „igen, de” szerkezet: nem abszolút értelemben cáfol, bizonyos jogosultságát vagy igazságát az elutasítandó jelenségnek is elismeri vagy el kell ismernie – ki merné (például) kétségbevonni általában a verses művek jelentőségét; a „versecskék” elleni s a „nyomos tudományok” érdekében folytatott polémiaját megelőzik tehát a költészetet elismerő és méltató sorok, sőt, a „magános félre való élet” kemény elítélését is megelőzi egy kis apológia, amelyben természetközeli életmód „együgyű és ízes örömeit” dicséri. Maga az alapjelenség azonban ettől változatlan marad: a „tudományok”-nak egészen különböző jelentése van s habár ez egyáltalán nem üt el a kor szóhasználatától és gondolkodásmódjától, mégis: ez a korban természetesnek tekinthető fogalomkezelési mód megkönnyíti, hogy az Uránia tanulmányaiban fellelhető egy sokkal mélyebb következtetlenség is.

Az Urániában publikált programjelleget írások leglényegesebb és – ha lehet így fogalmazni – legtávlatosabb következtetlensége a jelek szerint elsősorban onnan származik, hogy a szerző láthatóan meg akarja őrizni azokat az argumentumokat, amelyeket az e-lőtte járók fedeztek fel és hasznosítottak s amelyekkel szemben (amint azt a kor értelmiségének az 1780-as évek második felétől kezdve kibontakozó nyelvi-irodalmi mozgalma bizonyítja) nemigen talált senki komolyan vehető ellenérvet.

Másutt részletesen szoltam már arról, hogy e mozgalom ideológiájának középpontjában a nyelv és a nemzet azonosságának tézise állt – a nemzeti létnek ha nem is egyetlen, de legfontosabb jele a nyelv, a nemzet lét minőségét pedig az ezen a nyelven művelt „tudományok” minősége mutatja meg. S ha ez így van – márpedig a történelem példái egyértelműen arra tanítanak bennünket, hogy a nagy nemzetek nagy kultúra létrehozói is voltak –, akkor nyilván azokra vár a nemzet életében az eddigieknél jóval jelentősebb hely és szerep, akiknek e feladat megoldásához megfelelő képzettségük és tehetségük van. A XVIII. század utolsó évtizedeinek magyar íróiról tudni kell, hogy túlnyomórészt a társadalom alacsonyabb rétegeiből érkeztek és (hogy megélhessenek) értelmiségi foglalkozást űztek vagy értelmiségi foglalkozásra készültek, mint maga *Kármán József* is. Az értelmiség fent idézett s az 1790-es évekre már tradicionálisnak tekinthető érvei – utaltunk rá – jelen vannak az Uránia idézett írásaiban, sőt, talán éppen itt, a Bézeveretésben olvasható az egyik legszebb, klasszikusnak tekinthető megfogalmazás a nemzet és a nyelv azonosságáról. A nemzeti nyelv virágzása rendkívüli jelentőségű, hiszen „*Ez az a palladium, mely fenntartja alkotmányunkat, az a végvár, amely az idegent, míg idegen, eltilt határinkról, vagy hazafivá átváltottat, az a mód, amely nemzetünket lételeben megtartja, az a jegy, amely megóv, hogy többek között el ne olvadjunk...*” Másik helyén viszont azt a nemzetet reprezentáló szerepről szól, amely a „tudományok”-ra vár – csak itt található meg azok a munkák, amelyek nem csak csinosítják a nemzetet, de fel is emelik a „nagy nemzetek ragyogó sorába”. Ezek az érvek valóban jellegzetesek. Láttuk: ezen a nyelven beszélt a kassai Magyar Museum bevezetőjét író Batsányi János is, de igen sok hasonló megfo-

galmazást idézhetnénk a XVIII. század utolsó évtizedeinek publicisztikai irodalmából. Csakhogy az Uránia idézett írásainak figyelmes tanulmányozása ahhoz a tanulsághoz vezetnek bennünket, hogy a szerző közben – óvatosan ugyan, de – olyan felfogás irányába indult már el, amelyhez ezek az érvek nem igazán szükségesek, sőt, logikailag mintha nem is igazán illeszkednének ahhoz a gondolatvilághoz, amelyben ezek az érvek eredetileg helyet foglaltak. Ennek az új elgondolásnak a középpontjában a sokat emlegetett eredetiség követelménye áll.

Meg kell azonban rögtön jegyezni, hogy amikor az értelmiség nyelvi-irodalmi mozgalmának dokumentumaiban a nemzeti nyelven művelt „tudományok”-ról olvashatunk, akkor voltaképpen – jobbra hallgatólagosan vagy közvetetten ugyan, de – szinte mindig eredeti irodalomról van szó. Amikor *Pézteli József*, a komáromi prédikátor olyan színművek írására ír ki pályázatot, amelyeket „tapsolásokkal” lehetne az európai nagyvárosokban előadni, akkor nyilvánvalóan csak eredeti színművek írására gondolhatott. Batsányi János is az eredeti művek tiszteletét vitte diadalra a kor egyik nagy polémiajában, amely a hű vagy szabad fordításról szólt. Nyíltabban majd *Csokonai Vitéz Mihály* beszél, aki azzal zárja a Dorottya előbeszédét, hogy ő bizony jobban szeretne középszerű originál lenni, mint elsőrangú fordító. Az eredeti irodalom a kor programításai mögött tehát inkább csak hallgatólagos előfeltevés volt vagy személyes célkitűzés, de az egész nemzeti literatúra programjává még nem tudta vagy nem merte emelni senki.

A nemzeti nyelvű irodalomról való gondolkodás a XVIII. század végén ilymódon alaposan eltér a nemzeti nyelvű irodalom gyakorlatától – sok, a szó mai értelmében is ere-

deti mű születik, viszont az eredetiség követése programszerűen és szélesebb összefüggések között voltaképpen csak az Urániában fogalmazódik meg. Arra felesleges kitérnünk, hogy Kármán részben maga is mástól kölcsönzött szavakkal állította a „tudományok” elé ezt a normát. A döntő ugyanis az, hogy itt nem szavakról, jelszóról vagy ötletéről, esetleg egy egyéni ambíció megnyilatkozásáról van szó, hanem olyan gondolatnentről, amelynek elemei szervesen összekapcsolódva rendszert adnak ki. Az eredeti irodalom jelentősége azon a tételen alapul, hogy – s ezt tekinthetjük a kiindulópontnak – az olvasókat csak azok a témák érdeklik, amelyek őket és saját „környülállásaikat” mutatják be. Ezt az állítást rendkívül határozottan bátyázza körül – „A tolmácsolás nem haszon, kis érdem” kitétel radikalizmusa szinte elképesztő. A Bézetesben olvasható egyik megfogalmazás hasonlóan éles, olyannyira, hogy tulajdonképpen ez sem fogadható el ebben a formában (ezek szerint pl. Racine Phédra-jának előadása után is „hidegen” hagyjuk el a „nézőpíacot”, hiszen az nem rólunk szól), de éppen a túlzás maga világít rá a meggyőződés erejére. A tétel deklarálása annyira fontos, a benne megfogalmazott állítás annyira evidensnek tűnik fel, hogy mintha a magabiztosság adta lendületben feledkezne meg a körültekintő mérlegelésről. Márpedig ez a meggyőződés az Uránia programításainak egyik legmélyebb, hiszen különböző előfeltevéseket és következtetéseket magába foglaló eleme. Majdnem bizonyos, hogy egy irodalmi vállalkozás létrejöttének az olvasóktól való függését ennyire nyíltan nem vállalta senki a korban: a Bézetes első bekezdése e tekintetben tudomásunk szerint egyedül álló írói magatartást fejez ki. A Nemzet tsinosodásában pedig odáig is el megy, hogy a „tudományok” hazai elmara-

dottságáért nem csak, sőt, elsősorban nem is a körülményeket, de magukat a tudományokat okolja. A körülményekről szólva jegyzi meg, hogy „...nem is annyira okok ezek, amiért nem gyarapodhatnak tudományink, hanem inkább, mivel tudományink nem gyarapodnak, azért vannak ezek az akadályok.” Itt olyan függőségnek a vállalását, egy nagy feladattal való olyan bátor szembenézést és ugyanakkor olyan felelősségtudatot látunk, amelynek mintha semmi köze nem lenne ahhoz a viszonyhoz, amelyet a „tudományok” korabeli fogalmához elődei és kortársai alakítottak ki. Ennek a már tradicionálisnak tekinthető viszonynak a lényege – mint utaltunk rá – egy, a maga körében és funkciója szempontjából nézve lényegében cáfolhatatlan ideológiai tézis volt: a nemzeti létet biztosító nyelv és a nemzeti lét minőségét jelző „tudományok” összekapcsolása adta meg az értelmiség mozgalmának legitimációs bázisát. Az Urániában kifejtett álláspont viszont ezen érvelési mód – lehet, hogy ekkor, a kilencvenes évek közepe táján már szükségszerűnek tekinthető – meghaladásának tűnik.

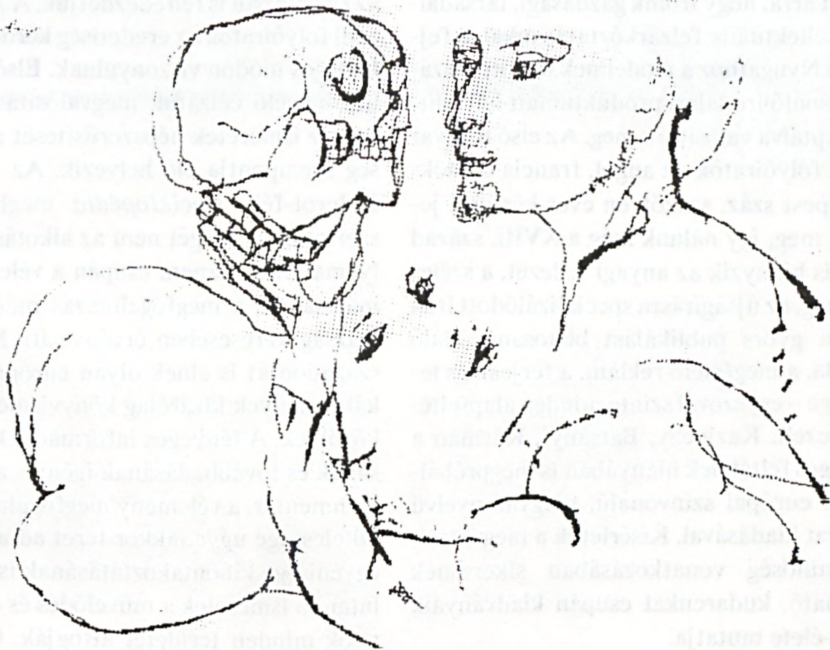
A szóban forgó szövegekben azonban ez a meghaladás – utaltunk rá – némileg felemás módon történt meg, hiszen az értelmiségi mozgalom érveinek igen sok elemét változatlanul ott olvashatjuk a folyóirat programírásaiban. Ha azonban alaposabban körülnézünk, akkor az elődöktől való távolodásnak még több mozzanata bukkanhatunk rá, csak éppen ezeket eltakarja az írásokban általánosan érvényesülő érvelési mód, amelyet a már emlegetett „igen, de” szerkezettel írtunk le. Így például az elődök gondolkodásmódjától való eltérés egyik fontos pontja a nyelvről való gondolkodás. „Szent, áldott és jó dolog a nyelven magán dolgozni...” – kezdi, hogy azután ettől az állítástól egy „De még

ez nem elég...” közbevetett fázisán át a gondolatmenet nem csak az eredeti kijelentésnek az ellenkezőéig jut el a „grammatikális epidémia” elutasításával, de eljut a nyelv egy bizonyosfajta funkcionális, a mütől nem elválasztható felfogásáig is, még ha a hagyomány nyelvén is szólal meg ez az új tudás. Amikor azt mondja, hogy „Örömestebb tanuljuk a nyelvet együtt a dologgal, mélyebben benyomódnak a jelek a jelentett ideákkal emlékezetünkbe” vagy amikor arról beszél, hogy „Egyező lépéssel jár a nyelv a tudományokkal. Öszvességgel kell mindkettőt művelnünk”, akkor a nyelvnek – elvileg – elhalványul a nemzeti léthez való közvetlen kapcsolódása és előtérbe kerül a nyelvileg megformált műalkotásnak a nemzeti kultúrához való s immár organikus, nem az ideológikus céllal felfogott nemzetfogalomból, hanem magukból a nemzeti nyelven művelt „tudományokból” kiinduló viszonya.

Ha tehát az Uránia programírtásait az értelmiség nyelvi-irodalmi mozgalmának a XVIII. század utolsó évtizedeiben keletkezett dokumentumaival szembesítjük, akkor jól előtűnik, hogy Kármán József folyóiratával új útra tért ez a mozgalom. Az eredetiség szempontjának előtérbe állítása olyan lépés volt, amely a nemzeti irodalomról egy új gondolkodásmódot jelentett be. Ez az új gondolkodásmód azonban nem tud vagy nem akar lemondani a régi érvekről. Az irodalom, mint a nemzet reprezentációja és az irodalom, mint a saját „környülállásainkat” bemutató és így bennünket, az olvasókat mélyen megragadó művek sora – ez a két felfogás nyilván egészen más előfeltevések és következtetések holdudvarát hordozza. A Kármán-féle program legfontosabb elemének azonban azt a mozzanatot tekinthetjük, amely éppen úgy feltételezi, mint folytatja az elődök tevé-

kenységét. A gondolatok új világába lépünk, de olyan világba, amely középpontba állítja, részletezi s levonja a következtetéseket abból, amelyet az elődök mozgalma inkább csak hallgatólagosan, de elég egyértelműen feltételezett, azt, hogy e mozgalom igazából csak eredeti művek révén érheti el tényleges (s nem ideológiai) céljait. Ez az alapja annak a vakmerő magatartásnak, hogy Kármán számára nem az a fontos, hogy a közönség a „tudományok” pártjára álljon, itt maguk a „tudományok” lesznek képesek arra, hogy megváltoztassák pillanatnyilag kedvezőtlen helyzetüket. Ez – végső soron – nem szakítás az elődökkel, éppen ellenkezőleg, az ő törekvéseik kiteljesítése az irodalom tényleges világában.

Az újabb kutatásokból tudjuk, hogy Kármán József közvetlen utóélete kedvezőtlenül alakult: csaknem ötven év múlva fedezi fel majd őt újra Toldy Ferenc, előtte alig-alig esik róla szó. Ez a csend voltaképpen a XVIII. század nyelvi-irodalmi mozgalma is ráborul – az eredetiséget magába foglaló majd nyíltan követelő irodalmi tendenciára, de a benne megnyilatkozó öntudatra és magabiztosságra *Kazinczy Ferenc* nyelvújítási mozgalmanak merőben más törekvései vetettek árnyékot. Az Uránia által képviselt program és Kazinczy mozgalma a XVIII.-XIX. századforduló magyar irodalmának alternatívái voltak. A közöttük lévő viszony elemzése azonban már egy másik történet keretei közé tartozik s máskor is kell róla szólni.

Szalay Lajos grafikája

Penke Olga

Az *Uránia* Raynal-fordításai

Kármán József Uránia-ja a magyar felvilágosodás folyóiratainak sorában az utolsó kísérlet arra, hogy íróink gazdasági, társadalmi, intellektuális felzárkóztatásunkat a fejlettebb Nyugathoz a modellnek tartott országok hasonló irodalmi produktumait lefordítva, adaptálva valósítsák meg. Az első magyar nyelvű folyóiratok az angol, francia elődök-höz képest száz, százötven éves késéssel jelennek meg, így nálunk még a XVIII. század végén is hiányzik az anyagi fedezet, a széles közönség, az újságírással specializálódott írók köre, a gyors publikálást biztosan vállaló nyomda, a megfelelő reklám, a terjesztés lehetősége – egyszóval szinte minden alapfeltétel. Péczeli, Kazinczy, Batsányi, Kármán a szükséges feltételek hiányában is megpróbálkoznak európai színvonalú, magyar nyelvű folyóirat kiadásával. Kísérletük a megvalósított minőség vonatkozásában sikeresnek mondható, kudarcukat csupán kiadványaik kérész-élete mutatja.

Az európai felvilágosodás folyóiratait néhány alapvető sajátosság jellemzi, amelyeket

érdemes röviden áttekinteni, mert nagy részüket magyar nyelvű folyóiratainkban, így az *Uránia* ban is felfedezhetjük. A XVIII. századi folyóiratok az eredetiség kérdéséhez különleges módon viszonyulnak. Elsődleges tanító-nevelő célzatuk megvalósítása érdekében az ismeretek népszerűsítését az eredetiség szempontja elé helyezik. Az újságíró a Diderot-féle *Enciklopédia* meghatározása szerint egyéniségét nem az alkotás egész folyamatában, hanem csupán a vélemény formálásában, a megfogalmazás módjában, az igazság keresésében érvényesíti. Másfél évszázadon át is élnek olyan európai periodikák, amelyek kizárólag könyvismertetéseket közölnek. A lényeges információ kiválasztásának és továbbadásának igénye, a kritika, a kommentár, a vélemény megfogalmazásának kötelessége ugyanakkor teret ad az újságíró egyénisége kibontakoztatásának is. A továbbítandó ismeretek a művelődés és a tudományok minden területét átfogják. Gyakori a műrészeket közlése, amelyeket azután több folyóirat átvesz, esetenként más nyelvre le-

fordítva; a forrás megjelölése ezekben az esetekben egyáltalán nem kötelező. A periodikák egyéni színezetét legtöbbször csupán a szerkesztő és néhány kiemelkedő munkatárs válogatásai, szerkesztői elvei, írásai adják. A közreműködő újságírók, fordítók legtöbbször arc nélküliek maradnak, míg a szerkesztő az olvasót közvetlenül megszólítja, „intim” kapcsolat kialakításának lehetőségét adva meg számára. Az önmagát feltáró szerkesztő-író megnevezi meghódítandó közönségét, szívesen választja olvasónak a nőt, akiket, lévén, hogy a hagyományos tanulási formákból ki voltak zárva, az információra, a tudásra még férfi kortársaiknál is inkább rászorultaknak lát.

Kármán *Urániája* a szerkesztő szándéka szerint a legváltozatosabb ismereteket kívánja népszerűsíteni. A folyóirat tervezetében, bevezetőjében Kármán erkölcsi, nevelési, „históriai”, természettani, gazdasági és technológiai ismeretek nyújtását ígéri. Modellként a francia *Enciklopédiá* t és az enciklopédikus jellegű angol *Spectator*t nevezi meg, Steele és Addison híres folyóiratát, amelynek minden európai országban voltak követői, s amelynek hatását Bessenyei német nyelvű folyóirata, sőt bizonyos fokig *A Magyar Néző* című munkája is mutatja, mely már a címevel is utal a követett példára. A fenti témaköröket Kármán az olvasó érdeklődését különösen felébresztő egzotikus ismeretekkel is megpróbálja megtölteni. A gyarmatosítás eredményeként az európai ember számára is fontossá vált tudást közvetíti olvasóinak: a porcelánról, a kávéról gyakorlati és technológiai, a légy-madárkáról, a kolibriról természettani ismereteket közöl. Antropológiai, etnográfiai jellegű sorozatot indít az „Embernek külömb-féle Nemeiről” és a „Nemzetek

házasodási szokásairól” címmel. Ezek az ismeretek a XVIII. században a történettudomány, az erkölcs, a gazdaság tanához tartoznak. Kármán a legszélesebb olvasóközönség meghódításában reménykedik, de közvetlenül elsősorban a nőkhöz fordul. Az asszonyok művelésének, egyenrangúvá emelésének gondolata a magyar irodalmi és politikai életben egyaránt jellemző ebben az időszakban. Politikusaink éppen Raynalra hivatkozva kérelmezik az asszonyok bebocsájtását a parlamentbe, az első magyar nyelvű regények és színdarabok pedig gyakran választanak női főhőst. Az *Uránia* az európai folyóiratokat abban is követi, hogy műrészetek közlésére vállalkozik, amelyek között sok a fordítás. A forrás megjelölése gyakran hiányos, sokszor teljesen elmarad.

Az *Urániában* közölt egzotikus jellegű írások között találjuk Raynal abbé *A két India története* című művének két részletét. A tíz kötetes hatalmas munka, teljes címén *Histoire philosophique et politique des Établissements et du Commerce des Européens dans les Deux Indes* (Az európaiak kereskedelmének és gyarmatainak politikai és filozófikus története a két Indiákon) az első francia gyarmatosítástörténet. A két novella- vagy anekdota-jellegű részlet a mű különböző köteteiből származik: a Kármán által *Eliza* címmel közölt írás, amely az *Uránia* II. kötetében jelent meg (1794. II. 111-118) a francia mű II. könyvének XV. fejezetéből, *A' két Szeretseny Ifjú* címmel a III. kötetben megjelent fordítás (1794. III. 243-245) pedig a XIV. könyv XVI. fejezetéből. A két műrészlet közötti kapcsolatot semmi nem jelzi, a történetek helyszíne is eltérő: az első Indiában, a második a Karib-tengeri Szent-Kristóf szigetén játszódik; a fordítások stílusa is eléggé eltér,

az elsőt valószínűleg németből, a másodikat talán inkább franciából fordították. Van ugyan az *Eliza* című történet előtt egy rövid bevezető, amelyben az írás szerzőjének bemutatásából a két szöveg összefüggésére lehet következtetni, az asszociáció azonban az időszakos kiadvány olvasóinak valószínűleg túl távoli volt, irodalomtörténetünk is csak az utóbbi években figyelt fel rá: „Raynal, a' kit ki nem esmér? ez a' kedves Író, kinek minden Sora Szívünket számtalan Érzésekkel tölti, minden Szava Képzésünket gazdagítja... ez a felséges Író, az Emberiség' Bajnoka, a' le-tapodott nyavalyás Szeretsenynek az Európai Hatalmas elleni Védelme”. (*Uránia*, 1794. II. 111)

Raynal abbé műve 1770-ben jelent meg először, majd 1774-ben és 1780-ban, jelentősen átdolgozott és kibővített változatban. A három változat legfőbb eltérése, hogy politikailag egyre inkább radikalizálódott, az utolsóban a zsarnok módra uralkodó király elleni lázadásra, forradalomra, rabszolgafelkelésre szító sorok is gyakoriak, sőt a gyarmatosítást általában elítélő szövegrészeket is találunk benne, amelyek a mű eredeti céljától és az első változat mondanivalójától merőben idegenek. Az utolsó változatban a mű szerzőjeként szereplő Raynal abbé által írt szövegrészek háttérbe kerülnek, mivel több közreműködő, akik főleg az enciklopédisták táborába tartoznak, közli a témáról gondolatait. Egyedül Diderot a harmadik változat egyharmadát írta. A műnek mintegy hetven kiadása (köztük számos kalózkiadás) jelent meg 1789-ig.

A gyarmatosítástörténet 1780-tól kezdve nagy népszerűségnek örvendett Magyarországon. Először a szabadkőművesek körében, akik a gyarmatosításról írt bíráló sorokat asszociálták Magyarország gazdaságilag függő

viszonyával. A szabadkőművesek közül első-sorban *Berzeviczy Gergely* gazdaságpolitikai nézeteire gyakorolt a mű jelentős hatást, de nagyon valószínű, hogy Kármán is ebben a körben ismerkedett meg a művel. A legkorábbi irodalmi hatást a mű valószínűleg *Barcsay Ábrahámra* gyakorolta, aki Raynalhoz hasonlóan hevesen ítélte el a rabszolgakereskedelmet, a gyarmatosítás kegyetlenségeit. Ezek a kérdések, valamint az egzotikus árucikkek szükségességéről folyó polémia, sőt a Raynal személyéről szóló híradások is folyamatosan jelen vannak a 80-as 90-es évek időszaki kiadványaiban. 1781-ben a *Magyar Hírmondó* ban hírül adják a mű párizsi elítélését és az író kényszerű száműzetését. A franciaországi cenzúrát egyébként Migazzi érsek javaslatára még ugyanabban az évben követte az ausztriai tilalom is, amellyel a „keresztény vallás, minden fejedelem és állam számára igen veszélyes” könyvnek nyilvánították *A Két Indiát*. Ezek után Kármánnak Raynalt az emberiség tanítójának nevezni meglehetősen vakmerő cselekedet volt. Batsányi *Magyar Museumában* Raynal pártatlanságát állítja követendő példának nemcsak a történetírók, hanem az újságírók elé is, újságírói hitvallását a műből idézett szövegrészek kommentárjaként fogalmazva meg (A mű magyarországi fogadtatásáról részletesen ld. Penke Olga, „L'Histoire des deux Indes en Hongrie au siecle des Lumieres”, In *Lectures de Raynal, L'Histoire des deux Indes en Europe et en Amérique au XVIIIe siecle, Studies on Voltaire*, 286. Oxford, 1991. 265-287). A mű a legmélyebb hatást a magyar jakobinusokra gyakorolta: Mártinovics, Batsányi, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjai legfőbb forrásuknak tekintik, *Őz Pál* hatvan oldal kiadványát is készítette a mű harmadik és negye-

dik kötetéből, mintegy 650 oldalból. Bizonyos szempontból talán még az *Uránia Eldorádó* című írása is ide kapcsolható.

Az *Urániában* található két szövegfordítás kiválasztása több szempontból rendkívül érdekes. Az *Eliza* című történet az európai irodalomban önálló életet élt, megjelent folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben, magyar hatása sem korlátozódik az *Urániára*, Kazinczy is lefordította brünni fogsága idején, 1797-ben *Raynalnak keserve Eliza után* címmel, és 1814-ben a *Yorick és Eliza levelei* című fordítása annexeként jelenteti meg. Az írás másik érdekessége, hogy a gyarmatosítástörténet azon részei között tartható számon, amelynek a kutatások jelenlegi eredményei alapján Diderot tollából származnak (Michele DUCHET, *Diderot et l'Histoire des deux Indes ou l'Écriture fragmentaire*, Paris, 1978. 69), így ez a kis történet az első magyar Diderot-fordítás, amelyet csak a XIX. század második felében követnek újabbak.

Az *Eliza* azonban nemcsak filológiai érdekes szöveg. Az idealizált női alak, akit három híres író – Sterne, Diderot és Raynal – idéz műszaként, emblématis jelentőségű, a legfőbb morális értékeket, az erényt és az intellektuális érzékenységet egyesíti. Eliza ugyanakkor tehetséges író is. Esményi alakjának felidézése lehetőséget ad Raynalnak, hogy az ideális olvasót maga elé képzelje és őt megjelenítve önmaga idealizált képét is ábrázolja alkotás közben: a pártatlan, az igazság és a valóság-hűség eszményét követő íróét, aki „az emberiség, az igazság, a szabadság oltalmazója”, a történetíróét, akinek nemes feladata az utókor véleményének formálása. Az *Eliza* című történet az idő múlásán való elmélkedésre készíti az íróét. A szöveg megjő-

solja azt a kort, amikor a kincszomjas gyarmatosítók hatalmas építményei romokká hullanak szét. A romszimbólum fontos témái csendülnek meg: a civilizációk mulandósága, a természet határtalan voltának és az ember által létrehozott alkotások tűnékenységének ellentéte. Végül Eliza története a szeretett, fiatalon meghalt, kedves nő elsiratására is alkalmat ad. Ezt a szövegrészt Kármán különösen szépen és hűségesen fordítja: „Egek a' kik ki-merítették A jándékitokat, hogy egy Elizát formáljatok, egy Pillantásért adtátok őt? hogy legyen egy imádott, és örökre elvesztett Bálvány?” (*Uránia*, 1794. II. 114)

Kazinczy fordítása Kármánéval összehasonlítva általában kevésbé szöveghű, bizonyos részeket elhagy, de gördülékenyebb, élvezetesebb. Példaként egy patetikus, nehezen visszaadható mondat két, egyébként szöveghű fordítását hasonlítsuk össze. Kármán fordítása: „Üres remény! emberi lehetőségek zavarja! az én időm az ő szép napjait felül élte.” Kazinczyé: „Csalfa remény! öszverogyó építményei az emberi bizakodásnak! öregkorom túlhaladta az ő ifjú napjait.”

Az *Elizát* Kármán minden bizonnyal németből fordította, erre következtethetünk néhány szó furcsa magyarításából, pontatlan fordításokból. Így az „auteur original” azaz „eredeti író” összetételt a „Fő író”; a „candeur”, azaz „naivság, tisztalelkűség, nyíltság” szót a „Nagy-szívűség; a „tendresse”, azaz „gyengédség, szeretet, kedvesség” szót a „gyengélkedés” szójelentéssel adja vissza magyarul. Valószínűleg a lapossá, jellegtelenné vált lefordított szövegrészek is a kettős áttételnek tudhatók be. Fő bizonyítéknak mégis Kármán lábjegyzeteit tekinthetjük, amelyek német eredetire utalnak. Például a „tár” szó jelentését németül pontosítja lábjegyzetben

„Niederlage”, mégpedig a *Magazinra* hivatkozva (a francia szövegben az „entreprise de commerce” összetétel felelne meg). A több német folyóiratban is megjelent „novellára” talán a pozsonyi *Ungarisches Magazin*ban talált rá a szerkesztő. Az *Eliza* fordítóját is közli az *Uránia* „Kn” jelzéssel.

A *két Szeretseny Ifjú* című elbeszélés végén a folyóirat nem utal a fordítóra. Valószínűleg ez a szöveg is Kármán munkája, *Szinnyei Ferenc* bizonyította stilisztikailag, hogy mindkét elbeszélés fordítója Kármán (*Kármán József és az Uránia névtelenjei*, Budapest, 1924). Az előző történettől eltérően a forrás is teljesen homályban marad, sem a szerzőre, sem a műre nincs utalás. A fordítás feltételezésem szerint franciából készült, mindenesetre az előbbinél magyarosabb és szöveghűbb, noha nem a szöveg szó szerinti visszaadására törekszik.

Az amerikai Szent-Kristóf szigetén játszódó szerelmi tragédia két nemeslelkű néger tragikus történetét adja elő, akik, amikor beleszerettek ugyanabba a lányba, barátságukat nem akarták elárulni, így imádoztjukat készítették választásra, és mivel a lány erre képtelen volt, először őt ölték meg, majd magukat. A szentimentális, vadromantikus történet a felvilágosodás erkölcsi meséire emlékeztet, Prévost, Marmontel, vagy akár de Sade stílusában. A szerelem és a barátság erejét, „örvényeit” kívánja példázni, az érzelmek, a rendkívüli szenvedélyek iránti csodálatot mutatja. Az elbeszélés (amely az anekdoták rovatában kap helyet) az érzékenység különös iskolája, amelyben a történet végén a hármas gyilkosságot a fordító a „felséges” jelzővel illeti, némileg még fokozva a francia szöveg hasonló ítéletét. Az érzelmes történet és stílus illusztrálására idézzük a tragikus tett

előtti szövegrészt, amely egyfajta érzelmi csúcspont: „Gyakran forrón hullottak Könnyeik Ölelgetéseik között, azon Tárgyat szemlélvén, a'melly őket a' Kétségb'ésés' Örvényéig hozta (a francia szövegben egyszerűen elkeseredtek = désespéraient). Gyakran megesküdték egymásnak, hogy azt többé nem szeretik, és inkább Életekről mondanak le, mintsem hogy Barátságoknak szent Köteleit szaggassák el. Az egész Környék érzékenyen szemlélte ezen nagylelkű Erőlködéseket”. (*Uránia*, 1794. III. 244) A történethez fűzött kommentárban a francia író és nyomában magyar fordítója a rendkívüli érzelmeken kívül külön felhívja az olvasók figyelmét a természet által nemesnek formált rabszolgák méltatlan helyzetére, és arra, hogy milyen bámulatra méltó és félelmet ébresztő energia nyilvánul meg a két ifjú cselekedeteiben. A korban nagy sikernek örvendő polgári dráma szerzőihez hasonlóan az érzékeny közönség együttérzését legbiztosabban felfűtő „szánalom” és „borzalom” ébresztőjét látja a történetíró a „vad” történetben. Érdekes, hogy az *Uránia* bevezetőjében Kármán a közönségre való hatás mechanizmusát a polgári dráma elméletíróira emlékeztetve fogalmazza meg (főleg Beaumarchais elképzelései viszszahoznak Kármán soraiban szinte szó szerint).

A barátság és a szerelem autentikus példáinak idézése a „vad” népeknél, primitív, vagy „álprimitív” környezetben, 1770-ben, a mű első változata születésének évében erkölcsi mesék egész sorának adott életet. Saint-Lambert *Deux amis. Conte iroquois* (Két barát. Irokéz történet) címmel Diderot által hamisnak és mesterkéltnek ítélt környezet és érzelmek megelevenítésével publikált egy novellát, amelyre válaszként több írás született. Közülük leghíresebb Diderot *Les deux amis*

de Bourbonne (A két bourbonne-i barát) című novellája, amelyben a heves szenvedélyek végzetes és ugyanakkor csodálatot ébresztő példáját adja. Diderot írásához fűzött értékezésében a valóság hűséges ábrázolásának (a „realizmusnak”, mondanánk mai terminológiával) ars poétikáját fogalmazza meg, és arra figyelmezteti olvasóit, hogy a csodálatot és félelmet ébresztő érzelmeket nem a távoli, ellenőrizhetetlen vidékeken kell keresni, hanem közvetlen közelünkben. *A két bourbonne-i két barát* egyébként először német fordításban a Magyarországon is jól ismert Gessner *Idyll* jeiben jelent meg és Goethe szerint Schiller *Haramiák* című darabjának is ihletője volt.

Visszatérve *A két Szeretseny Ifjú* történetéhez, fontos megjegyeznünk, hogy a korszak korabeli külföldi folyóirataiban ez a szöveg is önálló műként jelent meg, így például a német W.L. Wekhrlin 1788 és 1790 között kiadott *Hyperboreische Briefe* (Északi levelek) című folyóiratában (Ld. Jean MONDOT, „La réception de Raynal en Allemagne: l'exemple de Wekhrlin”, In *Lectures de Raynal, Studies on Voltaire* 286, Oxford, 1991. 191).

Kármán biztosan jól ismerte Raynal abbé nevét és a gyarmatosítástörténetet magát is, mégis valószínű, hogy a két történetet nem az

eredeti műből emelte ki, sem a műből készült valamelyik kivonatos kiadásból, amelyekhez szintén könnyen hozzájutott (például Péczeli könyvtárában, akinél hosszabb ideig tartózkodott). Sokkal inkább valószínűsíthető, hogy a szerkesztés során modellnek tekintett német, esetleg francia nyelvű folyóiratokból fordította magyarra a történeteket és a fordítás során kicsit még az eredetinel is érzelmebbre formálta őket választott olvasói, elsősorban az „asszonyi nem” érzékenységének kívánva megfelelni. A történeti, földrajzi, filozófiai, statisztikai szempontból kiemelkedő jelentőségű gyarmatosítástörténet így témáival, mozaikjaival, sajátos motívumaival hatott a magyar olvasókra Kármán *Urániáján* keresztül. Ezzel egyébként a szerkesztő elvei tökéletesen megvalósultak, *Bevezetőjében* ugyanis az időszak kiadvány szerepét a következőképpen fogalmazza meg: „Setét és komor a mély tudományok tartománya, és a bölcsesség együgyű s kedves; fennyen hágó a tudósság, – az életbeli okosság kézzel fogható. Sükeretlen amaz, szépen gyümölcsöz ez... A sivatag tudósságot hasznavehető tudománnyá tenni, a képzelt és szörszálhasogató eszeskedéseket az élet, jó erkölcs és a köztársaság céljaihoz alkalmaztatni, a bölcsességet, mint Sokrates, az égből lehozni: ez is egy haszna az ily írásoknak.”

Szilágyi Márton

Kármán József: ami tudható és ami nem

A magyar felvilágosodás egyik legrejtélyesebb írószerkesztőjének életrajzát nem egyszerű megírni: *Gálos Rezső* 1954-es monográfiája óta nem is igen történt rá kísérlet.

A feladat nehézsége csak részben magyarázható azzal, hogy meglehetősen kevés új adat került azóta elő. Inkább arról van szó, hogy azokon a pontokon is, ahol a monográfia bizonyosságot sugall, a bizonytalanság csüggesztő érzésével kell szembesülnünk, mi helyt megpróbáljuk felülvizsgálni azt, amit tényeknek gondoltunk. Nem egyszerű tehát megrostálni adatainkat, hiszen többszörös forráskritikai gondossággal kell eljárunk: elválasztván a tényeket helyettesítő legendákat a valószínűsíthető vagy éppen bizonyos adatoktól.

Kármán József 1769-ben, Losoncon született. Születésének hónapját (március) nagy bizonyossággal meg tudjuk nevezni, napját pontosan aligha. *Abafi Lajos* 1880-ban március 10-ét következtette ki a születés dátumául, mondván: „azon pontosságfogva [sic!], melylyel *Markovicsnéval* folytatott levelezésében egymás név- és születésnapjára egy-két nappal előbb gratulálnak, föltehetjük, hogy a grófné március 9-én írván üdvözlő sorait, *Kármán születése napját a leg-*

nagyobb valószínűséggel március 10-ére tehetjük.”¹ Vagyis *Abafi* nyilván abból a levélből indult ki (dátuma: 1789. márc. 9.), amelyben *Markovich Miklósné Kármán* – közelebbről meg nem határozott – közeledő születésnapjára gratulált², mivel azonban a következő ismert levél március 15-i keltezésű, s ebben nem esik szó a születésnapról³, elég tág az az intervallum, amelyben az ünnep elhelyezhető, korántsem magától értetődő tehát éppen március 10-ére gondolni. 1884-ben *Baráth Ferenc* a losonci református anyakönyvre hivatkozva – amelyet egyébként saját bevallása szerint nem látott, az adatot mások szívességéből kapván meg – március 16-át adta meg a keresztelés dátumául⁴; utalt azonban arra is, hogy *Abafi Lajos* ekkor már 14-ét gondolta inkább születésnapnak: „*Most értesülök, hogy Abafi Lajos a szabadkőművesi iratokban megtalálta a születés-napi dátumot is s ez március 14-ike. Saját maga mondotta e napot születés-napjának, midőn a >Hécsillaghoz< címzett pesti páholyba fölvetett, 1792-ben.*”⁵ Ennek az adatnak az ellenőrzésére sem vállalkozott azonban azóta senki. Az író egy református lelkész család gyermeke volt, nemcsak apja, *Kármán József*⁶, hanem már nagyapja, *Kármán*

András is Európában tanuló, nevezetes tudós férfiú volt; ez utóbbi 1760 táján 526 kötetes könyvtárral rendelkezett⁷. A családnak két nemzedékre visszamenőleg szoros kliensipártfogói kapcsolata volt a Rádayakkal, s ennek szerzőnk életében is komoly szerepe lett⁸. Kármán a losonci református gimnáziumban végezte tanulmányait⁹. Az 1778-as évből szerencsésen fennmaradt anyakönyv az akkor 9 és fél éves fiút a grammatikaiszintaxista osztály (a harmadik classis) növendékei között tartotta számon.¹⁰ Ezután a pesti egyetem jogi karának hallgatója lett 1785-ben.

Tanulmányainak menete és üteme azonban nem világos: nem tudjuk, mikor fejezte be a jogi stúdiumokat. Ennek ellenőrzését az nehezíti meg, hogy a jogi kar ezen időszakból származó iratanyaga elpusztult, így sem a klasszifikációs jegyzőkönyvek, sem a protokollumok nem maradtak fenn¹¹. Igaz ugyan, hogy a kari protokollumok nagyrészt az 1759 és 1785 közti időszakból *Kovachich Márton György* másolatában ismerjük¹², ezek azonban a témához nem adnak segítséget: egyrészt pontosan abban az évben fejeződnek be, amelyben Kármán egyetemi pályafutása feltehetően elkezdődött, másrészt pedig – az iratanyag jellegéből következően – a hallgatókra egyébként sem terjeszkednek ki. Egyetlen támpontunk ilyenformán *Bodnár Zsigmond* lehet, aki még látta a hallgatók előmenetelét tartalmazó klasszifikációt, s ebből közölte is a Kármánra vonatkozó eredményeket: sajnálatos módon azonban meglehetősen nagyvonalúan, távolról sem forráskiadói igénnyel¹³. Az ugyan kétségtelen, hogy 1789-ben Kármán Bécsben tartózkodik (ebből az időszakból ismerjük levelezésének egyetlen nagyobb, egy tömbben és nem szórványosan megmaradt egységét, a gróf *Mar-*

kovich Miklósnéval váltott szerelmi levelezést). A bécsi egyetemre azonban nem iratkozott be, az egyetemi anyakönyvekben nevének nincs nyoma¹⁴. Nem tudjuk, miből élt s mivel foglalkozott¹⁵. A Markovichné-levelezés mindenestre 1789. január 28-tól augusztus 29-ig tart (egy későbbi, 1793. április 17-i levél zárja le az anyagot)¹⁶; ezek az írássok azonban ennek eldöntésére nem nagyon adnak támpontot. Egy 1790. febr. 10-i, sógorához, *Gálöss Gábor*hoz intézett pozsonyi levele azt mutatja, hogy az író vizsgára készülhetett; a levél mindazonáltal nem rögzíti pontosan ennek jellegét¹⁷. A személynöki levéltárban fennmaradt listák egyike 1790. június 9-én tartalmazza a nevét, mint az ítélmester mellé gyakorlatra beosztott jurátusok egyikét¹⁸. Ez arra mutat, hogy Kármán ekkor eleget kívánt tenni az ügyvédi vizsgára bocsátás feltételeinek; másrészt pedig ekkor még (1790. június 9.) bizonyosan előtte volt a vizsgának.

Arról nincsenek adataink, hogy mikor történt meg az examen. Itt azonban a forrásanyag hézagai akadályozzák meg a pontosítást. A személynök elnöklete alatt, a királyi tábla albizottságai előtt letett ügyvédi vizsgák jegyzőkönyveiből éppen az az egység hiányzik, amelyben legnagyobb valószínűséggel fellelhetnénk Kármán eredményét: 1769-től 1783-ig rendelkezésünkre állnak az iratok, utána azonban csak az 1791-től induló anyag maradt fenn¹⁹. Ott valóban nem is bukkanhatunk rá az író nevére. Semmi nem szól azonban az ellen, hogy Kármán teljesen szabályosan, 1790. június 9-e után, de még 1791 előtt a királyi táblán tette le a vizsgát: a szeptemberi (Szent István-i) és a decemberi (Szent Márton-i) terminus még hátra volt az évente négy alkalommal megtartott vizsgalkalmak közül²⁰.

Abban aligha kételkedhetünk, hogy Kármán prókátorként dolgozott.²¹

A csábrági vár látogatókönyvében 1794. ápr. 20-án bejegyzett sajátkezű versecskéje alatt magát „Mélt. Uraság Vitzefiscalissa”-ként határozza meg²². Maga Kazinczy is úgy fogalmaz 1794. május 11-i levelében, hogy az Uránia még meg nem jelent első számának egyik szerkesztője, Kármán ügyvéd lenne: „Ez egy fiatal Pesti Prókátor.”²³ Mindez azt sejteti, hogy a korszak értelmiségi létformájának egyik típusát, a magánszolgálatot választotta: mindazonáltal gyakorlatilag semmi konkrétumot nem tudunk megéltetéséről, életformájáról. Pártfogójaként - újabb adatok felbukkanásáig - a Rádayakat tételezhetjük föl²⁴; nem csupán a családi hagyományok miatt.

Endrődy János 1793-ban megjelent magyar színháztörténete a *Ráday Pál* irányította színtársulatnál Kármánt mint a gróft gyakorlati helyettesítő személyt mutatja be: „*Olly állapotban vala Gróf Rádai Pál Igazgatása alatt a' Játszó Társaság, hogy azt méltán egy dülő építményhez lehetett hasonlítani, mellyet hogy a' végső omladéktól meg-mentsen, aztat Kármán József Úr vállával támogatta. Ezen már másutt említett jó szívi Hazafi, gyakorlati a' Gróf Igazgatónak, kit ollykor házi kötelességei Pestről eltávoztatattak [sic!], a' Társaságnál személyt viselte.*”²⁵ Tehát az író bizonyíthatóan a Ráday-család közelében működött; igaz, e kapcsolat minőségéről nincsenek információink. Ez az adat azt is bizonyítja, hogy az író - legalábbis egy ideig - szoros kapcsolatban volt a színházzal: Endrődy egyértelműen az ő munkájának tartotta a színtársulat - Ráday igazgatása alatt keletkezett - szabályzatát²⁶, s ebben az állításban nyilván megbízhatunk. Ez alapján nem meglepő, hogy *Solt Andor* a pesti színtársulat 1792. november 27-i

vármegyékhez intézett röpiratát - meggyőző érvekkel - Kármánnak tulajdoníthatta.²⁷

Mindenesetre nem ismerjük Kármán színpadi műveit, bár egy öt felvonásos szomorújátékának (*Mária Maqyarok Királynéja*) létezéséről *Mérey Sándor* 1796-ig vezetett könyvtárlistája tudósít²⁸, s ezen lista alapján *Schedius Lajos* már 1798-ban, a jénai Allgemeine Literatur-Zeitungban megjelent német nyelvű színháztörténetében számontartotta a magyar drámaírók között.²⁹

1794 elején jelent meg az első híradás az Uránia című folyóirat megjelentetéséről: a Magyar Hírmondó február 28-i számában közlik először a lap programját megfogalmazó nyilatkozatot³⁰. Végül az első szám júliusban³¹, a második októberben³², a harmadik és egyben utolsó pedig 1795 március végén vagy április elején lát napvilágot³³.

Kármán írói tevékenységének voltaképp ez a periodika a centruma, jelentőségének felmérése e lapszerkesztői koncepcióján és a benne megjelentetett írásokon keresztül mérhető föl a legtisztábban. Egyéb, szórva nyosan és esetlegesen fönmaradt írásai között gyakorlatilag egyetlen műnek tekinthető alkotás sincsen, publikációt az Uránia rejti magában. Csakhogy nem egyszerű a folyóirat anyagából kiemelni a Kármán névéhez köthető írásokat: az Uránia ugyanis - eltekintve Schedius egyetlen cikkétől, amelyet névvel jegyeztek, valamint néhány monogrammtól - anonim módon közölte a szövegeket. A szakirodalom eddigi törekvése, amely különböző érvek alapján - például stiláris megközelítés szerint - megpróbálta elhatárolni a feltételezett Kármán-életművet³⁴, azért nem vezetett kielégítő eredményre, mert egyrészt nem tudott kételymentes és egyértelmű egységet felmutatni, másrészt pedig nem számolt azal, hogy Kármán szerkesztői koncepciója

azokból az írásokból is kielemezhető, amelyek esetleg más szerzőkhöz köthetők. Vagyis ha Kármán eszmetörténeti és irodalomtörténeti fontosságát akarjuk megérteni, az Uránia egészét kell tanulmányoznunk.

Ehhez pedig számot kell vetnünk a folyóirat másik szerkesztőjével, *Pajor Gáspárral* is. Róla talán még Kármánnál is kevesebbet tudunk³⁵; az azonban kétségtelen, hogy református vallású, Gömör megyei nemes családból származott. 1787-88-ban elkezdte a jogi tanulmányokat, ahogyan ezt a személynöki iratok között fennmaradt bizonyítványai tanúsítják: a jogi kar négy professzora, *Demjén Antal*, *Markovics Mátyás Antal*, *Nitray Gábor*, *Stur József* 1790. május 4-i dátummal igazolta, hogy óráikat Pajor látogatta³⁶. A bizonyítványok lelőhelye (Testimoniales Juratorum) azt is kétségtelenné teszi, hogy Pajor 1790-ben jelentkezett ügyvédi vizsgára, azonban azt nem tette le: a sikeresen vizsgázók ugyanis visszakapták bizonyítványaikat³⁷. Egy 1790. május 5-i keltezésű lista, amely az *Aczél István* ítélőmester mellé beosztott jurátusok nevét tartalmazza, Pajort harmadévesnek nevezi („In 3um Annum Jurista”)³⁸. Egy ugyanebben az iratanyagban található, 1791. szeptember 12-i dátumú, hasonló funkciójú névsoron már negyedéves hallgatónak szerepel³⁹.

Pajor és Kármán kapcsolata tehát nyilván a közös egyetemi évekre megy vissza, hiszen mindketten egyidőben voltak joghallgatók, még ha évfolyamtársak nem is⁴⁰. Mindazonáltal Pajor az 1788/89-es tanévben beiratkozott az egyetem orvosi karára, s félévkiagyás nélkül, folyamatosan végezve a tanulmányokat, 1791/92-ben befejezte a negyedévet is; ezután az 1792/93-as évben két féléven át 100 forint ösztöndíjat is kapott⁴¹. Orvossá csak 1795/96-ban avatták⁴². Mindez arra

mutat, hogy Pajor - előbb kezdvén el a jogi kart - párhuzamosan végezte orvosi és jogi tanulmányait. Ez, tekintve hogy a jogi karon az első és másodéveseknek csak napi két órájuk volt, egyáltalán nem meglepő⁴³. Pajor eljutott a jog végére, jelentkezett ügyvédi vizsgára is, ám ezt végül - nem tudni, miért - nem tette le; orvosi diplomáját is csak jóval a tanulmányok lezárása után szerezte meg. Feltűnő viszont, hogy éppen 1793-tól 1795-ig, amikor elkészíti Mendelssohn-fordítását (1793)⁴⁴, majd pedig megindul az Uránia, semmiféle dokumentálható, hivatalos tanulmányi elfoglaltsága sincs: meglehet, orvossá avatása is ezek miatt az irodalmi természetű munkái miatt késett 1795-ig⁴⁵.

A szakirodalomtól - Toldy nyomán - harmadik szerkesztőnek vélt Schedius Lajos a pesti egyetem esztétikaprofesszora nem volt valódi szerkesztő; sem az Urániára vonatkozó egykorú említések, sem a csekély számban fennmaradt korabeli levelek nem sorolják a folyóirat „kiadói” közé - ahogyan a szerkesztőket ekkor említették. Sőt, Schedius maga sem nevezte szerkesztőnek önmagát abban a feljegyzésében, amelyet Toldy számára készített 1843-ban Kármánról⁴⁶. Ennek ellenére Schedius szerepét a folyóirat körül többre értékelhetjük, mint eddig tette a szakirodalom: az Urániába lefordított szerzők és művek ugyanis feltűnő módon egybevágnak a professzor esztétikai tárgyú egyetemi előadásának példaanyagával, vagyis feltehetőleg ő adta az ötleteket az adaptált írók kiválasztásához. A valódi szerkesztők előtti tekintélyét mindenestre jól mutatja az is, hogy ő volt az egyetlen, akinek névvel szignált cikkét közölték, ráadásul hangsúlyos helyen, az első szám legelején⁴⁷.

Az Uránia megszűnésének kérdése már szorosan összekapcsolódik Kármán halálá-

nak rejtélyével. A lapnak bizonyosan anyagi nehézségei voltak: a két szerkesztő 1795. március 28-án kelt, gróf *Festetich Györgyhöz* intézett levele arra is bizonyíték, hogy az előfizetők csekély száma kevésnek bizonyult a fennmaradáshoz. Mindazonáltal itt Kármánék arról beszélnek még, hogy a folyóirat negyedik számát feltétlenül kiadják. Mellesleg ez a levél mutatja azt is, hogy az *Uránia* első száma is kizárólag *Festetich* adománya révén tudott megjelenni⁴⁸; Kármánék tehát éppúgy kudarcot vallottak az előfizetők gyűjtésével, mint a mecénási támogatás folyamatossá tételével. A folyóirat kiadása üzleti szempontból igencsak sikertelen lehetett; erre utal, hogy a megjelentetésre vállalkozó váci nyomdász, *Mármarossi Gottlieb Antal* a *Hármas Kis Tükör* 1788-ban elkezdett, de csak 1796-ban befejezett kiadásában érdeimei közé sorolja az *Uránia* kinyomtatását, hazafias tettként értékelve azt⁴⁹. Vagyis ideologikusan indokolt – nyilván a gazdasági megtérülés elmaradása miatt is. Mindazonáltal a *Martinovics*-összeesküvés után megszigorodó cenzúra rendelkezések önmagukban is elegendőnek bizonyultak volna a lap megszűnéséhez; annál is inkább, mert a folyóirat cenzúráztatása – amiként ezt az 1796-os helytartótanácsi tudakozás mutatja – talán nem volt szabályszerű: ekkor egyrészt már példányt sem találtak belőle, ami a terjesztést sem mutatja különösebben sikerültnek, másrészt pedig nem volt az sem egyértelmű, átment a kötelező előzetes cenzúráztatáson⁵⁰.

Igaz, az ügy Pest megyei iratanyaga még nincsen feltárva, így csak a Helytartótanács kérdését ismerjük, a megye válaszát pedig nem.

Kérdéses az is, hogy feltétlenül Kármán halála okozta-e az *Uránia* megszűnését, ahogyan ezt az egyik szívós legenda állítja.

Kármánnak és a jakobinus összeesküvésnek a kapcsolatára semmiféle bizonyítékunk nincs, a korabeli nyomozás során még csak a neve sem merült fel⁵¹. Az a szívós legenda, amely az író eltűnését minden áron a mozgalom leleplezésével kívánta összefüggésbe hozni, nem tényeken alapul, hanem többszörösen közvetett feltételezéseken; nyilván nem függetlenül attól sem, hogy ilyenformán az íróra rávetíthető a forradalmiság - egyébként igen nehezen igazolható - víziója⁵².

Kármán halálának okát, idejét és helyét nem ismerjük pontosan. Egyetlen módon tűnik azonban behatárolhatónak az időpont: pontosan tudjuk ugyanis, mikor halt meg apja, id. Kármán József református szuperintendens⁵³. Innen talán eljuthatunk egy terminus ante quem-hez, ha sikerülne megállapítani, Kármán megélt-e apja temetését. *Schedius* 1843-as *Toldynak* készített feljegyzése például azt állítja, hogy Kármán szülei karjaiban halt meg⁵⁴, tehát – értelemszerűen – korábban, mint atyja. Természetesen erősen kérdéses, mennyiben adhatunk hitelt *Schedius* visszaemlékezésének, hisz nem tudható, nem retorikus fordulatról van-e szó csupán. Gálos mindenesetre – *Abafi* egy azóta sem ellenőrzött, szabadkőműves-jegyzőkönyvre hivatkozó adata nyomán – egyértelműen apja halála utánra teszi Kármán elhunytát⁵⁵. Logikailag – és hipotetikusán – két lehetőség kínálkozik ennek eldöntésére: vagy az id. Kármán József fellett elhangzott temetési prédikáció előkerítése, vagy pedig a nógrádi megyei közgyűlések iratanyagának átfésülése, hátha megörökítették az 1792-ben nemesi címet kapott református püspök emlékét.

Mindkét feltevés ellenőrzése komoly kutatómunkát igényel, s meglehet, eredményre sem vezet. Enélkül azonban aligha remélhetjük újabb adatok felbukkanását. Mert egyéb-

ként – összegezve a szakirodalom idevágó véleményeit – teljes a bizonytalanság.

Kármán feltehetőleg szülővárosában, Losoncon halt meg – láttuk, Schedius ezt állította a már idézett feljegyzésében. Van azonban arra is egy feltételezés, hogy Pesten érte utól a halál és itt is temették el⁵⁶. A legújabb irodalmi lexikonban is megtalálható 1795. június 3-i dátumnak⁵⁷ azonban aligha hihetünk, hiszen azt *Baráth Ferenc* a múlt század végén, egy akkor 83 éves hölgy – Kármán unokahúga – emlékeztére hagyatkozva, családi legendaként

közölte, mondván, az író két héttel Martinovics kivégzése után halt meg; az így kiszámított dátum a legmértéktartóbb módon is legfőbb bizonytalannak tekinthető⁵⁸. Ilyenformán még az sem zárható ki egyelőre, hogy az író 1796-ban halt csak meg. Azt sem tudjuk, hol nyugszik pontosan.

Sírját a millennium alkalmával, amikor Losonc meg akarta örökíteni nagy születte emlékét, már azonosítani sem tudták: a sírra tervezett emlékművet ezért a temetői út mellett állították föl⁵⁹.

Jegyzetek

1. Abafi Lajos: Kármán Józsefről. In: Kármán József művei. Kiad. Abafi Lajos. II. kötet. (Vegyes iratok. Levelezések.) Bp., 1880. XII–XIII. 2. A vonatkozó részlet a következő: „P. s. zu ihren kommanden Geburtstag wünsche ich ihnen alles das was ihnen eine ware Freundin wünschen kan und bitte sie derart mir zu glauben daß ich den wärmsten anteile an ihrem schicksall nehme [...]” Markovichné Kármánnak; Neustatt, 1789. márc. 9. In: Szalóky Mária: Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése 1789. Bp., 1941. [A továbbiakban: KármLev] 12–13. 3. Markovichné Kármánnak; Neustatt, 1789. márc. 15. In: KármLev 13. 4. Baráth Ferenc: Kármán József halála és annak körülményei. Vasárnapi Ujság 1884. 14. sz. 215–216. 5. Baráth Ferenc i.m. 215–216. 6. Életrajzát l. Tóth Ferentz, A helvétziai vallástéltelt tartó Tul a Dunai főtisztelétű superintendenciában élt superindensek, vagy református püspökök élete, e jelen való időköz lehozva. Győr, 1808. 196–201. 7. Könyvtárának jegyzéke: az Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ms. G. 114. (Csapodi Csaba – Tóth András – Vétesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987. 151., 210.) 8. Erről összefoglalólag: Gálos Rezső: Kármánok és Rádayak. In: Gálos: Kármán József. Bp., 1954. 141–150. 9. A gimnázium jellegéről l. Mézsaáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948 (Általános képző középiskolák). Bp., 1988. 212–213. 10. Terray Barnabás: Kármán József iskoláiról. Köznevelés 1966. 342–343. 11. Vö. Kiss József Mihály – Szögi László – Újváry Gábor: Az Iótvös Lóránd Tudományegyetem Levéltára 1635–1975. Bp., 1988. 119. skk. 12. Protocolum I. Facultatis Juridica ab Anno 1759–1785 deductum – Kovachich Márton György másolata. OSZK Kt. Fol. Lat. 72. 13. Bodnár Zsigmond: Urania. Kármán és Pajor. Bp., 1880. 8. 14. Erre már Gálos Rezső is utalt, aki Gerézdí Rabán jóvoltából másolatban tanulmányozta a hallgatók névsorát: Gálos Rezső i.m. 173.; magam sem jutottam más eredményre; Archivder Universität Wien. Univ. Hauptmatrikel. Mikrofilm 20. M11 1779 – M12 1843. A tekercsen az anyakönyv ábcérendben és évkörok szerint rendezve tanulmányozható; a C és a K betű

egynek számít. Kármán nevét azonban semmilyen formában nem tartalmazza a forrás. 15. Gálos föltevésai mindmáig csupán ellenőrizetlen hipotézisek: Gálos Rezső i.m. 25. skk. 16. Magyar fordításban Abafi Lajos tette közzé: Kármán József művei. II. kötet. (Vegyes iratok. Levelezések.) Bp., 1880. 3–150. (a kötet második felében újrakezdtet lapzámozás szerint); eredeti német szövegüket l.: KármLev 17. Kármán Gáloss Gáborhoz (Pozsony, 1790. február 10.) In: Kármán József művei II. kötet. (Vegyes iratok. Levelezések) Kiad. Abafi Lajos. Bp., 1880. 147–148. (a második részben újrakezdtet lapzámozás szerint); a kézirat: MTA Kt Ms 4750/9–10. 18. „Nomina ad Latus Magnifici Domini Consilarii et Excelsi Jud. Curiae Regiae Prothonotarii sub sessione 9d Junii Adjurandorum”; a listán a 10. „D. Josephus Kármán”. OL Személynöki levéltár O 80. 1. csomó. 9. folió. (Az irat megtalálásában és a levéltári anyagban való tájékozódásban Pajkossy Gábor és Völgyesi Orsolya volt segítségemre.) 19. Erre már Badics fölhívta a figyelmet: Dr. Badics Ferenc: Magyar írók ügyvédi vizsgálatai. ITK 1901. 204.; Vö. még: Varga Endre – Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869. Szerk. Sashegyi Oszkár. Bp., 1989. 222–224. 20. Dr. Badics Ferenc i.m. 204. a Curia II. József halála utáni helyzetére l. Varga Endre: A Királyi Curia 1780–1850. Bp., 1974. 85. skk. 21. Az ügyvédi képzés megszerzésének korabeli szabályozásáról l. Varga Endre: A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. A kötelező ügyvédi vizsga bevezetése 1769-ben. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1937. 638. skk. 22. Gulyás József: Kármán József mint versszerző. ITK 1938. 74. 23. Kazinczy Kis Jánosnak (Regmec, 1794. május. 11.). In: Kazinczy Ferenc levelezése II. kötet. Kiad. Váczy János. Bp., 1891. 363. 24. Vö. Gálos Rezső i.m. 43. sk. 25. Endrődy János: A' magyar játék-szín. Első esztendő. Második kötet. Pest, 1793. XLI. 26. Endrődy János i.m. XXVI H–XXIX. 27. Solt Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826). Bp., 1970. 72. skk. 28. Közölte: Bayer József: A magyar drámairodalom története. A leg-

régibb nyomokon 1867-ig. II. kötet. Bp, 1897. 425.; a lista másolata Bayer hagyatékából az OSZK-ba került: OSZKKt. Quart. Hung. 4182. 139-151. f. (Az adatra Kerényi Ferenc figyelmeztetett.) 29. Karl-Heinz Jügel: Die erste Geschichte des ungarischen Theaters aus dem Jahre 1798. In: Német Filológiai Tanulmányok XIII. Szerk. Némethi Lajos. Debrecen, 1979. 125. Kármán elvesztett száművére bővebben egy megjelenés előtt álló tanulmányomban tértem ki: Schedius Lajos szerepe az Uránia körül. Kézirat. 30. Magyar Hírmondó. „Toldalék A” Magyar Hírmondónak, Febr. 28-dik napján, 1794-ben költt árkusához”. 301-304. 31. „Urániánaknak első Kötetje, még Júliusban, és így kevésbé ugyan később, mint kívántuk, s fel-fogadtuk, a sajtót elhagyta; de a többieknek siettetésével ezen kis halasztást helyre hozni igyekezzünk.” Magyar Hírmondó 1794. aug. 26. 278-280. 32. „Urániánaknak 2 Kötetje [sic] ki-került a sajtó alól, és oly rendelkezést tettünk, hogy Erdemes Olvasóink kezekhez vehetik azt, ott a hol a pénzlet le tették érte. Akik eddig nem prenumeráltak, azoknak számára nyitva hagyatik még tovább is az előfizetés, és ha kedvek lesznek, ki-jöni két kötetjeinket [sic] is meg szerezni, azokat is meg küldjük a prenumeráció árán, az az 3 Rforintokon. Költ Pesten 25-dik Oct. 1794: Az Uránia kiadói.” Magyar Hírmondó 1794. nov. 14. 680. 33. „Urániánaknak 3-dik Kötetje, kevés idő múlva ki kerül a sajtó alól.” Magyar Hírmondó 1795. márc. 6. 320. 34. A legjelentősebb kísérlet: Szinyei Ferenc: Kármán József és az Uránia névtelenjei. Klyb. Bp, 1924.; a konklúzió: 32. 35. Életrajzra gyakorlatilag az egyetlen kísérlet: Bodnár Zsigmond i.m. 13-14.; ezt jelentősen Szinyei sem bővítette: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Bp, 1905 101. 36. OL. Személynöki levéltár O 77 (Testimoniales juratorum) 4. csomó. 1790. 96. f.- 99. f. 37. Vö Varga Endre – Veres Miklós i.m. 221-222. 38. „Consignatio. Instantium ad Latum Magnifici Consilii et Protonotarii Stephani Aczél adjurandi volentum.” OL. Személynöki levéltár O 80. 1. csomó 4. folió. 39. „Nominata ad Latum Domini Magnifici Consilii et Protonotarii Stephani Atzél adjurandorum” OL. Személynöki levéltár O 80. 1. csomó. 31. folió. 40. Bodnár Kármán egyetemi tanulmányairól legkorábban az 1785/86-os tanévből hoz adatot: Bodnár Zsigmond i.m. 8. 41. SOTE. Levéltár Ms. I. 1/d kötet (Liber Classificationum ab Anno 1787/8. usq. 1795/6.); itt szeretném megköszönni a SOTE levéltárosának, Molnár Lászlónak a kutatáshoz nyújtott segítségét. Ezt az anyagot egyébként már Bodnár is felhasználta: Bodnár Zsigmond i.m. 14. 42. Hógyes Endre: Emlékkönyv a budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről. Bp. 1896. 227. 43. A tanulmányi rendet I. Kovachich Márton György folyóiratában: Merkur von Ungarn 1786. I. Heft. 92-94.; vö. még Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667-1935. Bp, 1936. 160. 44. Fédon, vagy a Lélek Halhatatlanságáról Három Beszélgetésekre írta Német nyelven Mendelsohn Móses. Magyarra fordítottatott egy Hazafi által [Pajor Gáspár fordítása]. Pest, 1793.; a cenzúráztatás körüli bonyodalmakról összefoglalólag: Waldapfel Jó-

zsef: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780-1830. Bp, 1935. 100. skk. 45. Pajor későbbi életútjáról – nem tartozván szorosán vett témánkhoz – ehelyütt nem érdemes szólni. További információkra 1. Kőszegi Sándor: Nemes családok Pestvármegyében [sic!]. Bp, 1899. 275. 46. MTAK Kt Történel. 2-r. 11. sz. [Kármán József életére és műveire vonatkozó. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése] 47. Schediusról mindezt részletesebben, adatolva kifejtettem egy megjelenés előtt álló tanulmányomban: Szilágyi Márton (Schedius Lajos szerepe ...) i.m. 48. Kostyál István: Kármán József levele a gróf Festetics Györgyhöz az Urániáról. OSZK Évkönyv, 1959. Bp, 1961. 316-320 49. Holl Béla: A kétszáz éves váci könyv. Bp, 1973. 40. Az adatra Kerényi Ferenc figyelmeztetett. 50. A vonatkozó iratokat magyar fordításban 1. Mályuszné Császár Edit (kiad.): Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780-1867). Bp, 1985. 125-126 51. Vö. Benda Kálmán (kiad.): A magyar jakobinusok iratai I-III. Bp, 1952-1957. (mündegyik kötethez járul névmutató) 52. Legutóbb s a legerőteljesebben erre Belitzky János tett kísérletet: Kármán József (1769. máj. 14 – 1795. június 3). Palócföld 1969. 1. sz. 88-93.; nem mentes ettől a szemlélettől Gálos sem: Gálos Rezső i.m. 131. sk. 53. Haláláról a korabeli sajtó is hírt adott: „A Dunántúli Réf. Ekklesiák Superintendentense, és Losontzi első Prédikátor Fő Tiszt. Kármán József Úr, érdemes életének 56-dik esztendejében, ki-múla e’ Világból, a’ múlt Húsvét’ első napján.” Magyar Hírmondó 1795. máj. 1. 597-598. vagyis id. Kármán József 1795. apr. 5-én hunyt el (1. még Tóth Ferenc i.m. 196-201.) 54. „Aber mitten unter den eifrigsten Bemühungen dieses edlen Geistes hatte sich der Keim einer lebensgefährlichen Krankheit in ihm entwickelt, und bald in einen hoffnungslosen Zustand versetzt, sah er sich genöthigt, im [Jahre] 1795 Pesth zu verlassen und zu seinen damals noch lebenden würdigen Eltern sich zu verfügen, in deren Armen er auch, zu ihren unbeschreiblichen Schmerzen, so wie zum herzlichsten Leidwesen seiner vielen treuen, zärtlich liebenden Freunde, er auch bald in Loschontz seinen Geist aufgab.” MTAK Kt Történel. 2-r. 11. sz. [Kármán József életére és műveire vonatkozó. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése] 55. Gálos Rezső i.m. 129. 56. L. Gálos Rezső i.m. 133. 57. Vö. Új magyar irodalmi lexikon 2. Főszerk. Péter László. Bp, 1994. 970-971. A szócikk szerzője Weber Antal. 58. Baráth Ferenc i.m. 215-216.; ennek értékelését 1. megjelenés előtt álló, kéziratos tanulmányomban: Kármán József és a millenium. Az 1896. évi Kármán- emlékkönyv Losoncon. 59. „Hogy Kármán Józsefnek tetemei a losonczy ev. ref. temetőben nyugszanak, ismeretes dolog, valamint az is, hogy mely tájon vannak eltemetve; de egészen pontosan még sem ismeretes sírja. Azért a Kármán-émlék bizottság minap tartott ülésében elhatározta, hogy a már kész és felírással ellátott sírkövet a Pogány Fridrik sírja táján az út mellett fogja fölláztatni és f. évi június hó 3-án, mint az író halálának évforduló napján ünnepélyesen fölavatni.” Losoncz és vidéke 1897. máj 16. 2. l. még Losonczy Hirlap 1895. nov. 30. 2-3.

Fried István

A (túl)érzékeny posztmodern

Fanni – mai hagyományai

„De mit hagyott nekünk ez a kicsi lány?”

(Odorics Ferenc)

Szentszentalizmus, érzékenység, *Az új Héloïse*, *Az ifjú Werther szenvedései*, *Szigvárt klastromi története*, *Fanni hagyományai*: XVIII. század, amely gondolkodott, s gondolkodása közben könnyeket ontott, szépségesen érzelmes történeteket beszélt el naplóban, levelezésben, átesztétizált halálképzetek mellett lázadó öngyilkosság, „forró hideg” meg sweet melancholy. S mégis, miért hogy a XX. század nem szűnő érdeklődéssel fordul az érzékeny rajongók felé; miért, hogy legújabb irodalmainkban feltűnedeznek régvolt-bús szerelmi históriák alakmásai; ha triviális történetté egyszerűsítve, ha a retorikus szóáradatot szlenggé-argóvá deszakralizálva is, újra meg újra felbukkannak a rendi társadalmak konvencióiba beilleszkedni képtelen, és még megértő társaikkal is mindenekelőtt írásban érintkezni tudó, az önmagukhoz vezető utat pedig szorgosan jegyzett napló révén föllelő ifjak? A nemzedéki életérzés és világfelfogás reprezentánsaként (el)ismert *Holden Caulfield* éppen úgy az érzékenység korá-

nak rajongó, magános, elhagyatott, tenni vágyó, helyét nem találó ifjának leszármazottja, *Jerome David Salinger The Cather in the Rye* (1951. Zabhegyező) című regényében, mint a 17 esztendő *W. Ulrich Plenzdorf Die neuen Leiden des Jungen W.* (1973. Az ifjú W. szenvedései) című művében. Megismétlik a XVIII. század tévelygő fiataljainak sorsát, újra példázzák vágy és lehetőség, gondolat és megvalósulás kibékíthetlenségét, s mindenekelőtt az önismeret és a megértés lehetlenségét a nyelvi klisék szabályozta társadalomban, amellyel szemben csupán a nemzedéki nyelv, a nemzedéki tudat, a nyelvi engedetlenség fordítható.

*Kármán József*nek sokáig folyóirat-sírba temetett kisregénye hasonló sorsot élt-ért meg. Előbb lett belőle könyvalakban szerb regény, mint magyar olvasók által forgatott magyar kötet; *Kölcsey* bizonyíthatólag forgatta az *Urániát* anélkül, hogy tudta volna, ki(k)-nek írásait lapozgatja; majd *Toldy Ferenc* megalkotta, *Kármán* ürügyén, a magyar érzékenység egy pittoreszk fejezetét,

hogy a Toldyt követő irodalomtörténet filológiájának látványos csődjét demonstrálja a Kármán-kutatás, amely az utóbbi években ívelt csak föl igazán. Annyi bizonyos, hogy egy korszak elégedetlen ifjúságának manifestumát nem Kármán életművéből olvasták ki a kortársak meg a XIX. század első fele, hanem sokkal inkább *Kazinczy Ferenc Bácsmegyeynek összeszedett levelei* című művéből, amely egy silány német eredetű magyar viszonyokra alkalmazása. Sikerét nem a történet fordulatosságának, hanem elsősorban annak a frazeológiának köszönhetette, amelyet a társasági nyelv utánozni tudott. Egyáltalában: a beszűkült viszonyok közepette önmagához, igazi énjéhez eljutni kívánó magyar ifjúság Kazinczy fordításában találta meg érzelmeinek közléséhez szükséges nyelvét; s bizonyára ez az oka annak, hogy (miként Werther és Lotte Klopstockban) T-ai és Fanni Kazinczy Gessner-átköltésében és a szöveget lereagáló érzékeny gesztusban érzékeli és érzékelteti azt, amit egyébként nem tudnak vagy nem mernek kimondani.

A *Fanni hagyományai* elmaradt kortársi sikerét, a gyér olvasói befogadást meghatározta, hogy egy feltehetőleg csekély példányszámú folyóiratban látott napvilágot, a lehető legkedvezőtlenebb esztendőkből. Ugyanakkor az 1840-es évektől egyre erősödő sikert, valamint olvasói-irodalomtörténeti befogadást feltehetőleg az határozta meg, hogy az európai érzékenység hagyományáá emelkedett stílus- és tematikai vívmányait rá lehetett látni. Mintegy pótolni látszott a magyar Werther-korszakot; a magyar felvilágosodás és klasszicizmus stíluspluralizmusát egészítette-teljesítette ki, tanúsítván a magyar irodalmi rendszer egész voltát, meg azt, hogy a magyar irodalomban viszontláthatók és fölfedezhetők például az európai regény fejlődésének állomásai.

Amilyen fontos volt magyar irodalomtörténeti szempontból az érzékenység alakváltozatainak föltárása és leírása, olyan mértékben vált jelentőssé a pozitivisták indíttatású komparatiztika számára annak igazolása, hogy a *Fanni hagyományai* része az érzékeny regény európai történetének. Más kérdés, hogy a szokványossá süllyedt (és a jelen esetben látványosan eredménytelen) kapcsolat- és hatástörténeti kutatás nem volt képes kijelölni azt a helyet, amelyet a magyar érzékeny irodalom a némethez vagy a franciához képest elfoglal az európai, illetőleg a lengyelhez és az oroszhoz képest betölt a kelet-európai (kelet-közép-európai) irodalmi folyamatban, mivel mindenekelőtt tárgyi bizonyítékot, kétségbevonhatatlan tényeket keresett arra vonatkozólag, mit vett át, esetleg szövegszerűen, a *Fanni hagyományai* szerzője német kortársaitól vagy elődeitől. S nem tudta belátni, hogy a motívum- vagy akár a frazeológiai egyezések elsősorban hasonló mentalitástörténeti, a kulturális örökségre-emlékezetre hasonlóképpen reagáló hatástörténeti jelenségeként értékelhetők. S ami még inkább gátjává lett a kutatásoknak: az érzékenységben hol *polgári* magatartásformát, hol pedig a felvilágosodás alternatíváját alkotó tényezőt láttattak. Ahelyett, hogy egyfelől a pietizmushoz és a pietizmust valamiképpen (jóllehet tagadás formájában) lereagáló írói gesztushoz mérték volna, másfelől viszont a pietista érzelmekultusz deszakralizált változatát tárták volna föl (akár a szókincset, akár az érzelmekultúrát tekintjük).

Az érzékenység alkotóira általában jellemző az introspekcióra való hajlam, az ember befelé irányuló pillantása; a személyes és hangsúlyozottan individuális teljesítmény (azaz az egyéni odafordulás a hit révén az istenséghez) valójában a később kifejlődő individualizmus számára készíti az

utat. Csakhogy az önnön szívét megszólaltató pietista magatartás nem teremti meg a szorosabb értelemben vett szubjektum autonómiáját. Az egyén előtt megnyitja a befelnyíló kaput, ám pusztán az istentapasztalat, nem pedig az éntapasztalat számára. A pietizmusban az egyén, a szubjektum az Istenrel való egyesülés ellensége, így a pietista az elszemélytelenítésre törekszik. Ha ezt a *Lothar Pikuliktól* kölcsönzött gondolatmenetet végiggondoljuk, viszonylag könnyen szembeállíthatjuk vele az érzékenység énfelfogását, egyben azoknak a leveleknek, naplóknek szerzőit, akik a francia és az angol regényekből ismerősek számunkra. Különösképpen állhat ez a feltételezés a *Fanni hagyományaira*. Egyrészt azért, mert Kármán József felmenői között a pietista gondolatvilágban mozgó lelkészekre bukkanunk, akiknek írásos tevékenysége (halotti beszédek, fordítások) a pietizmus gondolkörében fogant, másrészt azért, mert a *Fanni hagyományai* szövege tartalmaz erre vonatkozó utalásokat, méghozzá deszakralizációs műveletet végrehajtva. Szó- és képkincsében (például Fanni imájában) idézi a pietista eszmevilágot, hogy a műegész jelezze az író által közreadott fikció révén az egyén önfelszabadítási akcióját, a szubjektum kitörési vágyát a vallási rajongás, a meg- és átélt hit képzetköréből a hétköznapi világának érzelmkultusza felé.

Lothar Pikulik mutat rá arra is, hogy az irodalom válik olyan eszközzé, közvetítő tényezővé, amelynek segítségével a „valóság”, kiváltképpen a „természet” átélhető. S minthogy az érzelmkultusz áll az érzékenység irodalmának és magatartásának közép-pontjában, szembekerül azzal, amit Pikulik „Leistungsethik”-nek nevez, tehát: teljesítmény-etikának; a művészkedő, rajzoló, még a követségi munkát is rajongással végző Werther ekképpen nem talál megértésre a

bürokratikus eljárásokat előnyben részesítő követ részéről; a naplójába, az írásba menekülő Fannit ekképpen nem érti meg az embereket hasznosságuk-rangjuk szerint mérő apja. Általában: a civilizációs folyamat során civilizációs válságtermékek keletkeznek, állítja *Norbert Elias*, amelyek a lelki élet válságait jelzik. Ezek egyikének véli az érzékenységet. Nyilván ez lehet a magyarázata annak, hogy az érzékenység ott jelentkezik előbb, ahol a civilizációs folyamat előrehaladottabb (Angliában írják az első polgári szomorújátékot, az első érzékeny regényeket, majd Franciaországban folytatódik a sor, innen jut át Németországba, és többnyire német közvetítéssel a kelet- közép-európai, illetőleg a kelet-európai irodalmakba). Nemcsak az udvartól fordul(hat)nak el, hanem a várostól is, netán a közép- és kisenemesi kúriától, életviteltől az érzékeny regények hősei, akik önmagukban lelik meg azt a világot, amelyet a külvilágban hiába keresnek. Igen jellemző Werther (sokat idézett) mondata arról, hogy önmagába fordul vissza, s itt egy világot talál. A levél és a napló ennek a világnak írásos dokumentuma, minthogy a szóbeliségre alapított közösségkeresés, az azonosulás a kinti étellel (mivel nem bizonyul Létnek) csődöt mondott.

A pietista beállítottsága szerint Istennel folytatott dialógusában a büntől menekül, amelynek a külső világ csábításai folytán részesévé válik, az érzékenység hőse pedig az írásba lép vissza, hogy az írásban önmagát viszontláthassa, az írás a maga megkettőződése, a természettel egylényegű („*midőn így írok, egy összvefonnyadt sárga levél panaszolva esik pennám alá*” – a levél kettős jelentésével finoman eljátszva olvad egybe megszemélyesítő és megszemélyesített, „kultúra” és természettel.

Ám nemcsak az írásos hagyomány Fanni hagyománya, nem pusztán a Bibliától Petrarca-ig, a német felvilágosodástól az érzékenységig ívelő irodalmi vagy irodalomként fölfogott örökség alakítja valóban érzékennyé Fanni írásmódját, hanem Kármán apai-nagyapai emlékezete is. Az apa *Sturm Kristóf Krisztián* művét fordította le, *Istennel való társalkodás* címmel, amelyben minden napra alkalmazott reggeli, illetőleg esti imádságokat lelt az olvasó – két igen vastag kötetben. A szigorúan és következetesen megélt isten-tapasztalat, az Istennel való egyesülésre törekvő szemlélet szerint formált imádságok azonban tartalmaznak olyan mondatokat, sőt, bekezdéseket, amelyek kiragadva a műből éppen nem az evilági gyötrelmek, túlvilági gyönyörűségek mibenlétét taglalják, hanem egy más kontextusba helyezve nagyon is világi jelentéssel bírhatnak. A műben ezek a mondatok elveszhetnek, egy, a mű szellemében nevelkedett olvasó azonban felfigyelhet rájuk. A *Fanni hagyományai* (az érzékeny regény hagyományának megfelelően) akképpen viszonyulhat ezekhez az imádságokhoz, mint az érzékenység általában a pietizmushoz. Úgy vitatkozik vele, hogy egyben kölcsönöz is tőle.

Nem haszontalan néhány idézetet hoznunk, hogy lássuk, miféle gondolatvilág fogalmazódik meg a Sturm-Kármán imádságoskönyvben, s aztán ezeket az idézeteket majd a *Fanni hagyományai* megfelelő töredékeivel párosíthatjuk. Az eredmény annak tudatosulása lehetne, hogy a pietista szó- és képkincs szekularizált változata az érzékeny előadásmód forrása, továbbá: a szekularizáció olyan értelemben deszakralizáció, hogy a retorikus fordulatok megtartása ellenére a rajongásnak nagyon is evilági tartalmi buknak ki. Még annyit tehetünk hozzá, hogy a hétköznapihoz kicsinyítve, ám az

érzelemlágyítóhoz mérve felnagyítva jelennek meg az érzékenyen előadott vágyak a hangsúlyozottan individuális sors megélésére, és ezen keresztül ennek a típusú életpályának felértékelésére. Az *Istennel való társalkodás* bűnösnek minősít minden olyan gondolatot, amely az egyéni igények kielégítését célozza, s a hit, a valóság, az áhítat állandó jelenlétét kívánja meg az élet minden periódusában. Ennek ellenére az általam választott mondatokban ott rejlik nem egy olyan lehetőség, amely átsejlik a *Fanni hagyományai* szövegén: a szakralisra visszautaló szókincs a deszakralizáció körvonalazását segíti elő. Ezek után most már valóban következék az idézetsor:

„Minden e világon nékem mese, és az én magam tizélla én előttem titok volna. Én élnek, s azonban nem tudnám, mitsoda az én életemnek tizélla: meg-halnék, s azonban okát nem láthatnám, miért kell meghalnom.”

„Ki magát nem esméri jól

Böltseségrül vagyon távol.”

„A Haldoklónak meg-látása az érzékeny szívek igen szomorú állapot, és ha ez a szenvedő személy a mi Barátunk, ha az ő halála gyalázattal és fájdalommal vagyon öszve köttetve; ha ő azt a halált hozzánk való szeretetből szenvedí, és a legnagyobb fájdalomnak érzése között-is, a bátor lelkűségnek, állhatatosságának és emberekhez való szeretetnek mutogatya, ah olyankor szükségképpen meg-kell szívünknek szakadni.”

„Az emberek sokszor a legtisztább szándékot-is rosra magyarázzák.”

„A Napnak különös ereje vagyon, az ember elméjének meg-vidámitására, és szívének meg-örvendeztetésére. Mikor az reggel az ő sűgárit ki-terjesztí, minden teremtések meg-elevenednek és megvidúlnak”.

Távlatilag aligha kerülhető meg a pietista természetlémény egybevetése az érzékenységgel; a könyvekbe, az írásba zsúfoltság az érzésáradat a tér leszűkítését jelzi; a szubjektum világának korlátozása az én kicsiny térbe kényszerített hatókörére, a szubjektivitás az egocentrizmusra azonban (más oldalról) eredményezheti a képzelődés bejárta tér kitágulását, mégha az érzékeny fordulat a belső felé irányuló úttal jellemezhető is. Ugyanis roppant gazdagságot fedez föl a belső felé irányuló utat járó, a lelket (akár Werther) egész világgént tárja föl. A belső gazdagságra abban a mértékben derül fény – hivatkozom ismét Lothar Pikulikra –, amilyen mértékben két lélek a szerelemben és/vagy a barátságban összekapcsolódik.

A *Fanni hagyományai* jó például szolgál erre a megállapításra, s a szembeállítás a Sturm-Kármán mű idézeteivel és számos más helyével, a szakralitás és a deszakralizáció során előtűnő világ között létező hasonlóságokra és különbözőségekre egyként rávilágíthat. Sőt, meglepő szövegpárhuzamokat eredményezhet. Nyilván az imádságok és Fanni naplótöredékei, levelei egymással ellentétes beállítottságokról tanúskodnak, a szó- és képkincsbeli egybeesés (ilyenkor gondolni lehet a római számmal jelzett naplótöredékek közül a nyolcadikra) mutatják azt a törést, amely a Kármán-család két generációja, a lelkész apa és a szerkesztő, szalonokban forgó fiú között létezik. A generációs különbség nem oly látványos, mint Werthernek és főnökének, a Sturm und Drang írófiguráinak és az előd írói generációnak felfogásbeli, életviteli ellentéte, de azáltal, hogy az apa működését mint lehetséges előszöveget számításba vesszük a *Fanni hagyományai* szövegelemzésekor, magának a szövegnek rejtett utalásrendszerét ismerhetjük föl. Ugyanis az a fajta „idézet-telítettség”, amely *Az ifjú Werther*

szenvedéseit és a *Fanni hagyományait* egymáshoz közelíti, nem pusztán a pietizmus egykönnyűségével való szakítást jelenti, hanem mindenekelőtt az írásos és nem feltétlenül biblikus „anyag” felértékelődését.

Írni és sírni olykor együttes, egymást átható tevékenység, mindkettő a vágyott nemesebb világba emel, az írásban-sírásban mutatkozhat meg igazi valójában az a „mese”, ami és aki a naplóíró önmaga, ilyenkor tárulhat föl önmagának az, amit a konvenciók, a „módi” miatt felejtetni kell, és ezért elfojtódik. Ez az elfojtódás az apa dominálta világban maradéktalanul megvalósul, mindaddig, amíg az írásos hagyomány át nem töri a természetlenség emelte gátakat. Tehát: Fanni hagyományai egyfelől az írásban és az írásban alakot kapó évezredes örökség, másfelől az, ami az ő írásos tevékenysége révén testet ölt; az érzékenység alakváltozásainak és vegyes érzelmeinek a természettel és önmagával dialogizáló történéseit papírra vetve, „hírtékű” tudósítással szolgál egy XVIII. század végi szubjektum hányattatásairól: rejtett-leplezett, illetőleg a nyilvánosságnak szánt énje belső és szenvedéstörténete révén külső küzdelmeiről; a társadalmi értékhierarchiába betagozódni képtelenségéről; sőt, „halálhoz-léte” fokozatos körvonalazódásáról, amely nem azonos a halálvágy morbiditásával, hanem a saját lét (és saját halál) igényének megvalósítására törekvésben artikulálódik.

Talán mindezek legendák lennének arra, hogy a jóléti társadalomból vagy az államvallásként elfogadott ún. szocializmus társadalmából kikivánczó, a viselkedésbeli és nyelvi konvenciókat felrúgó „elveszett” nemzedékek előszöveget lássanak a XVIII. század érzékeny irodalmában. Annál is inkább, mivel a roppant hatású, mentalitást, olykor divatot (öltözködést) formáló művek megkettőzve vannak jelen a hagyományban, önmagukban és paródiájukkal, az érzékeny-

ség meg színével és visszájával (a *Pamela* eredményezi a *Shamela* megírását, a *Werther*-utánzatok mellett a Werther-lázzról készült persziflázsok is napvilágot látnak, s ha Kazinczy adaptációjának csak jóval később születik is meg paródiája, *Batsányi János* fanyalgása jelzi, hogy a hagyománytörténet ellentétes nézetek összecsapásával gazdag).

A XIX. század csak fölerősítette az individualista és a kollektivistát, az egyén- és állam- vagy közösségközpontú nézetek vetélkedését, Kant és Hegel öröksége-értelmezése a XX. századi bölcséletek előkészítésében is szerepet játszik. S nem kevésbé kerül a viták középpontjába a leírhatóság, a tény(beliség), illetőleg az interpretáció, a/z ön/reflexió lehetősége, korlátozott volta, elbizonytalanodás és elbizonytalanítás viszonya, szerzői és a szerzőtől független narrátori, szereplői aspektus kérdése, nem is szólva a polifónikus és dialogikus regényről, mint amely a szereplőknek a regényben megszokott értékhierarchiáját átstrukturálja. Lényegében a szubjektum körül alakulnak-torzulnak, szorulnak védekező álláspontba a nézőpontok: a regényíró személye és általában a személyiség akképpen kérdőjeleződik meg, hogy az individualitás veszélyeztetettségét a regényíró mint kompetenciájának tűnését éli meg. A szerző mint személyiség éppen úgy kérdésessé válik, mint ahogy önnön világukban a szereplők individuum-volta, a mitológia és a Biblia figurái, történetei kicsinyítve, parodisztikusan jelennek meg, hogy jelentéktelenségük kiáltó ellentétben legyen azzal a történelehagyománnyal, amelynek cselekvőiként szerep várna rájuk.

Azt hiszem, hogy ebbe a körbe sorolható az érzékenység újra felbukkanása: immár nem a pozitivisták vagy naturalisták determinizmus jegyében viszonyul hozzájuk a XX. század második felének nem egy írója-értel-

mezője, hanem egy újabb (s nem stílusirányilag értett) *secessio* megszólaltatójaként. Beszédés tény, hogy az érzékeny regényeknek hőselképzelései akkor kapnak ismét teret az irodalomban, amikor világszerte ifjúsági mozgalmak teszik kétségessé a megállapodott társadalmi szokásrendet, és egyre kétségesebbé válik az egyén különútja az átlagos gondolkodású életstratégiákkal szemben.

A magyar irodalmi gondolkodásban viszont akkor kerül elő hangsúlyosan a *Fanni hagyományai*, amikor a klasszikus modernség hagyományát meg az avantgárd örökséget immár meghaladott, összefoglaló néven posztmodernnek minősített irodalmi/irodalomról szóló „beszéd” teljes polgárjogot nyert. Ekkor válik a magyar irodalomtudomány szerves részévé a francia szemiotikai irány, a német hermeneutikai iskola, a pszichoanalitikai elemzésnek a nyelvre vonatkozó megannyi előfeltevése, majd az angolszász világ dekonstrukcionizmusa, egy szóval a strukturalizmust követő elméleti elgondolások lassan-lassan kandidátusi diszsertációk, fordítások, tanulmánykötetek révén jelzik az irodalmi gondolkodás önmegújító szándékát, s mindennek kikerekítésül (szép)irodalmi folyóiratok, közöttük a fiatalabb nemzedék által szerkesztett-írt orgánumok mintegy szaktudományos dolgozatokat közölnek, nem véletlenszerűen, hanem rendszeresen. Mindez természetesen annak köszönhető, hogy az 1970-es esztendőktől, eleinte a hivatalosság ostoba szorításában, majd mind inkább jogos pozícióját elfoglalva a magyar irodalom is kialakította a maga „posztmodern állapot”-át, metafikciós műfajait, nem utolsó sorban intertextuális gondolkodásmódját. Ebben a helyzetben előbb-utóbb fel kellett vetődnie az érzékenység reprezentánsául számító *Fanni hagyományai* újraértékelésének.

Elszórt és egyéni kezdeményezések után mind hangsúlyosabban került előtérbe Kármán József kisregénye, amelynek többszörösen is keretes szerkezete, vállalt nyitottsága, a történeteket a szubjektum önreflexiója kedvéért a háttérbe szorító, töredék-sorozatot sugalló előadásmódja, s nem utolsósorban általam több ízben említett idézetelítettsége a jelen irodalma felől szemlélve több szempontból is alkalmasnak látszott egy újabb (sőt, legújabb) irodalmi/irodalomtudományos paradigma szembesítésére a hagyományosabb vagy egyszerűen más (nem feltétlenül konzervatív) felfogásokkal. Annál is inkább, mivel az a fajta létszemlélet, amely Kármánból árad (ismételten mondom: mai szemmel nézve), egyszerre jelzi az 1790-es évek nemzedékének és általában az ifjúságnak rosszérzését, helyét nem lelő és ezért a konvencionális világtérképezéseket már csak érzékenységgel is tagadó magatartását és egy olyan szerzői pozíció körvonalazását, amely valójában „eltörli” az elbeszélői (nemesak kompetenciát, hanem) szuverenitást is. Éppen a személyes szuverenitás a mű tétje; ennek rejtettsége-fenyegetettsége; majd a szerző által teremtett személy önmagába fordulása a kinti világ felől érkező magyarázatok, „nyelv” elégtelenségét példázza, egyben azt is, hogy részei egy hatalmi/paternalista diskurzusnak. Ám az elégtelenség-érzés áthatja a napló-, levélíró tevékenységét, az írást is, hogy a gesztus elsőbbségét, a beszéd nélküli nyelv, az érzékeny magatartás irodalomba ágyazottságát állítsa szembe azok világával, akik ezen az irodalmon kívül maradtak. Így érzik magukat az érzékeny regény „hősei” és XX. századbeli közvetlen leszármazottjai egy kisebbséghez tartozónak; s ezt a fajta önbesorolást elfogadva a maguk frusztráltságát világtapasztalattá emelik. Ennek következtében a feminista (irányultságú)

irodalomtudomány szinte bizonyítási anyagként tekintheti (tekinthetné) azokat az érzékeny regényeket, amelyekben a női főszereplő áldozatként jelenik meg, s ebből némi általánosítással irodalom- és szubjektumelméleti következtetések vonhatók le. Jellegetesen igényes megfogalmazásban *Hódosy Annamária* ekképpen vélekedik:

„Érdeemes azonban megfontolni Gayatri Spivak *Derrida-kritikáját: eszerint a férfiak által művelt dekonstrukció (...) csak a nő tárgyként vagy trópusként való használatával tud kimozdulni a sajátjának hitt pozícióból. Ennek következtében a beszélő alany férfiként még mindig teljes jelenlétként gondolódik el, lévén, hogy minden anti-szubsztanciális attribútum a nő rovásá(r/h)a íródik. (...) a férfi nőként, a tárgy alanyként való felismerésére, úgy tűnik, hiába is várunk, talán azért, mert elkülönülésük az, ami lehetővé teszi a beszédet... vagy talán azért, mert ez már túl fenyegető lenne a férfi pozíciójára nézve.”*

Pete Klára a *Fanni* hagyományai alábbi passzusához fűz szempontunkból fontos megjegyzéseket: „Bújj el, esztelen! bújj el! ne is mutasd magad többé az emberek előtt...”:

„Ezért érheti Fannit sokként az apai hátskörébe való visszakerülés. Az apa teljhatalmának hirtelen újjáéledése talán azért olyan valóságosul nagy jelentőségű, mert a szubjektumot énként rögzítő, s az Apa neve által irányított társadalmi jelölési gyakorlat eltörölhetetlenségének metaforája. Altala válhat nyilvánvalóvá Fanni állapotának szubjektum számára tarthatatlan mivolta, az ént MÁSIK vágyának társadalmon kívüli helyeként meghatározó alternatív kommunikáció kudarca, a báróné valós képről való tanításainak gyenge hatásfoka. (...) Fanni kénytelen elismert, felismert helyre – a MÁSIK általi kizárólagos meghatározott-

ság nem-helyére – szert tenni mind maga, mind a társadalom előtt. Szíve, amelynek attributumai mindig az alaktalanság valamely pólusát – töredékességét, avagy túlcsondulást – jelezték, ugyanarra a sorsra jut, mint azoké a holdogoké, akiktől mindig is elhatárolta magát...”

Az idézett két eszme-futtatás olyan elméleti konstrukció építéséről tanúskodik, amely szerint a szó szoros értelmében vett szövegmagyarázat, a szöveg kijelentéseinek átvilágítása egyben szembesítést jelent az újabb elméleti irányzatokkal, s a történeti szöveg és az ezzel hatástörténeti viszonyba került (az értelmező tevékenysége folytán a szöveggel érintkező) teória együttesen alkotják egyfelől a *Fanni hagyományai* lehetséges interpretációját, másfelől az értelmező elméleti téziseinek (éppen az érzékenység regényéből vett idézetek révén) szubjektívizálódását; a személyes jóállást ugyanúgy, mint elhatárolódás és azonosulás „belső” vitáját. A leginkább talán azért, hogy mindkét értekező az érzékenységről szólva mozgósítja az érzékenység „szak”-irodalmát és azt a típusú elméleti jellegű értelmezési stratégiát, amely lehetővé teszi az értelmező szubjektum számára a tárgyra és az előadásra történő, tehát önnön személyiségére irányuló reflexiót, méghozzá nyelvi játékok formájában. Ez egyben az „objektív” szférát is jelzi, ti: amennyiben az elméleti fejtegetés szójátékokkal, az ebben rejlő két-értelműségekkel a humorba csap át, nem az előadás hitelessége, hanem az értelmező (jöjjön egy paradoxon!) távolságtartó tárgyban-léte alapozódik meg, valami olyasmi, amit beleérző kívülállásnak is nevezhetnénk. A szituáció hasonlatos ahhoz, amit egy német Goethe-kutató fogalmazott meg: az érzékeny hőséről regényt író szerző messzire vonul hőségétől, hogy megfigyelhesse, de elég közel ahhoz, hogy megfigyeléscíró a hitelesség érzését keltve beszámolhasson.

A *Fanni hagyományairól* rendezett DEKONFERENCIA II. előadói a szöveggel általában és saját szövegükkel (meg a sajátjuknak érzett, sajátjukká élt Kármán-szöveggel) jártak hasonlóképpen; egy megtanult-feldolgozott (több megtanult-feldolgozott) elmélet távolából szemlélődtek-mérlegeltek- értelmeztek, ám szövegközelben maradván, hogy fiktív magatartásoknak még oly jelentéktelennek tetsző vonásairól is tudósítással szolgáljanak.

A Kármán-szövegből vett idézetek és a saját értelmezői szöveg között érezhető a feszültség, a különféle szociolektusok mégis egységes szöveggé válnak. Nem utolsósorban ama szó- és nyelvjátékok elidegenítő-megbarátkoztató horizontja révén, amelyből és amely felé a szövegértelmezés iránya földeríthető (Hódosy Annamária dolgozatának idézőjelbe tett alcíme szerint: „...avagy >Nimfomán innen, Kármán túl<”; Pete Klára kurzívált tanulmányindítása: „Intertextualitás – >Ó be jó itt! Ez a köz-hely engem oly jó szívvel fogad, mások – tölem mind idegenek<”). Elméleti gondolkodás és annak visszája, Kármán József és műve meg annak parodisztikus felfogása, a hasonló hangzású szavakban rejlő és messzevezető bűvészbüvölő tevékenység: egy módszer, amely feltárja műhelytitkait, amelyek nem titkok, egy szemlélet, amely „eklektikus” voltát programmá emeli (az eklektika itt a többrétségnek szinonimája!). Ha mindenáron irodalmi példával szeretném tételemet erősíteni, *Esti Kornél* versgondolataira hivatkozhatnék a mélység sekélyességéről és a sekélyesség mélységéről. Annyi tetszik valószínűnek számomra, hogy az értekező nemcsak meghatározza értekezése tárgyát, hanem a választott tárgy is meghatározza értekezőjét.

Kármán József nem Fanni, jóllehet Markovicsnéval folytatott szerelmi levelezésének hangvétele emlékeztet Fanni naplójá-

nak hangvételére. Az értekező meg nem Kármán, jöllehet a dolgozat tartalmazza, kifejti azokat a nem csupán irodalomelméleti érdekű és vonatkozású gondolatokat, amelyek a szerzőnek az érzékenységtől áthatott világtapasztalatáról és -tudásáról árulkodnak. Persze, nemcsak arról van szó, hogy a stílus maga az ember, hanem arról is, hogy az értekezések szerzői minden eddigi hasonlónak tetsző értekezési magatartással szemben, azokat messze meghaladva vetik el az igényelt és sosem megvalósítható „szolgáltatetikat”, nőnek föl az értekezés tárgyához, s nem hűvös tárgyilagossággal álcázott álszerénységgel nyilatkoznak meg. Mindez párhuzamba állítható az érzékenység szerzőinek irodalmi művek révén megnyilatkozó esztétikai és szorosabb értelemben vett, az individuumra vonatkozó nézeteivel: a kollektivitással szembeforduló személyiség keresi az önmeghatározás útjait-lehetőségeit egy olyan korszakban, amely jelszavaival biztosítani ígéri az egyén szabadságjogait (Kármán korában idecsengenek a francia forradalom célkitűzései, amelyek fényét sem a francia, sem a magyar történelem fordulatai nem teszik kérdéssé), a valóságban azonban vagy nem bontakozhat ki a hármasszóban megbúvó fogalom tartalma – ha pedig kibontakozhat(na), akkor tetszik ki, hogy a fogalmaknak hiányzik mind a társadalmi, mind pedig (esetünkben ez legalább olyan fontos) érzelmi fedezete.

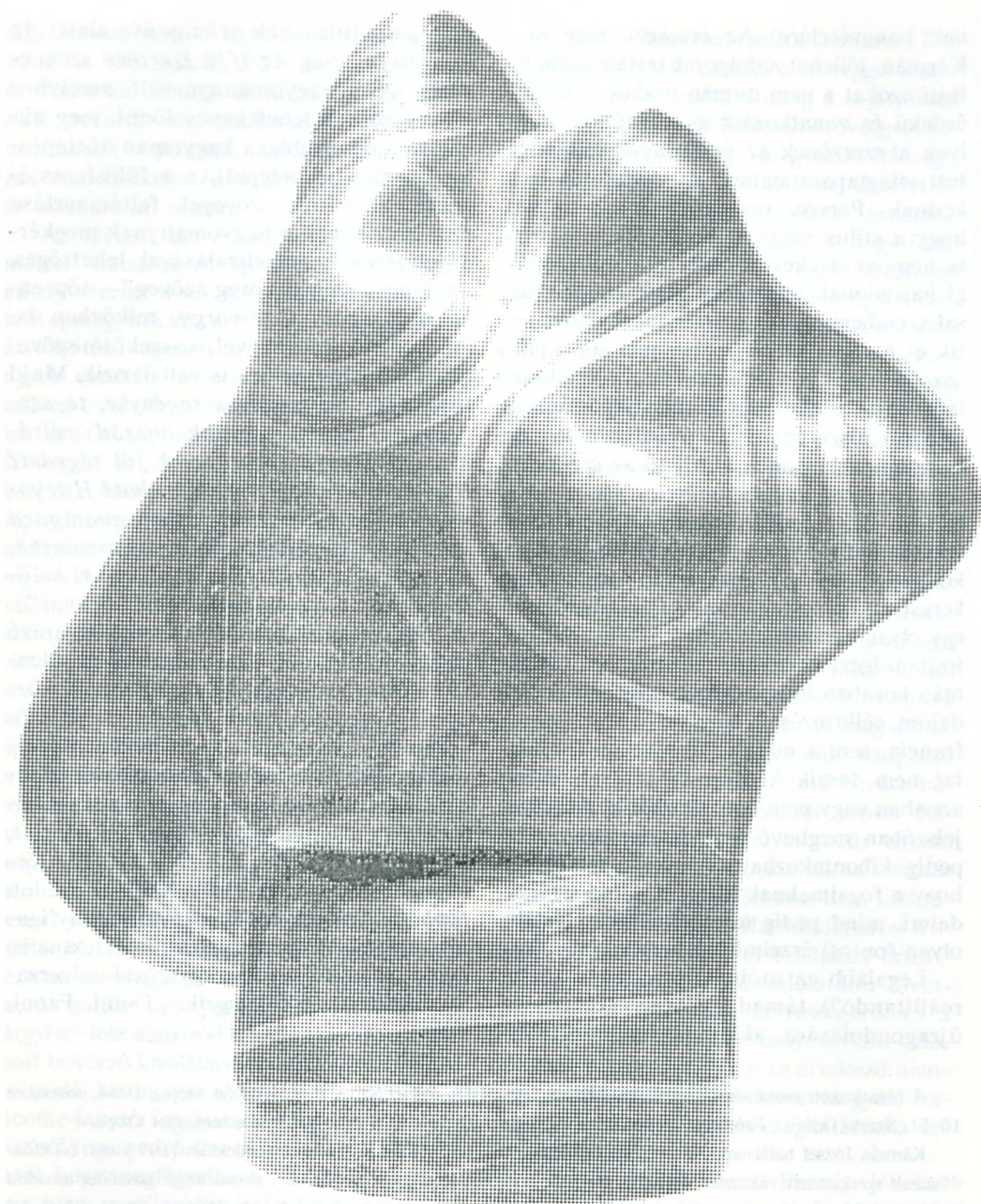
Legalább ez utóbbit létesítendő (helyreállítandó?), támad igény az érzékenység újragondolására, akkor is, ha (mint Kár-

mán pályafutásának néhány éve alatt) *Az új Héloïse* meg *Az ifjú Werther szenvedései* szöveggyűjteményévé vált, amelyhez szövegszerűen lehet kapcsolódni, meg akkor is, amikor ebbe a hagyománytörténetbe Kármán is belépett, s a fölöslegességtől elborított szövegek feltámasztása már csak ennek a hagyománynak megkérdőjelezésével, parodizálásával lehetséges. „Szegény, szegény öreg szöveg” – töprenkedik *Kálmán C. György*, miközben ismétléseivel, idézeteivel, összekötő szöveggel stílusimitációra is vállalkozik. Majd folytatja: „*Kétszázéves regényke, te szegényke. Hogyan legyünk hozzád méltányosak? Hogyan szeressünk jól tégedet? Úgy, mint egy régi bútordarabot? Hagyományt? Vagy mint előremutató, avantgárd szöveget? Állítsunk bele a hagyományba, bárhogyan visztazol? Vagy szedjük ki belőle, bármily szívesen tapicskolnál benne?*”

Az értekező minden szövegmagyarázó kétségeit kibeszéli, paralelizmusai és ellentétei némi avittságot ellensúlyozza a köznyelvi fordulatok beleillesztése a saját szövegbe. A dolgozat utolsó mondata, végkövetkeztetése(?) minden bizonnyal elfogadható, visszaül dolgozatom mottójára, átvilágítja az ellentétek kereszteződési pontját, összekapcsol érzelmes, hollywoodi filmtörténetet és magyar-érzelmes XVIII. századot, *Barbara Streisand*ot és magyar regényfigurát, angol és magyar nyelvet, intertextuális, nyelvjátékot fölmutató, egyszóval univerzális; szerényen így hangzik: „Fanni, Fanni, Fanni girl”.

A hivatkozott tanulmánykötet: Fanni hagyományai. DEkonFERENCIA II. Szeged (in Mojo), 1994. november 10-11. Szerk. Odorics Ferenc és Szilasi László. Szeged, 1995. ICTUS és JATE Irodalomelmélet Csoport.

Kármán József halálának 200. évfordulója alkalmából tartott losonci (Lučeneč) emléktülés (1995. okt. 6.) előadásainak szerkesztett változatát osztottuk meg olvasóinkkal. Kármán József losonci síremlékénél beszédet mondott Pál József, lapunk főszerkesztője. A református templomban lezajlott konferencián dr. Horváth István a Nógrádi Történelmi Múzeum igazgatója elnökölt.

Dienes Anila alkotása

Mizser Attila

naptünésben

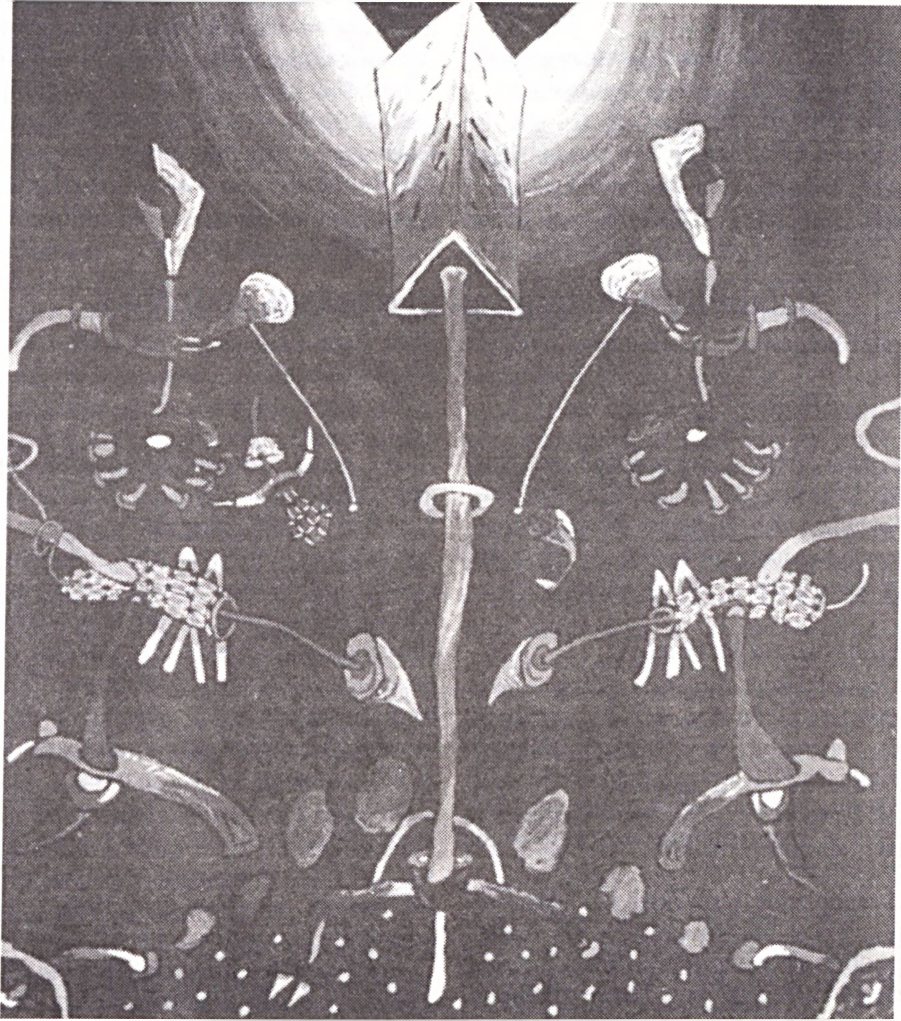
úgy látom már beborvul
aljas látmese
szemed szintje
csurig csordul
ki-be senki se
löttyen itt a
zivatarban
voltra váltó virradat
terepre tész
tészta télben
fog vacog és pillanat
lengő lábon
naptünésben
jönve-jön egy vaklövet
bezúdul a
nyitott házba
régés-rég várt mennydöreg

ima

mondják vékony
tű simul tenyérhez
vágódik bőrbé
törés közötté
rés marad

sztalker béla dala

belépni egy helyre
egy helyre lépni be
menni a körúton
laza léptekkel
egy vagy két sör
után lazán ahogy
valamikor sohase
úgy menni lenne
farmer kabát ing
mellény nadrág
hozzá far mer ez is
kell bele no mennék
én az úton én azután
belépni valahová
egy helyre de ne
számítsak rá ne
tudjam csak belépni be
mintha szükség törne
rád és be egy helyre
be ám rossz is a példa
egy szoba lenne jó
belépni be úgy nem
tudom hogy nem mintha
pártba nem nem is
ajtó ablak szenzorok
nem így matatni kéne
rajtam vagy nekem
csak belépni épp
ennyi kellene
egy helyre be

„Borgó” alkotása

Szenográdi Ferenc

Szécsény a történelmi változások sodrában

Szécsény Nógrád megye északi részén a szlovák határnál, az Ipoly völgyében fekszik. Itt halad át a Budapest-Rétság-Balassagyarmat-Salgótarján közötti 22-es számú főút. A városkában 2400 család él.

A település rövid története

Időszámításunk első évezredében is megfordultak itt különböző népek: germánok, avarok, szlovákok. A környéken talált, a honfoglalást követő évszázadokból származó temetők leletei arról tanúskodnak, hogy ezt a vidéket a magyarok már bejöveteleükkor megszállták.

Az első hiteles írásos adat 1219-ben Szécsényt még csak falunak említi. A XIV. század elején túlnőtt a környező helységeken, mezőváros jellegét öltött. *Szécsényi Tamás* felismerte, hogy a birtokát képező város felvirágoztatása neki magának is hasznára válik, ezért 1332-ben *XXII. János* pápától engedélyt kért ferences kolostor alapítására. *Károly Róbert* 1334-ben városi rangal ruházta fel Szécsényt. Az elkövetkező száz évben épült fel a templom, a kolostor, a várkastély.

Az elmúlt századok történelmi sodrája nem kerülte el a várost. A XVI. században, 1552-ben a török elfoglalta a várat, a várost. *Sobieski János* lengyel király 1683-ban véget vetett a helyi török uralomnak. Az ostrom után kitört a pestisjárvány. A város elnéptelenedett. *Bárkányi János* pátert, *II. Rákóczi Ferenc* nevelőjét 1689-ben a ferencesek a kolostor újratelepítésével bízták meg. Az élet hamarosan visszatért Szécsénybe. Nem sokkal később – 1705. szeptember 12. október 3. között – *II. Rákóczi Ferenc* már itt tartotta az országgyűlést. A századforduló tragikus eseménye 1797-ben szinte az egész várost – a kolostor, kastély, templom kivételével – tűzvész pusztította el. Szécsény ebből is újjászületett.

A szabadságharc idején bevonultak ide a császári csapatok. *Pulszky Ferenc* birtokát, aki az első felelős minisztérium megalakulásakor pénzügyi, majd később külügyi államtitkár volt, elkobozták. A felesége végül is 1864-ben visszakapta a birtokot.

A XIX. század végének kedvező eseménye a Balassagyarmat-Szécsény-Losonc vasútvon-

nal építése, amelyet 1896-ban adtak át a forgalomnak.

A szécsényiek nehezen vették tudomásul 1886-ban, hogy városi rangjukat elvették. Ki tudja, hogy mi ösztönözte az elődöket, amikor úgy döntöttek, hogy mégis városházát építenek. Talán e szomorú intézkedés, hogy a településtől elvették a városi rangot. Tény, hogy 1905-ben elkészült a városháza.

Lakói régen is, ma is szeretik településüket. „Majd mi megmutatjuk, és nem hagyjuk magunkat” – gondolkodás jellemző az itt élők nagy részére.

Az első világháborúból, amelyben 300 szécsényi vett részt, 135-en már nem tértek haza.

Itt mindig is adtak a város szellemi életére. A század elején városi újság jelent meg. 1933-ban alapították a polgári iskolát. Ebben az időben húsz egyesület működött a városban.

A II. világháború komoly áldozatokat követelt. Szécsényt 1944. december 6-tól december 28-ig ostromolták. A front elvonulását követően hamar elkezdődött az élet a városban. Ezt követően egyre inkább nehezebb és nehezebb napokat éltek meg az emberek. Ebben az időben a helyiek nagy többsége a mezőgazdaságból élt. A paraszti rétegnek a beszolgáltatás komoly terheket jelentett.

Nagy lelki megrázkódtatást okozott a vallásos embereknek a ferences rend helyi felszámolása. A rend tagjait 1950-ben vitték el. A kolostor épületét később a mezőgazdasági iskola kapta meg.

Az 1956-os forradalom után többen kénytelenek voltak emigrálni. *Kiss Andort, Horváth Bélát* és másokat meghurcoltak azért, mert 1956 őszén egy eszme élére álltak.

Az évszázadok során tüzvész, ostrom, pestis pusztította a várost, de az mindig meg tudott újulni. A nagyobb és kisebb történelmi változásokat az emberek mindany-

nyiszor valamiképpen feldolgozták magukban.

Mi a helyzet az elmúlt évek történelmi változásaiban ?

Volt egyszer egy járás

A szécsényi emberek nehezen felejtik el, és még mindig sokukban él az a gondolat, hogy a mai problémák gyökerei a 70-es évek végén hozott közigazgatási átszervezéssel magyarázhatók. Azzal, hogy Szécsény megszűnt járási székhely lenni.

– A város jelenlegi helyzetét, az itteni állapotokat, csak úgy tudjuk megérteni, ha legalább másfél évtizeddel visszaforgatjuk a történelmet.

A 70-es évek végén a járás megszüntetése azt jelentette Szécsény életében, amit az ország életében Trianon. Az akkori első számú vezetők nem emelték fel szavukat az úgynevezett közigazgatás korszerűsítése ellen. Én magam is tudom ezt, hiszen átéltem az egészet. A járási tanácsnak a megalakulásától az utolsó pillanatáig tagja voltam. Az akkori megyei vezetők hosszasan próbálták nekünk magyarázni, hogy milyen jó lesz az Szécsénynek, ha Balasagyarmat lesz a járási székhely. Amikor megkérdeztem: ha az olyan jó, akkor miért kell minket annyira győzködni? Elképzelheti, hogy milyen választ kaptam – magyarázta Kelemen Bélu.

– Ön abban az időben a Magyar Nemzeti Bank szécsényi járási fiókjának volt a vezetője. Hogyan érintette az úgynevezett közigazgatás korszerűsítése?

– *Megszűnt itt a bank. Engem Salgótarjánba helyeztek. A bank megszűnése három dolgot vont maga után. Egy intézménnyel kevesebb lett Szécsényben. Kisebb lelki problémát jelentett az ott dolgozóknak, hogy mi lesz velük. Jólle-*

het elhelyezkedtek, de sokuknak utazgatni kellett. Ami a legfontosabb, hogy az emberek a banki ügyeket nem tudták helyben intézni. – Nemcsak a mi intézményünk szűnt meg. Jónéhány más is. Ezzel az intézkedéssel, hogy Szécsénytől elvették a járási székhely rangját, elkezdődött a település szellemi életének leépítése.

Történelmi tény, hogy Szécsény megszűnt járási székhely lenni. Ezzel megszűnt a járási hivatal, a járásbíróság, a járási rendőrkapitányság, földhivatal. Szécsény egy csendes kis település szintjére redukálódott. Az itt élő emberek, a vezetők egyszerűen beletörődtek a megváltoztathatatlanba? Őze János a város jelenlegi alpolgármestere a kérdésre így válaszolt.

– Szécsényt három dolog sújtotta. Az egyik, hogy mindig is kevés szószólója volt a megyén. Higgye el, abban az időben ez így működött. A másik a földrajzi fekvése: Salgótarján és Balassagyarmat között mi voltunk a „légvár”. Pedig épp a földrajzi fekvése miatt többet érdemelt volna ez a város. A járás akkori első emberei, értem ezen a párttitkárokat, sohasem kötődtek Szécsényhez. Így aztán könnyen kialakulhatott az a helyzet, amely kialakult. Egy dolgot azonban még el kell mondanom. Ha főnt kiterveltek valamit, az ellen itt lent nagyon keveset lehetett tenni.

Hogyan látja az egykori intézkedés városra gyakorolt hatását Borik Albert fiatal vállalkozó?

– Egy kis túlzással azt mondhatom, hogy a járási székhely megszűnésével kereskedelmünk falusi szintre süllyedt. Addig a környező településekről az emberek idejöttek ügyeket intézni, amit legtöbb esetben bevásárlással kapcsoltak össze. Az intézkedés után Szécsény csak átutazó állomás lett. Azok, akik korábban Szécsényben

a különböző hivatalokban dolgoztak, Balassagyarmatra kerültek, esetleg Salgótarjánba. A bevásárlásaikat ott intézték el. Aztán volt ennek az intézkedésnek még egy másik hátulütője. Minden ember valamilyen közösségi életet él. A Szécsényből eljáró emberek, s mondjuk meg őszintén az értelmiségiek egy jelentős része volt ez, a két városban éltek közéleti életüket, Szécsény ezzel is kevesebb lett. Akárhogyan is nézzük, a járási székhely elvételével Szécsény nagyon visszaesett a fejlődésben.

Szécsény és a gimnázium

Az 1970-es években jogosan érezték úgy a szécsényiek, hogy városukat tudatosan vissza akarják fejleszteni. Miért? Erre sem akkor, sem most nem tud senki elfogadható választ adni. Az egykori járási vezetők gyengeségét, egyfajta tervszerűtlenségét, a megyei vezetőség Szécsénnyel szembeni közömbösségét egy erős centrális irányítást és bizonyos emberek háttérérdekét vélték az intézkedésben felfedezni az itteniek.

Tény, hogy a gimnázium is megszűnt Szécsényben. Az intézményre a „halálos ítéletet” még előbb kimondták, mint a járásra. Hogyan vélekednek az egykori gimnáziumról az érintettek, az igazgató, tanárok, diákok, szülők?

Szerémy Gyula az egykori gimnázium volt igazgatója:

– Szécsényben az 1963-64-es tanévben kezdte meg működését a gimnázium. A középiskola első három év után vált önálló intézménnyé, addig a II. Rákóczi Ferenc Általános Iskolával közös igazgatás alatt működött. Azért, mert megyei elhatározásra született, továbbá, mert az általános iskolások közül egyre több tanulót szorított ki a fejlődő gimnázium a saját tantermeiből, a település nem örült túlságosan az új iskolatípusnak. A Járási Tanács Művelődésü-

gyi Osztálya és Szécsény tanácsi apparátusa különösen nem, mert a megye csak az ígéreteit nem sajnálta, a pénzt már igen. Ezért a járásnak az általános iskolától kellett elvonni a gimnázium fenntartásához szükséges költségvetési fedezetet. Még nagyobb gondot okozott, hogy bár a megye szinte azonnalra ígerte az új épületet, mégis hajszálhíján elmaradt a beruházás. Ha az akkori országgyűlési képviselőnk Sümegi János nem rendelkezik olyan összekötetéssel, és nem jár utána, ma sem volna iskolaépület a Rákóczi ut 90.szám alatt.

Miután János bácsi előtt minden magas hivatal ajtaja megnyílt, és ő nem is restelt kopogtatni rajtuk, nagy késéssel ugyan, de 1968 decemberére beköltözhetővé vált a gimnázium épülete. A nehézségek ellenére 50-60 szécsényi és környékbeli fiatal érettségizett a nappali tagozaton és átlagosan fele ennyi a dolgozók gimnáziumában.

Szécsény és a szomszédos települések sokat veszítettek azzal, hogy a 70-es években hivatalban lévő vezetőknek nem kellett a gimnázium. Csupán Kalocsai Miklós és Kiss Sándor pártbizottsági funkcionáriusok akarták ezt az iskolát.

Amikor ők itthagyták hivatalukat, utódaik asszisztáltak a megyei döntés végrehajtásához, a gimnázium megszüntetéséhez.

Szécsény nemcsak gimnáziumát veszítette el 1976-ban, hanem a fő jól képzett középiskolai tanárát is. Ők ugyanis a szakközépiskolával történő összevonás miatt kerestek más állást maguknak. Senki sem marasztalta őket.

A volt gimnázium tantszéki tagjai közül Hégyes Györgyné, jelenleg a balassagyarmati Balassi Bálint Gimnázium tanára a következőket mondta :

– A tanári pályámnak a legszebb korszaka volt az a hat év, amit Szécsényben töltöttem.

Emlékeimben él, hogy meg kellett küzdenünk a gimnázium elismeréséért, azért, hogy a szülők ide adják gyermekeiket a balassagyarmati, vagy a salgótarjáni középiskolák helyett.

A szécsényi gimnázium rövid idő alatt kivívta a szakma, a szülők elismerését. A végzős diákok közül nagyon sokan kerültek egyetemre, főiskolára. Dr.Gál Lóránt az iskola egykori diákja így emlékezik vissza:

– Egy városhoz elengedhetetlenül hozzátartozik a diákság is. Ez nagyvárosban egyetemet, Szécsényhez hasonló kisvárosok esetében pedig gimnáziumot jelent. A helyi gimnáziumnak számtalan előnye volt. Elsősorban a továbbtanulni szándékozók nem voltak hosszú utazásra kényyszerítve, s a környező településeken lakók is könnyebben eljuthattak Szécsénybe, mint a másik két városba. Esélyt jelentett a gimnázium arra, hogy az itt végzettek a városban maradjanak, vagy az egyetemek, főiskolák után visszatérjenek.

Ebben az iskolatípusban jelentek meg az önkormányzat csírái. A tanári kar az oktatáson kívül befolyást gyakorolt a város szellemi életére.

A remény hal meg utoljára.

A 90-es évek elején a városban és környékén egyre többen megfogalmazták a gimnázium újraindításának a gondolatát. A pártok zászlaikra tűzték: „Legyen a városnak ismét gimnáziuma”.

Az MDF részletes, felmérésen alapuló programot dolgozott ki a helyi gimnázium előnyeiről. 1991-ben az látszott elfogadható megoldásnak, hogy a mezőgazdasági szakközépiskola négy évfolyamos gimnázium megszervezésével bővíti képzési formáját. Akkor az iskola vezetősége nem látta ennek a realitását.

Közben a két szomszédos városban, Salgótarjában és Balassagyarmaton beindult a

6 évfolyamos gimnáziumi képzés. Tehetséges gyermekek Szécsényből és környékéről a két gimnáziumban folytatták tanulmányukat 6. osztály után. Így ebben az időben Szécsényben már nem volt létjogosultsága egy 4 évfolyamos gimnázium megszervezésének.

Az önkormányzat széleskörű felmérést végzett a szülők körében egy leendő gimnázium indításáról. A szülőknek az volt a kérésük, hogy önálló gimnáziumot alapítson az önkormányzat. Gyermekeiket nem szívesen adják a mezőgazdasági szakközépiskolával összevont gimnáziumba. Egy iskola szellemiségét, profilját, követelményrendszerét csak akkor lehet kialakítani, ha az önálló. Így döntött az önkormányzat az önálló 8, illetve 6 évfolyamos gimnázium indítása mellett. Az oktatás az 1994-95-ös tanévben kezdődött el.

A gimnázium iránti érdeklődést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 231 tanuló jelentkezett, s közülük 198-an nyertek felvételt.

– A gimnázium több mint reménysugár a város önállóságának útján. Egyfajta biztosíték arra, hogy ennek a településnek ismét lesz önálló, az itt lakók életét meghatározó szellemi élete – mondta Melo Magdolna szülő.

Kelemen Béla azt a gondolatot fejtegette, hogy a gimnázium fényes bizonyítéka annak, hogy a szécsényiek nem törődnek bele a megváltoztathatatlanba. Ha kell, kezükbe veszik saját sorsuk irányítását.

– A leköszönt önkormányzatnak három előremutató, a város jövőjét meghatározó döntése volt. A gáz bevezetése, a zeneiskola megszervezése és a gimnázium beindítása – vélekedett Smelkó István az MDF szervezetének helyi vezetője.

Ismét van a városnak rendőrkapitánysága

Ha kívülről nézném ezt a várost, talán nem fájna annyira az, ami fáj. Nem fájna, de végtelenül bosszantana. Tudunk építeni, létrehozni dolgokat, aztán ugyanazt lerombolni, átalakítani, átszervezni. Nem törődve az anyagi és emberi áldozatokkal. Mindezt csak azért mondtam el, mert volt ennek a városnak egy rendőrkapitánysága. Tudom, hogy mit jelentett a megszűnése az itt élő embereknek.

Hadd idézzem ezzel kapcsolatosan a helyi újság 1990 júliusi számának egy cikkét. „Amióta az 1978-as év végén megszüntették a városi rendőrkapitányságot és ésszerűsége hivatkozva a balassagyarmatihoz csatolták, elég sok volt a gond. A legegyszerűbb okmányokkal is balassagyarmatra kellett utazgatni, az ellenőrzés lanyhult a térségben, hiszen a balassagyarmati körzetnek a perifériáján voltunk, romlott a közbiztonság. Mindezek egyenes következménye volt, hogy a térség lakossága egyre elégedetlenebbé vált a rendőrség munkájával szemben. A helyzet tarthatatlanságát felismerve a rendőrség illetékesei egyetértésével 1988-tól már Szécsényben lehetett elintézni a személyi igazolványokkal és útlevelekkel kapcsolatos teendőket, de a közlekedés rendjében, a vagyonvédelemben nem történt előbbrelépés. Summázva azt lehet talán mondani, hogy a balassagyarmati Városi Rendőrkapitányság nem volt igazi gazdája ennek a térségnek, így minden törvényisztelő állampolgárt örömmel töltött el a hír, miszerint Szécsényben Városi Rendőrkapitányság alakul”.

Egy évvel később a megyei rendőrkapitány, a környező települések polgármestereinek az egyetértésével dr. *Havasi Zoltánt* kinevezte Szécsény város rendőrkapitányának.

Velencei Ferenc igazi lokálpatrióta, tőszyökeres szécsényi, így fogalmazott:

– Már ez is valami, de még nagyon messze van a rend.

Új szelek fújdognak

A szécsényi emberekre jellemző, hogy a lakosságot két csoportra osztják: tősgyökeres szécsényiekre és bevándorlókra. Az utóbbiakat nem egyszer a jöttmentek jelzővel illetik. Mi lehet ennek az oka? – kérdezem Velencei Ferencet.

– *Ez így nem egészen igaz. A helyzet nem olyan egyszerű. Az elmúlt időszak tanított meg minket arra, hogy ne higgyünk az „esőcsinálóknak”, az idegenek ígéreteinek. Ezt a várost a megyei vezetők, a fejünkre tett idegen kiskirályok már nem egyszer becsapták, félrevezették. Az ilyen emberek azután szedik a sátorfájukat, és „angolosan” lelépnek. Egy szécsényi ember, aki itt született, nem hoz olyan intézkedéseket, hogy utána ne merjen az emberek szemébe nézni. Az itt születettek és itt élők között nincsenek hamis próféták. Ennek a városnak volt egy Bóvíz és egy Földi korszaka. Mi elfogadjuk, tiszteljük azokat az idegenből idetelepült embereket, akik beilleszkednek és tesznek is valamit ezért a városért. Nagyon sokan vannak ilyenek. Hogy csak néhányat említsek néhány Antal Károly, néhány Boros Béla, néhány Borda István, Bakos Ferenc, Szerémy Gyula, Kovács György, Csuka László és sokan mások.*

– Említette a Bóvíz- és Földi korszakot. Mit ért ezen?

– *Amikor ők voltak a tanácselnökök, fejlődött ez a város. Kollégium, Skála Áruház, általános iskola, kultúrház, lakótelepek, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Mind a ketten tősgyökeres szécsényiek voltak. Földi Laci bácsi fegyelmet kapott, mert túllépte a megyétől kapott keretet. Azt mondta: A fegyelmi csak egy papír, de a város korszerű közvilágítása megmarad”. Ilyen gondolkodású vezető emberek kellene nekünk.*

– Miért? A maiak nem ilyenek?

– *Megmondom őszintén, vannak közöttük olyanok, akik előbbre valónak tartják saját egzisztenciájukat, gazdaságukat, mint a város érdekét. Ilyen szemlélettel nem lehet egy várost irányítani.*

Csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy nem minden képviselőnk ilyen, és különösen nem a polgármesterünk.

*

Hogy valójában mikor kezdődött el az ország demokratikus átalakulásának a folyamata, nehéz lenne időponthoz, helyhez kötni. Hogy Szécsényben mikor indult el ez a változás, ugyancsak nem köthető dátumhoz. Egy biztos. Voltak személyek, akik élén jártak az átalakulás folyamatában. Vannak közösségek, amelyek hozzájárultak, felgyorsították a helyi változásokat. Ott bábáskodtak a helyi demokrácia megszületésénél.

A helyi újság 1989. decemberi számában írta: „...Várunk valamit, amit nem tudunk megfogalmazni, amit nem mondunk ki, de a reményt keltő várakozás ott él a lelkünk mélyén. (...) Tudjuk, hogy 1989 karácsony estéjén felhőtlen nyugalom kilátásával nem áltathatjuk önmagunkat, de azt is tudjuk, hogy egy új karácsony kopogtat az ablakon.

(...) Midőn csöndes rezzenések, hangozabb emberi szók jelzik az idők változását; midőn kezd szárba szökkenni a remény, meg kell hogy fogalmazzuk önmagunknak: mi a küldetésünk? Mások és önmagunk boldogsága. Csak ilyen közegben mondhatunk egymásnak boldog karácsonyt. Csak így lehet súlya, hite szavunknak...”

Szécsényben az évtized fordulóján a politikai változások főbb mozgatója az MDF volt. *Frisch Oszkár* erre így emlékezik vissza:

- Levegőben lógott a változás. 1988. december 16-án megalakítottuk a helyi csoportot. Ezt annak rendje és módja szerint bejelentettük a tanácson a HNF helyi szervezeténél és az MSZMP irodáján. - *Hogy mi volt a célunk?*

Azoknak az összefogása, akik városunkban és környékén részt kívántak venni a helyi politika alakításában, a demokratikus közvélemény kialakításában.

Ahol csak lehetett támadást indítottunk az MSZMP, majd utódja az MSZP ellen. Sikerült elérni, hogy az akkori tanácsi vezetés komolyan vett minket. Aláírásokat gyűjtöttünk. Az egyik ilyen nagy akciónk volt, hogy a pártházat át kell alakítani egészségügyi centrummá. Kidolgoztuk programunkat, amelyben sikraszálltunk a szabad választások mellett. Csak megjegyzem, hogy később az egészségügy-hálózat fejlesztése a mi koncepciónk alapján valósult meg. El kell hogy mondjam, két vonal rajzolódott ki sorainkban. Az egyik az akkori és korábbi párti és állami vezetés számonkérése, elszámoltatása.

Mi a szürke, egyszerű párttagokra nem gondoltunk. De szeretném hangsúlyozni, hogy a számonkérést, elszámoltatást csak egyes személyek szorgalmazták. A józanabb vonal a város fejlesztését, a demokratikus élet kibontakozását tartotta fontosnak. És ez volt az erősebb. S azt hiszem, hogy nincs a városban olyan ember, akit ezért vagy azért az MDF számonkért volna...

A helyi átalakítást a demokratikus élet kibontakoztatását a helyi MSZMP reformgondolkodású párttagjai is sürgették.

- Mi is a változás hívei voltunk. A más csoportosulásokkal szemben nehezt-

tette a helyzetünket, hogy a megyei pártbizottság minden lépésünket figyelte. Egy alkalommal behívtak, s keményen számonkérték rajtam, hogy miféle reformokat akarunk mi Szécsényben. Két tűz között voltunk: egyfelől támadtak minket az itteni túllünk jobbra álló csoportosulások, a másik oldalról pedig az előbb említett keményvonalú megyei vezetés - mondta Borenszki Ervin.

Gazdaság az alapja mindennek

Csak azt lehet elosztani, amit megtermeltünk. Ezt a régi igazságot a szécsényiek is jól tudják.

- A 80-as évek közepén bementem a pártbizottságra, beszéltem a tanácselnökkel, hogy telepítsenek Szécsénybe mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágat. Mit gondol mi volt a válasz? Azt mondták, hogy én építész létemre nem látom át a térség munkaerőgazdálkodását. Aztán megmagyarázták, hogy Salgótarján üzemei bőven felveszik a térség felesleges munkaerőjét. A történelem engem igazolt. Amikor a gazdasági helyzet romlott, Salgótarján üzemeiből elsőként a bejáró dolgozókat küldték el. Aztán hivatkoztam a város vezetőinél a szövetkezet melléküzemágaira. Elmondtam, hogy miért kell öntödét létrehozni és miért olyanal foglalkoznak, aminek kevés köze van a mezőgazdasághoz.

Abban az időben a vezetés csak a mezőgazdasági termeléssel foglalkozott. Megfeledeztek az ipar fejlesztéséről, pontosabban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó élelmiszeripar meghonosításáról - magyarázta Borik Albert képviselő.

Mindannak amit ön elmondott bizonyos mértékig ellentmond az ELZETT Zár és Lakatgyár idetelepítése.

- Ez csak egy. Több olyan üzemre lett volna szükség, amely az eljáró munkaerőnek

itt helyben biztosít munkalehetőséget. Igaz, hogy a változás idején az ELZETT is problémákkal küszködött, sőt be kellett zárni, de legalább megmaradtak a szerelőcsarnokok. Tudott a város valamit privatizálni, volt olyan hely, ahol az új ipar elindulhatott. Ha több üzem lett volna, akkor most nagyobbak lehetnének a lehetőségek, kevesebb lenne a munkanélküliek száma.

Borik Albert véleményének ellentmond dr. Sümegi Sándor, a volt termelőszövetkezet elnöke, az újtípusú szövetkezet vezetője.

– Szécsényben 1960. február 13-án alakult meg a termelőszövetkezet. Egy évvel később ide csatolták Pösténypusztát, majd Benczurfalvát. Politikai döntés alapján 1975-ben a volt nagylóci szövetkezet egyesült a szécsényivel. Négy évvel később Hollókő-Zsunypusztá Petőfi Népe MGTSz csatlakozott hozzánk. Újabb politikai döntés és Ludányhalászi, Nógrádszakált is idecsatolták. Ezt követően a nagy szövetkezet 7776 hektáron gazdálkodott.

1992. december 11-én a közgyűlés az alábbi szerkezetet alakította ki. A több, mint 600 millió forint vagyon közel 50 százaléka jutott a Termelő Értékesítő Szolgáltató Szövetkezetnek. A II. Rákóczi Ferenc Mezőgazdasági TÉSZZS, amelynek én vagyok a vezetője, a volt szövetkezet jogutódja.

Kivált a közös gazdaságból 8 személy, ők önállóan gazdálkodnak.

Csókási Béla röviden így summázta döntését: *Az apám is paraszt volt, szerettem a földet, ami megélhetést jelentett a család számára. Annak idején bekényszerítettek bennünket a térszbe. Most végre megmutathatom, hogy egyedül mire vagyok képes. Jobb így, hogy a magam ura vagyok.*

Dr. Sümegi Sándor a szétesésről a továbbiakban a következőket mondta: –

Hollókő-Zsunypusztá térségben megalakult az önálló gazdálkodó N-DIORIT Kft. Ludányhalászi térségében a BSZV Kft. jött létre. Szécsényben az Industria Kft.-hez az ipari tevékenység került. Amit eddig mondtam azok száraz adatok, pusztán tények. A véleményem, hogy kár volt szétverni a szövetkezeteket, ami egyértelműen hozzájárult a magyar mezőgazdaság visszaeséséhez. Nem titkolom mi most csak úgy tudunk megélni, hogy elkezdtük felélni a vagyonunkat. Ennek nem csupán mi vagyunk az okai, késett a szövetkezeti törvény, a privatizációt sem úgy hajtották végre, hogy a szövetkezeteknek jó legyen. Gondolok itt arra, hogy a földjeinkért a kárpótlási jegyeket még mindig nem kaptuk meg. Véleményem szerint, hosszú éveknek kell elteltetni ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság talpra álljon.

Munkanélküliség

1990 nyarán már erősen fújdogált a munkanélküliség szele. Az emberek tele voltak bizonytalansággal, szorongással, félelemmel. A város legnagyobb ipari üzeméről így írt a helyi újság 1990. júliusi száma: *Lakat kerül a BRG-re?* címmel: „Talán épp az egykor itt gyártott lakat díszeleg majd a gyár kapuján? Ez az egyik legnagyobb kérdés most Szécsényben. A dolgozók az utóbbi hónapokban érezték, hogy valami baj van, hiszen egyre kevesebb volt a munka. Már nem kellett, sőt nem is lehetett túlórázni. Nyílt titok volt: baj van a vállalattal. Tudtak arról, hogy Salgótarjánban 500 főt küldtek el az ottani egységtől. A szécsényieket is megcsapta a >halál szele<. A bizonytalanság érzését csak fokozta, hogy nem tudták kiket fog érinteni. A feszültség miatt barátok ellenségekké váltak, mindenki bűnbakot keresett és látott a másikban. Tóth László úr a szakszervezeti bizottság

titkára: Igyekeztem mindent megtenni, hogy ne kerüljön sor az elbocsájtásokra, még a Szakszervezetek Országos Szövetségétől is segítséget kértem. Eredménytelenül. Egyetlen lehetőségünk maradt, segíteni, hogy zökkenőmentesen, minél kevesebb problémával oldjuk meg a leépítést, a létszámsökkenést”.

A végeredmény: az üzemet bezárták. A szakszervezeti titkár most munkanélküli:

– *Megpróbáltam több helyen is elhelyezkedni, de nem sikerült. Tudja, én a változás legnagyobb problémáját abban látom, hogy korábban az embereknek megmondták, hogy mit kell csinálni, és tették a dolgukat. Az ilyen szellemben élő emberek nehezen tudnak váltani, az újhoz alkalmazkodni, próbálkozni, netán kockáztatni. Az én esetem is jó példa erre. A fiam, aki szobafestő, az utcára került. Nem volt úgy elkeseredve mint én. Könnyebben feltalálta magát. Nyitott egy kis zöldségboltot, nem nagyot, de arra jó volt, hogy őt eltartsa. Aztán ez a bolt szép lassan bővült. Ma már azt mondhatom, hogy talán nekem is cseppen onnan valami. Nem mondhatom, hogy tönkrement a családi életem, de szomorú dolog, hogy a fiam tart el, még akkor is ha besegít nekem a munkába. Egy istentelen nagy ürességet érzek magam körül. Nemegyszer a feleségemtől is megkapom, hogy mit akarok én eltartott munkanélküli?*

Hogy mit jelent a munkanélküliség az emberek életében?

A többségüknél lelki válságot. Elzárkózást a külvilágtól.

P.J.-né mondta el a következő történetet, arra kérve, hogy ne írjam ki a nevét:

– *Férjem gépkocsivezető volt a szécsényi VOLÁN-telepen. Megbecsülték, tisztelték mert megbízható, jó szakember volt. Szerette a munkáját. A vállalat megszűnésével munkanélküli lett. A férjemet mintha kicserélték volna. Nem szólt senkihez, mogorva volt,*

egyszerűen nem tudta feldolgozni önmagában azt, hogy ő munkanélküli. Nem tudott alkalmazkodni az új kényszerhelyzethez így aztán a saját kezével vetett véget életének. A tragédia azzal folytatódik, hogy az apa halála annyira megviselte a tizenéves fiam lelkét, hogy agresszív lett, nem járt iskolába, nem érdekelte őt semmi, tiltakozott a világgal ellen. Végül intézetbe kellett őt adni.

Egy másik férfi N.L. mondta:

– *Kovács a mesterségem. Mindig azt mondtam a főnökeimnek, ha felbosszantottak: itt a kalapács, gyertek vegyétek ki a kezemből. Tudtam, hogy nem teszik meg, mert azzal dolgozni kell. S mi történt? Kivették a kezemből és félretették a sarokba. Nem volt szükség a kalapácsra, a munkámra. Mi tagadás szégyellem, hogy munkanélküli lettem, s az az igazság, hogy nem is tudom, hogy mihez kezdjek, mert csak a kovácsmesterséghez értem.*

Történelmi változások, amelyben nem dörögtek ágyúk, nem kepeltek géppuskák, nem folyt a vér. De a történelem változásai rátelepedtek az emberek vállára. A szélsőségek sok ember lelkében tombolt a vihar.

Ahogy múlt az idő, egymásra rakódtak a napok, hetek, hónapok az emberek egyre inkább megtanultak együtt élni a munkanélküliséggel. Sokan úgy megszokták ezt az életformát, hogy ma már akármilyen munkát nem is vállalnak el szívesen.

– *A nevemet ne írja meg, de megmondom magának őszintén, hülye lennék elmenni 18.000 Ft bruttóért dolgozni, amikor megkapom a munkanélkülit, és jóval többet tudok összemazszkolni.*

Horváth Ferenc az ELSA Kft. ügyvezető igazgatója mindezt azzal erősítette meg, hogy üzemükbe, amely a volt BRG helyén működik, akár 100 embert is fel tudnának venni. Sajnos nincs jelentkező.

Család, amely küzd, bízik és remél

Nehéz helyzetben vagyok, amikor azt kutatom, hogy a változások hogyan érintették a családokat. Hiszen a nagy nyilvánosságot senki sem vállalja szívesen. A családja belső életét nem teregeti ki. Végh Lajos és családja vállalta ezt.

A Végh familia annyiban átlagos magyar család, hogy mindazok a társadalmi folyamatok, amelyek az elmúlt években lezajlottak, erős hatást gyakoroltak rájuk: őket is a változások negatív szele érintette meg jobban. Átlagos annyiban is, mint a családok jelentős része, hogy nagy áldozatvállalások és nehézségek közepette is, de sikerült talpon maradniuk. Az általános jegyek közé sorolhatjuk azt is, hogy nem csupán szemlélői, alkotói is saját életüknek, sorsuknak. És abban is meg egyeznek a nagy átlaggal, hogy az átalakulás kínálta változásokra nehezebben, ha úgy tesszük, többszöri átgondolás, megfontolás után reagáltak.

Eltérnek azonban az átlagos családtípustól abban, hogy három gyermeket nevelnek. A legidősebb Bence 11 éves, a 8 évfolyamos gimnázium elsőse, Gergő az általános iskola harmadik osztályába jár, Enikő első osztályos. De a család szerkezete is különbözik a nagy átlagtól abban, hogy a 40 éves családfő nyugdíjas édesanyja is velük lakik. Erzsébet néni szövnőként ment nyugdíjba 15 éve. Ha hívják, még most is bejár kisegíteni.

Az ön számára mit jelent a család?

– *Nehéz egy kérdés. Azt mondhatom, hogy minden. Mit érne az élet egyedül. Semmit. A feleség, a gyerekek adják az élet értelmét. Ők azok, akikért érdemes dolgozni.*

Kati, a feleség (gyermeknevelési támogatást kap):

– *Higgye el, nem minden a pénz. Tudom, hogy most nagyon sok embernek az a mindene, talán még az istene is. Nem mondom az is kell a boldogsághoz, sőt a pénz-*

telenség a legtöbb feszültség forrása, mégsem szabad csak pénzben gondolkodni. Van a földön más érték is. Ilyen: a békés boldog családi élet, a gyermeki mosoly, az értük való aggodás, az a sok apró öröm, amit nyújtanak. Tény, hogy több mindenről le kell mondanunk. S az ő szeretetük, ragaszkodásuk kárpótol azért, amihez most nem jutunk hozzá. Ki tudja, talán egyszer nekünk is megadatik, hogy lesz kocsink, kirándulhatunk, üdülhetünk, festményeket vehetünk, nem kell lemondani kedvenc íróink könyveiről.

Amikor arra kértem az édesapát, hogy meséljen önmagáról, élete útjáról, fontosabb állomásairól, rövid gondolkodás után a szemembe nézett és határozottan mondta:

– *Én őszinte leszek, mert úgy érti meg igazán az életemet, ha lehet ne hagyjon ki belőle semmit. Nem tartoztam a jótanulók közé, úgy, mint a két nővérem, akikből tanárnő lett. Így szakmát választottam. Autószerelő lettem. Amikor fel szabadultam, a VOLAN-nál dolgoztam. De különösebben nem érdekelt a szakma. Így nem is tartoztam a jó szakemberek közé. A sereg előtt lehetőségem adódott arra, hogy megszerezze a jogsit. A vezetés? Az igen, az mindig érdekelt. A FÜSZÉRT-nél rakodóként dolgoztam, majd idővel kocsi t kaptam. A feleséggel is a munkahelyemen ismerkedtem meg. Összeházasodtunk. Szécsényben a szülői házban laktunk, amit később kibővítettünk.*

A FÜSZÉRT Vállalatnak egyre nehezebben ment. Egymás után adták el az autókat. Behívatott a főnököm, hogy eladják az autómat, ha akarom, megvehetem; azt is felajánlotta, hogy a kocsimmal náluk fuvarozhatom. Itthon javában tartott az építkezés. A feleséggel sokat töprengtünk, hogy mitévők legyünk. – *Vegyünk fel újabb kölcsönt, hogy a kocsi t meg tudjuk venni? Végül is hosszas vívódás után úgy döntöttünk, hogy nem leszek vállalkozó. Egy évig a FÜ-*

SZÉRT-nél maradtam rakodómunkásnak. Mielőtt a vállalat végleg összeomlott 1991-ben eljöttem Szécsénybe a Malomba dolgozni. Jó helyem volt, kocsit kaptam. A végzet itt is utolért. A főnök közölte velem, hogy eladják a teherautókat, ha akarom megvehetem. Újabb családi tanácskozás, töprengés és megint csak nemet mondtam.

Említette, hogy a szülői házban laknak, ugyanakkor valami építkezésről is szólt.

– Igen. A szülői ház két szoba-konyhás volt, bizony nem nagy lakás, ráadásul nem is volt összkomfortos. Két lehetőség előtt álltunk. Vagy veszünk valahol egy olcsó kis lakást, és azt korszerűsítjük, vagy ezt a családi házat korszerűsítjük. Ha elmegyünk innen, akkor édesanyám egyedül marad, ezt nem akartuk. A két testvérem azt mondta: bővítsük csak nyugodtan a családi házat, ők nem tartanak semmiféle örökségre igényt. Édesanyáknak is jobb lesz, ha lesz mellette valaki. Elkezdtük az építkezést 10 évvel ezelőtt. Volt egy kis összerakott pénzünk, felvettünk 200 ezer forint kölcsönt. A szegény embert még az ág is húzza. Nem kaptuk meg a gyermekek után járó szociális kedvezményt, mert „csak bővítettünk”. Akkor úgy terveztük, és minden reális lehetőségünk meg volt rá, hogy 10 éven belül teljesen kész lesz a lakás. A tetőtér beépítésével együtt. Tévedtünk. Tévedtünk, mert nem voltunk látnokok. Nem láttuk előre, amit ebben az országban nem láttak nagyon sokan, hogy milyen sokat fog az ország gazdasági helyzete romlani. Azt meg feltételezni sem mertük, hogy a feleségem munkanélküli lesz. Ma a fizetés a megélhetéshez elég, ahhoz is nehezen.

Visszaköltöztek a ferencesek

Juhász Gyuri bácsi mesélte:

– Városunkban 1950-ben elterjedt a hír: a ferences atyákat munkatárborba viszik. Az emberek esténként botokkal, kapákkal, kaszákkal – voltak, akik csak üres kézzel – összejöttek a templom környékén, hogy megakadályozzuk a papok elvitelét. Estéről estére vigyáztunk a lelkipásztorainkra. Egy alkalommal megállt az úton egy autó, kiszállt belőle a rendőrparancsnok, és megkérdezte, hogy mit keresünk ott. Voltak, akik azt válaszolták: csak levegőzünk. A bátrabbak így feleltek: a papokra vigyázzunk. Néhányunknak másnap a rendőrségen kellett jelentkezni. Júniusban Amand atyát a házfőnököt a provinciális Pestre hívatta. A házfőnök a kolostor könyvtárának értékesebb köteteit már korábban szétosztotta a hívek között, hogy őrizzék, vigyázzanak rá. Ugyanis az a hír terjedt el, hogy az egyházi témájú könyveket elégetik. Nemrég tudtam meg, hogy a könyvtárból a könyveket Debrecenbe vitték. Amand atya többé nem tért vissza Szécsénybe 1950 júliusában üzenet érkezett, hogy a páterek legyenek készenlétben, elviszik őket egy másik kolostorba. Egy este értük jöttek. Mi akkor már nem vigyáztunk rájuk. Úgy gondoltuk, hogy még Amand atya távol van, úgysem viszik el papjainkat. Tévedtünk. Amikor a rendőrök bevonultak a kolostor épületébe, minden ajtó nyitva volt. Az atyák csendben ültek, már várták a rendőröket. Mindegyikük mellett a vászonzsák a ruhaneműjükkel. A békés, türelmes megadás a rendőröket is meghatotta. Udvariasan közölték velük, hogy másik kolostorba viszik őket át. A szerzetesek szó nélkül követték az utasítást. Másnap reggel világi pap, Géczi tisztelendő mondott misét. Jóval később tudtuk

meg, hogy Esztergomban még 1950 végén ismét megalakult a ferences rend, a felszentelt papok továbbra is a hivatásukat élték, a dolgozó barátok pedig a civil életben helyezkedtek el.

1989. szeptember 3-án, közel 40 év után Szécsénybe visszajöttek a ferencesek. Márk atya házfőnök azonnal hozzáfogott a kolostor rendbetételéhez. A munkálatok két évig tartottak. Tavaly ismét megjelentek a városban a novíciusok. Kik a novíciusok? Márk atya elmondta, hogy a novicia alapjában véve ma sem változott a régihez képest. Egy évig az újoncok szinte teljesen el vannak szigetelve a külvilágtól, ez a próbaév. A jelöltek megismerik a rend életét, próbára teszik önmagukat, hogy tudnak-e a szülők, a külvilág nélkül élni, teljesen azonosulni a rend belső világával. Elválik, hogy mennyire képesek az önnevelésre. Egy év elég ahhoz, hogy eldöntsék, tudnak-e ezzel azonosulni, vagy sem.

A próbaév után egyszerű fogadalmat tesznek. Az út innen kettős. Egyrészt a teológiai főiskolára mehetnek, amelynek elvégzése után pappá szentelik. Ők lesznek a klerikus testvérek. Ők azok, akik miséznek, gyóntatnak. Azok akik nem tanulnak tovább, rendük laikus testvérei maradnak. Ők azok, akik fogadalmat tettek, de nincsenek felszentelve. Sokan dolgozó barátként ismerik őket.

Szécsényben a ferencesek nem csupán a hívők lelki gondozásával foglalkoznak. Bekapcsolódnak a város szellemi életébe. A városi művelődési központ és a ferences rend közösen rendezték meg az immár hagyományossá vált Egyházzenei Találkozót. A papok kezdeményezői különböző helyi önszerveződéseknek, amelyek a hitre, szeretetre épülnek (ilyen például a cserkészcsapat).

– A kolostor története egyidős a városéval. Szécsényben mindig is mély gyökerei voltak a vallásnak. Nemcsak azért, mert itt voltak a ferencesek – amire a szécsényiek büszkék – hanem azért is, mert a gyermekek a családon belül keresztény nevelésben részesültek. Ez öröködött át nemzedékről-nemzedékre. Abban a kemény időben, amikor az állam szemében bűn volt a hit, a templomba járás, az emberek zöme akkor is elment, ha kellett titokban a templomba. Azért a 40 év nem múlt el nyomtalanul. Az emberek, különösen a fiatalok egy része, főleg azok, akik tanulás vagy egyéb okok miatt hosszabb vagy rövidebb időre elmentek a városból, kiszakadtak a szülői házból, elidegenedtek a hittől. Mi, szécsényiek örülünk annak, hogy a városba visszaköltöztek a ferencesek – foglalta össze véleményét Horváth Béla.

Átrendeződik a város

A családoknál a tartalékok elfogynak, sokan már csak máról holnapra élnek. Másoknál nagyobb tőke halmozódik fel. Ennek lehet legális, féllegális, esetleg illegális módja. Sokan a 80-as évek elejétől ügyesen kapcsolódtak be a második gazdaságba, és szép lassan komoly tőkére tettek szert.

– Voltak itt olyanok, akik 10-20 hold földet béreltek a TSz-ektől, állami gazdaságtól. A vetőmagot, műtrágyát, gépi munkát se hiában - se pénzért beszerezték a közösből. Így könnyű volt évente több százezer forintot zsebre tenni - nem adom ki magam, mert nem akarok egy életre haragosokat szerezni – vélekedett a helyi dolgokat jól ismerő személy.

Ebben az időben a vállalkozói réteg is kezdett kiszélesedni.

– Otthagytam a tanári pályát, maszek fuvarozó lettem. Kezdetben én voltam a

gépkocsivezető, a rakodó, munkaszervező, tehát mindenes. Később felvettem egy rakodót, majd bővítettem az autóparkomat. Ma már nemzetközi fuvarozással foglalkozom, én csak a munkaszervezést irányítom. Naponta jóval többet dolgoztam, mintha tanár lettem volna, kockázatot is vállaltam, de bejött – magyarázta Bakos László.

Voltak, akik az átmeneti évek zűrzavaros időszakát hirtelen meggazdagodással próbálták kihasználni.

– Két éve úgy döntöttem, hogy otthagynom a tanári katedrát – egyébként a mezőgazdasági szakközépiskolában dolgoztam, mint mérnök-tanár – és önállósítom magam. Van egy kis földterületem, bérelek hozzá, összehoztam egy gépparkot, és elindultam a vállalkozás útján. Nem bántam meg, hogy váltottam – így Mosó Ottó.

– Kétségbeestem, amikor 1981-ben a kezembe adták a munkakönyvet. Aztán barátommal azt mondtuk, hogy elég fiatalok vagyunk ahhoz, hogy kezdjünk valamit. Így alakítottunk egy kft-t. Jóval többet dolgoztunk, mint azelőtt. De több is jön a konyhára – vallotta Havasi Szabolcs.

Szécsény egyik legismertebb és elismert vállalkozója Borik Albert.

– Egyfajta átrendeződés figyelhető meg a város életében. Sajnos a középréteg, amely a 70-es, 80-as években viszonylag anyagi biztonságban élt, ma sokkal rosszabb viszonyok közé került. Közülük nagyon kevesen vannak, akik tartani tudják korábbi életszínvonalukat, vagy netán jobb feltételt teremtettek maguknak. Él a városban harminc-negyven olyan család, akik az úgynevezett gazdagabb elithez tartoznak, mellette ott van az elszegényedés, a munkanélküliség. Egyértelműen azt mondhatom, hogy pillanatnyilag kettészakadt a város, hiányzik a középréteg. Vannak, akik jól élnek, de mellettük ott van

egy elszegényedő réteg. Viszonylag kevés azoknak a száma, akik a középréteghez tartoznak.

– Ön szerint milyen kilátása van a városnak arra, hogy a polgári réteg megerősödjön? Az alsó rétegekhez tartozók száma csökkenjen?

– Mindenki a saját alapállásából ítéli még az életet. Így vagyok ezzel én is. Nem tudok egyetérteni azzal, hogy a munkanélküli kap egy bizonyos összeget, úgynevezett munkahelyteremtő támogatást, hogy fogjon hozzá valamilyen vállalkozáshoz. A gyakorlat az, hogy az a pár százezer forint kevés bármilyen vállalkozás beindításához. Legtöbb esetben ezek az emberek különböző kölcsönöket vesznek fel, hogy az elképzeléseiket megvalósítsák. És mi van akkor, ha nem jön össze a vállalkozás, mert „rossz lóra tettek”, vagy kiderül, hogy az illetőnek egyáltalán nincs érzéke hozzá? Az eredmény egyértelmű: csőd. Sajnos, többen vannak Szécsényben, akik erre a sorsra jutottak. Szerintem az lenne a megoldás, ha ezt a támogatást a már jól működő vállalkozó újabb munkahelyteremtésre kapná. De nem úgy, mint napjainkban funkcionál, hogy abban az esetben kapom meg a pénzt, ha olyan munkanélkülit alkalmazok, akinek legalább hat hónapja nem volt munkája. Ha valakitől elcsábítok egy jó munkaerőt, többet ígérek neki, azzal én munkahelyet teremtettem; igaz, hogy nem nálam, hanem ott, ahonnan azt az embert én árvettem, mert őt pótolni kell. És az a munkahely már nem veheti fel a támogatást. A szabad munkaerőversenyt csak így tudom elképzelni. Ami pedig Szécsényt illeti én optimista vagyok. Túl van a város a nehezén. Az ipar megteremtéséhez az elmúlt négy évben a legfontosabb infrastruktúrát az önkormányzat megteremtette. Megindulhat a város a fellendülés útján.

Új közösségek

A történelmi változások sodrában közösségek bomlottak fel, más érdekek, érdeklődések mentén alakultak újjá.

Szécsényben a múzeumbaráti kör az a közösség, amely korábban épp oly népszerű volt, mint napjainkban. A 80-as években a város egyik legmarkánsabb önszerveződéssel létrejött csoportjaként tartották nyilván. Ma már talán egy kicsit veszített varázsából. Mi volt az a kohéziós erő, ami az embereket összehozta ebben a közösségben? Kétségtelenül meghatározó szerepe volt a vezetőjének Horváth Bélánének. De egész biztos szerepet játszott a népszerűségében a szellemisége. A programja. Azt mondhatom, hogy a 80-as évek elején egy indirekt politizálás színtere volt a városnak ez a közösség. A honismereti, helytörténeti foglalkozásokon olyan előadások hangzottak el, mint a ferences kolostor története, *Haynald Lajos* kalocsai érsek Szécsény szülőljének élete, mit köszönhet a város az ő személyiségének, a cserkész csapat története stb. Természetesen szó volt ott sok más egyéb dologról is.

A társadalmi munkák között is tetten lehetett érni a burkolt politizálást.

– *Amikor a Szent István emlékművet helyreállítottuk, bizony féltem, hogy számonkérlek majd tőlem – vélekedett Horváth Béláné. – A Múzeumbaráti kör 345 bejegyzett tagjából 40-50 főre tehető a „mag” száma, akik rendszeresen ott voltak a foglalkozásokon. Így azt mondhatjuk, hogy a múzeumbaráti kör abban az időben több volt, mint baráti kör. Úgy faggatták a múltat, hogy az sokat mondott a jelennek, és üzenetet hordozott a jövőnek, úgy hiszem, hogy az átalakulásban az értelmiségi réteg egy része, akik*

aktívan részt vettek a múzeumbaráti kör munkájában, elmondhatják magukról, hogy hozzájárultak a változásokhoz.

Hogyan látja Radácsi László a Művelődési és Ifjúsági Központ igazgatója most az önszervező csoportok helyzetét?

– *A történelem drasztikusan belenyúlt az emberek életébe, de a szécsényiek nem adják fel. Az itt élő emberek vitalitását mutatja, hogy úgy szervezik saját életüket, hogy megpróbálnak talpon maradni. Egy biztos, a kultúra egyértelműen áruvá vált. Az autonóm kultúra egyre inkább elérhetetlen a szécsényiek számára. Ahhoz, hogy egy színházi előadást önköltségesen meg tudjunk szervezni, 700-800 Ft-ot kellene egy belépőjegyért kérnünk. Ilyen árak mellett az embereknek egy nagyon szűk rétege jönne csak színházba...*

Összegzés helyett

A változásnak, amelynek óhaja, akarata már évekkel ezelőtt megfogalmazódott az emberekben, voltak, akik az élére álltak, még mások csendben szemlélték vagy félrehúzódtak. Egyesek gyorsnak, mások lassúnak tartották a folyamatot. Mindenki tudja, hogy a változásban vannak győztesek és vesztesek. Az is biztos, hogy minden változás egyfajta megtorpanással jár együtt.

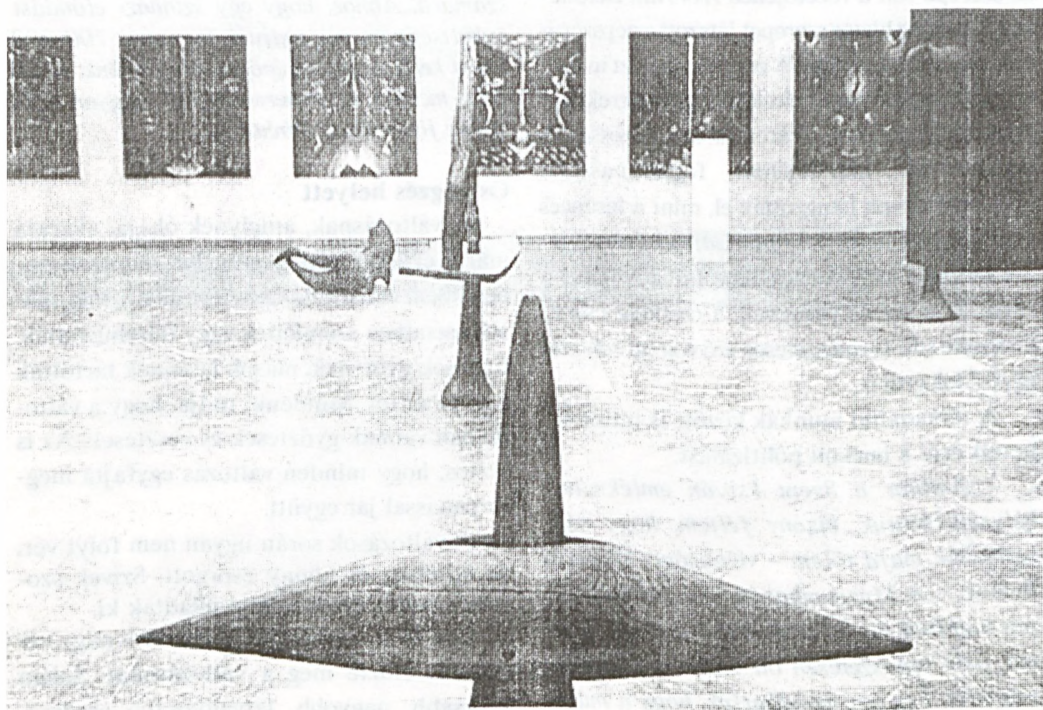
A változások során ugyan nem folyt vér, de izzadság és könny csorgott. Szívek szorultak össze, remények gyulladtak ki.

Egy biztos, az emberek részéről nagy várakozás előzte meg a változásokat. Sokan gyorsabb, nagyobb, látványosabb eredményeket vártak.

Az embereknek csakhamar rá kellett ébredniük, hogy ezek a folyamatok nem nélkülülük, nem rajtuk kívül játszódnak le. Velük és értük, amelyek ők az alanyai és tárgyai.

Szécsényben zömében olyan emberek élnek, még akkor is, ha néha ellentmondóan nyilatkoztak, akik felismerik a haladás útját. Akik tudják, hogy kevés a megkapott demokrácia, azzal élni is tudni kell. Kevés az emberi szabadság, ha az nem társul alkotó munkával, amely néha keserves, küzdelmes, de csak ez lehet a megoldás.

Felismerik, hogy a saját sorsuk a saját művik. Rendhagyó riportomban nem törekedtem a teljességre. Csak egy-egy eseményt, egy pár ember gondolatát villantottam fel. Azt akartam bemutatni, hogy hogyan élték meg itt Szécsényben az emberek az elmúlt évek történelmi változásait, miként vélekednek önmagukról, városukról.

„Borgó” és Dienes Attila salgótarjáni kiállításából

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál

Adress of editorial office:

H-3101 Salgótarján, Pf.: 270

Tel: (0036) 32-314-386, 32-311-

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:

Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:

Zsibói Béla

TERVEZŐSZERKESZTŐ:

Csiba Imre

FELELŐS KIADÓ:

Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:

3100 Salgótarján,

Rákóczi út. 36.sz.

Telefon:(32) 314-386, 410-022

Levél cím:

3101 Salgótarján, I.Pf.270

Kiadja
a Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
a G+T Bt. nyomdaüzemében
Vizslás-Újlak

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

Bíró Ferenc egyetemi tanár ELTE BTK (Budapest), *Dobai Péter* író, költő (Budapest), *Fried István* egyetemi tanár JATE BTK (Szeged), *Mizser Attila* költő (Fülek), *Penke Olga* egyetemi docens JATE (Szeged), *Praznovszky Mihály* főigazgató PIM(Budapest), *Szenográdi Ferenc* tanár, újságíró (Szécsény), *Szilágyi Márton* irodalomtörténész ELTE (Budapest), *Szombathy Bálint* író, költő, esszéista (Újvidék).

*

A losonci Kármán József konferencia megrendezését, és az elhangzott előadások megjelenését a **Nemzeti Kulturális Alap** támogatta.

*

E számunk illusztrációs anyagát a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeum kiállításából válogattuk. A borítón a Szalay Lajos emlékkiállítás grafikai szerepelnek.

Fotó: *Buda László*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/a., levél cím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban.

Egyszám ára 56 Ft., előfizetési díj félévre 186 Ft., egy évre 372 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

